

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEVEKKÜL, YAŞAM MEMNUNİYETİ VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Edanur TERZİBALI TÖRENEK

Danışman

Doç. Dr. Fatih KANDEMİR

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi” isimli “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Edanur TERZİBALI TÖRENEK

TEVEKKÜL, YAŞAM MEMNUNİYETİ VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Edanur TERZİBALİ TÖRENEK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2021

Danışman Doç. Dr. Fatih KANDEMİR

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırma teorik ve ampirik olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle konunun kavramsal analizi yapılarak teorik alt yapı oluşturulmuş, daha sonra tecrübi teknikler ile elde edilmiş olan veriler analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın uygulama aşamasında *Kişisel Bilgi Formu*, *Tevekkül*, *Yaşam Memnuniyeti*, *Dindarlık* ve *İçsel Dini Motivasyon Ölçekleri* kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubu, 335'i erkek ve 513'ü ise kadın olmak üzere toplam 848 kişiden oluşmaktadır. Anket formu, yaşları 15 ile 65 yaş arasında değişen bireylere uygulanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler, cinsiyet, yaş, medenî durum, algılanan sosyo-ekonomik düzey, eğitim durumları ve meslekî durum gibi bağımsız değişkenler açısından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, dindarlık-tevekkül; dindarlık-yaşam memnuniyeti; tevekkül-yaşam memnuniyeti ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din, Dindarlık, Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti.

TAWAKKUL, LIFE SATISFACTION, RELIGIOSITY RELATIONSHIP

Edanur TERZİBALI TÖRENEK

Erzincan Binali Yildirim University, Institute of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Studies

Master Thesis, June 2021

Supervisor: Associate Professor Fatih KANDEMİR

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the relationships between tawakkul, life satisfaction and religiosity. The research consists of two main parts: theoretical and empirical. In this context, firstly, the theoretical background was created by making a conceptual analysis of the subject, and then the data obtained with the experimental techniques were analyzed and evaluated.

Personal Information Form, Tawakkul, Life Satisfaction, Religiosity and Intrinsic Religious Motivation Scales were used in the application phase of the research. The sample group of the study consisted of 848 people, 335 of whom were men and 513 were women. The questionnaire was applied to individuals aged between 15 and 65 years.

The data obtained in the study were analyzed in terms of independent variables such as gender, age, marital status, perceived socio-economic level, educational status and occupational status. According to the results of the analysis, religiosity-tawakkul; religiosity-life satisfaction; significant positive relationships were found between tawakkul-life satisfaction and religiosity.

Keywords: Psychology of Religion, Religion, Religiosity, Tawakkul, Life Satisfaction.

ÖN SÖZ

Din, bireylerin yaşamları boyunca çeşitli alanlara ilişkin tutum ve davranışlarına yön veren temel değerlerden biridir. İnsanlar yaşam mücadelelerinde çoğu zaman dinî inançlarına yönelmekte, onlardan manevî destek almakta ve böylece kutsal değerler sayesinde yaşamlarını denetim altında tutabilmektedirler. Zira dinî inançlar, bireylerin bu çabalarında onlara gerekli başa çıkma araçlarını sunma potansiyeline sahiptir. Umut, iyimserlik, sabır, güven, teslimiyet gibi değerler bu başa çıkma araçlarından bazılarıdır. Bu noktada, bireylerin dinî inançlarından güç ve destek aldıkları başa çıkma araçlarından biri de tevekküldür. Dinî inançların bireyin yaşantısına aktarılmasını ifade eden dindarlık sayesinde tevekkül daha da anlam kazanmaktadır. Zira tevekkülün, dindarlık ile bağlantılı olarak, bireyin hayatına olumlu yansıma potansiyeli oldukça yüksektir. Bununla birlikte, dindarlıktan beslenen tevekkülün, bireyin yaşam memnuniyetine olumlu katkılar sunabileceği düşünülmektedir. Tevekkül-yaşam memnuniyeti ve dindarlık ilişkisi üzerine yapılacak olan tecrübî çalışmaların konunun anlaşılması adına önemli sonuçlar üretmesi beklenmektedir.

Böyle bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmış olan bu çalışmanın her aşamasında bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Fatih KANDEMİR'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Araştırmanın ampirik kısmında, veri girişinden tablo oluşturma ve yorumlamalarına kadar her aşamasında istatistik bilgilerinden faydalandığım Uzman Klinik Psikolog Hülya GÜVEN hocama, ankete katılmayı kabul edip araştırmaya katkıda bulunan tüm katılımcılara, eğitim öğretim hayatım boyunca üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak heyecanıma ortak olan, eşim Şahap TÖRENEK'e, her daim dualarını hissettiğim, benden hiçbir şekilde desteğini esirgemeyen annem Emine TERZİBALI'ye ve babam Attila TERZİBALI'ya şükranlarımı sunarım.

Edanur TERZİBALI TÖRENEK

Erzincan 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	IX
TABLolar LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu	5
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	6
C. Araştırmanın Problem ve Hipotezleri.....	7
1. Araştırmanın Problemleri	7
2. Araştırmanın Hipotezleri	7
D. Yöntem	9
1. Araştırmanın Modeli	9
2. Evren ve Örneklem.....	9
3. Kapsam ve Sınırlılıklar	9
4. Veri Toplama Araçları.....	10
a) Kişisel Bilgi Formu.....	10
b) Dindarlık Ölçeği	10
c) Tevekkül Ölçeği	10
d) Yaşam Memnuniyeti Ölçeği	11
e) İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği.....	11
E. İşlem	12
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	13
A. Din ve Dindarlık	13
1. Dinin Tanımı	13

2. Dindarlığın Tanımı	15
3. Dindarlığın Enlemsel Boyutu	15
a) İnanç Boyutu	15
b) Uygulama (İbadet) Boyutu.....	16
c) Duygu (Tecrübe) Boyutu	17
d) Bilgi Boyutu (Entelektüel Boyut).....	18
e) Etki (Sonuç) Boyutu	18
4. Dindarlığın Motivasyonel Boyutu.....	19
a) İç Güdümlü Dindarlık	19
b) Dış Güdümlü Dindarlık	20
5. Dindarlığın İnsani Potansiyellere Göre Boyutları.....	20
a) Bilişsel Süreçler Boyutu.....	20
b) Duygusal Süreçler Boyutu	21
B. Tevekkül	21
1. Tevekkülün Tanımı	21
2. Tevekkülle İlişkili Kavramlar	23
a) İman	23
b) Tevhid	25
c) Kader	27
d) Sabır	29
e) Umut	30
3. İlahi Kaynaklı Kitaplarda Tevekkül	32
a) Kur'an'da Tevekkül	32
b) İncil'de Tevekkül.....	35
c) Tevrat'ta Tevekkül.....	38
e) Zebûr'da Tevekkül.....	40
4. Sünnette ve İslam Düşüncesinde Tevekkül	42
C. Yaşam Memnuniyeti	49
1. Yaşam Memnuniyetinin Tanımı ve İlişkili Olduğu Kavramlar	49
2. Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler.....	52
D. Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi	54

1. Dindarlık ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi.....	54
2. Dindarlık ve Tevekkül İlişkisi.....	57
3. Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi	58
İKİNCİ BÖLÜM.....	62
BULGU VE YORUMLAR.....	62
A. Örneklem Grubu ve Özellikleri	62
1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı	62
2. Örneklem Grubunun Yaş Göre Dağılımı	62
3. Örneklem Grubunun Medeni Duruma Göre Dağılımı	62
4. Örneklem Grubunun Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Dağılımı	63
5. Örneklem Grubunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı	63
6. Örneklem Grubunun Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.....	64
B. Tevekkülle İlgili Bulgular.....	64
1. Tevekkül-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular	64
2. Tevekkül-Yaş Grupları İlişkisine Dair Bulgular	68
3. Tevekkül-Medeni Durum İlişkisine Dair Bulgular	72
4. Tevekkül-Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey İlişkisine Dair Bulgular	77
5. Tevekkül-Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular	81
6. Tevekkül-Meslek Grupları İlişkisine Dair Bulgular	85
C. Yaşam Memnuniyetiyle İlgili Bulgular.....	91
1. Yaşam Memnuniyeti-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular	91
2. Yaşam Memnuniyeti-Yaş Grupları İlişkisine Dair Bulgular	93
3. Yaşam Memnuniyeti-Medeni Durum İlişkisine Dair Bulgular	95
4. Yaşam Memnuniyeti-Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey İlişkisine Dair Bulgular	96
5. Yaşam Memnuniyeti-Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular.....	98
6. Yaşam Memnuniyeti-Meslek Grupları İlişkisine Dair Bulgular.....	99
D. Dindarlık-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular	101
1. İçsel Dinî Motivasyon-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular.....	102
2. Dindarlık-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular	104
3. Dindarlığın İnanç-Duygu Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular.....	106

4. Dindarlığın Bilgi Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular	108
5. Dindarlığın Davranış Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular	110
E. Dindarlık-Yaşam Memnuniyetiyle İlgili Bulgular	112
1. İçsel Dinî Motivasyon-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular.....	112
2. Dindarlık-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular	113
3. Dindarlığın İnanç-Duygu Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular	114
4. Dindarlığın Bilgi Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular ..	114
5. Dindarlığın Davranış Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular	115
F. Tevekkül-Yaşam Memnuniyeti-Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulgular	116
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	122
EKLER	146

KISALTMALAR

AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt Numarası
çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DÜİFD	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör (Ansiklopedi)
edt.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa Numarası
S.	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa Aralığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
vs.	: Vesaire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	62
Tablo 2	Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	62
Tablo 3	Örneklemin Medenî Duruma Göre Dağılımı	62-63
Tablo 4	Örneklemin Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Dağılımı	63
Tablo 5	Örneklemin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı	63
Tablo 6	Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	64
Tablo 7	Cinsiyete Göre Tevekkül Düzeyleri	65
Tablo 8	Yaş Gruplarına Göre Teslimiyet Düzeyleri	68
Tablo 9	Yaş Gruplarına Göre İrade ve Çaba Sarf Etme, Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri	69-70
Tablo 10	Medenî Duruma Göre Teslimiyet Düzeyleri	72
Tablo 11	Medenî Duruma Göre İrade ve Çaba Sarf Etme Düzeyleri	74
Tablo 12	Medenî Duruma Göre Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri	75
Tablo 13	Algılanan Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Tevekkül Düzeyleri	77-78
Tablo 14	Eğitim Durumuna Göre Teslimiyet, İrade ve Çaba Sarf Etme Düzeyleri	81-82
Tablo 15	Eğitim Durumuna Göre Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri	84

Tablo 16	Meslek Grubuna Göre Tevekkül Düzeyleri	85-86
Tablo 17	Cinsiyete Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	91-92
Tablo 18	Yaş Gruplarına Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	93
Tablo 19	Medenî Duruma Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	95
Tablo 20	Algılanan Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	96
Tablo 21	Eğitim Durumuna Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	98
Tablo 22	Meslek Gruplarına Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri	99
Tablo 23	Tevekkül, Dindarlık ve İçel Dinî Motivasyon Arasındaki Korelasyonlar	101
Tablo 24	Yaşam Memnuniyeti, Dindarlık ve İçsel Dinî Motivasyon Arasındaki Korelasyonlar	112
Tablo 25	Tevekkülün Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi	116
Tablo 26	Yaşam Memnuniyetinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi	119

GİRİŞ

İnsanın yaşam memnuniyeti üzerine yapılan tartışmalar, her ne kadar günümüzde bilimsel olarak incelense de konunun uzun bir tarihi vardır. Bu bağlamda, felsefî gelenek içerisinde yaşam memnuniyetinin genel olarak insanın mutluluğu bağlamında ele alındığı ve bu konuda birçok filozofun görüş bildirdiği bir gerçektir. Örneğin Aristo, insanın nihai amacının “eudaimonia”, yani en yüksek iyi olduğunu, Platon ise Sokrates’ten hareketle insan hayatının nihai hedefinin mutluluk olduğunu ifade ederek¹ yaşam memnuniyetine işaret etmişlerdir.

Bir duygu ve zihin hali olan yaşam memnuniyeti, kişinin bireysel yaşam kalitesini bütünüyle değerlendirmesi sonucunda ulaşılmış olduğu olumluluk derecesi olarak ifade edilebilir.² Aynı zamanda yaşam doyumu olarak da ifade edilmekle birlikte, haz ve memnuniyeti de içeren yaşam memnuniyeti, bireyin sürdürmekte olduğu yaşamdan ne kadar hoşnut olduğunun da bir ifadesidir.³ Bununla birlikte, iyi olma halinin bilişsel boyutunu temsil eden yaşam memnuniyeti, olumlu ve olumsuz duygulanımlarla da ilişkilidir.⁴ Bu nedenledir ki yaşam memnuniyeti, hayatın akışı içerisinde karşılaşılan ve kişinin olumlu ve olumsuz duygulanımlarını etkileyebilen farklı durumlardan etkilenebilmektedir. Zira kişilik yapısı olarak her bireyin farklı özelliklere sahip olması, onları farklı duygulanımlara sürüklemektedir. Bununla birlikte, özellikle günümüz modern dünyasını büyük ölçüde şekillendiren teknolojik gelişmelerin hızla artması, farklı kişilik özelliklerine sahip olsalar bile her bireyi az ya da çok ama mutlak anlamda etkilemektedir. Zira modernitenin beraberinde getirmiş olduğu bireyselleşme, maddeciliğe olan düşkünlük ve maneviyattan kopuş

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2014, S. 103, s. 133.

² Burcu Kümbül Güler, Hadi Emeç, “Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 2, 2006, s. 131.

³ R. Veenhoven, “The Study of Life Satisfaction”, W.E. Saris, R. Veenhoven, A.C. Scherpenzeel, B. A. Bunting (edt.), *Comparative Study of Satisfaction with Life in Europ.*, *Eötvös University Pres*, 1996, s. 17; Kümbül Güler, Emeç, “Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi”, s. 131.

⁴ Ali Ayten, Gülüşan Göcen, Kenan Sevinç, Eyyüp E. Öztürk, “Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, S. 2, 2012, s. 47.

gibi faktörler, bireyin hayatla olan bağlantılarının zayıflamasına neden olarak onun yaşam memnuniyetini de genel anlamda negatif yönde etkilemektedir.⁵

Modern zamanla birlikte bilimsel ve teknolojik gelişmelerin baş döndürücü sonuçları ve günlük hayata olan yansımalarıyla birlikte toplumsal hayat, hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Buna bağlı olarak da günümüzde sosyal ve kültürel kaynaklar çoğalıp yaygın bir hale gelmiştir. Tüm bu değişimler, sekülerleşme ve bireysellik gibi olguların ön plana çıkmasına neden olmuştur.⁶ Mirza'ya göre modern insana dair söylenebilecek ilk şey, “ben” merkezli olmasıdır. Zira ona göre, “ben” vurgusunun altında kapitalist düzenin değerler sistemi yatmaktadır.⁷ Böylece modern insan için kendi çıkarları daha önemli bir hale gelmiştir. Zamanın getirdiği bu değişimler, bireyin süreç içerisinde toplumdan kopmasına, umutsuzluk, yalnızlık ve yapayalnızlık gibi durumlara sevk ederek onun mutsuz olmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda ise derin bir yalnızlığa sürüklenen insanın karşısındaki en büyük problemlerden biri, geleceğe yönelik iyimserlik düşüncesinin yerini kaygının almasıdır. Kaygı ile savaşmak ise oldukça güçtür. Zira kaygının objesi soyut olmanın yanında bir de belirsizlik göstermektedir.⁸

Modernleşmeyle birlikte tüketim alışkanlıkları üst düzeye çıkmış ve bu durum bireyin doyumsuzluğunu daha da körüklemiştir. Böylece birey, yaşam doyumunu arttırma noktasında farklı birtakım arayışlara yönelmiştir. Tam da bu arayış sürecinde, din devreye girerek bireye yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyebilecek birtakım referans kaynakları sunmaktadır.

Pargament, hayatında çeşitli sıkıntılarla karşılaşan insanın, başına gelen tüm sorunların sebeplerine dair, bir sorgulama süreci yaşadığını belirtir. Pargament ayrıca

⁵ Seda Muz, *Bilişsel Terapi ve Dinî Başa Çıkma*, (Danışman: Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 142.

⁶ Mustafa Atak, *Maneviyat Psikolojisi 2*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 130.

⁷ Gözde Aynur Mirza, *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*, (Danışman: Doç. Dr. Çetin Türkylmaz), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 51.

⁸ Abdülkerim Bahadır, “Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karşısında Savunmasız İnsan”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2002, s. 139.

bu sürecin ardından, bireyin karşılaştığı sorunlara çözüm üretebilmek için, dinî ve manevi değerlerden destek aldığını ve bu sürecin “dinî başa çıkma” olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Ona göre, din olgusunun bu sıkıntılı zamanlarda, teselli etme, güven duygusu sağlama, sosyal destek sunma ve ayrıca manevi olarak kişilik gelişimini sağlama açısından pek çok fonksiyonu bulunur.⁹ Bu bağlamda eğer birey, dinî bir bakış açısına sahip ise, zorluklarla karşılaştığında veya anlam duygusunu kaybettiği zamanlarda, tüm yaşadıklarını kutsal bir alana ilişkilendirebilirse bu süreçte sabretme, tevekkül etme, durumu hayra ya da şerre yorma, imtihandan geçtiğini düşünme ve böylece Allah’ın kudretine, merhametine sığınma gibi manevi içerikli tutum ve davranışlarda bulunabilir.¹⁰ Böylece, sadece bir inanç sistemi olarak belli başlı ibadetlerle sınırlı kalmayan din, insana psikolojik yönden olumlu katkılar sağlayarak onun yüce varlıkla bağlantı kurmasını kolaylaştırır. Bu sayede kendini değerli hissedenden birey, psikolojik olarak bir rahatlamayla, çeşitli bağ kurma yöntemleriyle birlikte yaratıcısına sığınıp ondan yardım dilemenin olumlu etkisini yaşayabilmektedir. Her şeye gücü yeten varlıkla beraber olma düşüncesine sahip olan insanın, bütün zorlukların üstesinden gelme gücünü kendinde hissetme olasılığı oldukça yüksektir. Yani dinî inançlar, hayatın zorlayıcı koşulları karşısında bireye sığınılacak bir liman olabilmekte ve içinde bulunulan durumun çaresizliğine karşı onun dayanma gücünü arttırabilmektedir. Şayet insan kendini sevip koruyan bir Tanrıya inanıyor ise bu inanç sayesinde, yaşadığı olayla başa çıkma olasılığı oldukça yüksektir.¹¹

Dinin sunmuş olduğu başa çıkma mekanizmalarından birisi de tevekküldür. İnsan birçok eksikliklerle donatılmış bir varlıktır. Zira o, zorluklarla karşılaşabilmekte, yıkımlar, kayıplar yaşayabilmekte, elinde olanların tümünü

⁹ Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, The Guilford Press, New York 1997, ss. 190-240; Ali Ayten, Refik Yıldız, “Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 16, S. 1, 2016, s. 283.

¹⁰ Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 30-33.

¹¹ Ahmet Canan Karakaş, Mustafa Koç, “Stresle Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2014, s. 611.

kaybedebilmekte ve çeşitli hastalıklara maruz kalabilmektedir. Hayatın yorucu temposuna yetişemeyeceği ve her birinin üstesinden gelemeyeceği düşüncesi, insanı umutsuzluğa sürüklemekte ve bu silsile içerisinde çeşitli ruhsal rahatsızlıklar ortaya çıkabilmektedir. Tam da bu noktada tevekkül kavramı, bir başa çıkma aracı olarak kendisini hissettirmektedir.

Tevekkül, kaygıyla negatif yönde ilişkili bir kavramdır. Zira tevekkül, insanın acizliğini sonsuz bir kudrete sunup geleceğin belirsizliğine dair onu bir öngörü sahibi yapan, kısacası onun ruh dünyasına huzur ve güven veren bir işleve sahiptir. Genel anlamda tevekkül, yaşam boyunca bireyin psikolojik sağlamlığının dayanağı olduğu gibi onun kaygısını hafifleterek yaşamın getirdiği olumsuzluklarla karşı onu koruyan bir araçtır.¹²

Dindarlığın beslemiş olduğu tevekkül, bireyin yaşam problemleri karşısında kullandığı bir başa çıkma mekanizması olarak işlev görürken, aynı zamanda kişinin yaşam memnuniyetine de katkı sunmaktadır. Şöyle ki bu kavram, eş zamanlı olarak dindar bireyin fiili duasını yapıp, duasının sonucunu aşkın varlığa bırakması anlamına gelir. Böylece birey sorumluluğunu yerine getirmiş olmanın huzuru içerisinde olur. Tevekkül, zorluklar ve felaketler karşısında insana nasıl bir tavır takınılması gerektiğini gösterdiği için, bireyin tüm hayat serüveninde nasıl bir bilinç içerisinde olması gerektiğini de öğrenmesine katkıda bulunur. Tevekkül halindeki bireyin yaşamdan alacağı doyumun yüksek olacağı ifade edilebilir. Çünkü o, tüm gücü elinde bulunduran yaratıcıya sığınmanın verdiği bir güven duygusu içerisinde bulunmaktadır. Zorlukların üstesinden Allah’a güvenerek gelen bir insanın, yaşam memnuniyeti düzeyinin de bundan etkilenme ihtimali oldukça yüksektir. Bu durumun nedeni ise tevekkül eden bireyin, arkasında kendisine yardım edecek çok büyük bir gücün varlığını hissetmesidir. Bu nedenle daha sonraki süreçte birey, kendi ruh sağlığına zarar vermeden “elimden geleni yaptım” rahatlığı içerisinde olduğu için yaşam memnuniyeti de üst düzeye çıkabilecektir. Bu noktada hayatın getireceği

¹² Kasım Karataş, Mustafa Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, s. 110.

olumlu veya olumsuz değişikler karşısında bireyin, iç huzuruna tevekkülün önemli katkılar sağlayabileceği ifade edilebilir.

A. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkilerdir. Bu konunun seçilmesinin nedeni, tevekkül ve dindarlığın inançlı bireylerin hayata bakış açılarını ve varoluşlarını her zaman etkileme potansiyeline sahip olmasıdır. Zira, insanlık tarihine bakıldığında görülebileceği üzere, insanoğlu gerek tabiat ve toplumsal yaşamda gerekse de kendi ruh dünyasında birçok olumsuz durumla karşılaşabilmektedir. Deprem, yangın, sel, ekonomik yetersizlik ve insanın içsel çatışmaları ifade edilen olumsuzluklara örnek olarak gösterilebilir. Tüm bu olumsuzluklara karşı dindarlık ve tevekkül, bireyin kullanabileceği başa çıkma araçları olarak işlev gördüğü için onun ruh dünyasını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu durumun ise insanın yaşam memnuniyetine olumlu katkılar sunması beklenir.

Din, hayatın içinde yer alan anlamın farkında olmayan bireyin umutsuz bir hale sürüklenmesini engelleyen ve ona bir yol çizen en önemli güç kaynaklarından. Zira din, bireyden yalnız inanmasını değil, aynı zamanda aklını kullanmasını da istemektedir. Böylece din, yaratılmış olan hiçbir şeyin anlamsız olmadığını, meydana gelen en olumsuz zamanlarda bile bir anlamın olabileceğini müntesiplerine hatırlatmakla kalmayıp onlardan Allah’a her an güvenmelerini istemekte ve onlara dinî bir başa çıkma yöntemi sunmaktadır. Bununla birlikte sahip olunan dinî inancın, bireye farklı bir bakış açısı sunması nedeniyle, tevekkül ve dindarlık kavramlarının da bireylerin yaşam memnuniyeti düzeylerini etkileyebileceği ifade edilebilir. Ancak yapılan literatür taramasında dindarlık, tevekkül ve yaşam memnuniyeti arasında var olduğu düşünülen ilişkiyi bugüne kadar bir bütün olarak ele alıp inceleyen tecrübî bir çalışmanın olmaması bu araştırma konusunun seçilmesinde oldukça etkili olmuştur.

Din psikolojisi alanında tespit edebildiğimiz kadarıyla tevekkülle ilgili olarak yapılmış olan biri yüksek lisans, diğeri ise doktora tezi olmak üzere iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki Altay’ın yapmış olduğu “Yetişkinlerde

Tevekkül Anlayışına Psiko-Sosyal Yaklaşım” adlı çalışmasıdır.¹³ İlgili çalışmanın birinci bölümünde tevekkül kavramının teorik ve kavramsal bir çerçevesi çizilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında ise örneklem grubunun, tevekkül anlayışının gerektirdiği olumlu düşünce tarzını ne düzeyde içselleştirebildikleri ve bu düşünce tarzı ile namaz kılma arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı anket tekniği ile incelenmiştir. Konuyla ilgili diğer bir çalışma ise Şahin tarafından yapılmış olan “Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmadır.¹⁴ Araştırmacı, ilgili çalışmada tevekkülün insan hayatındaki psikolojik sebep ve sonuçlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. İlgili çalışmanın bir diğer amacı da tevekkülün bireyler üzerindeki etkilerini açıklamaktır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı yaşam memnuniyeti, tevekkül ve dindarlık arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Bu bağlamda dinî bir kavram olan tevekkülün bireyin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini tespit etmek çalışmanın temel amacıdır.

Tevekkül, bireyin tinsel dünyasına olumlu yansımaları olan önemli bir kavramdır. Bununla birlikte bireye bir güç vermesi yönüyle de bir başa çıkma mekanizması olarak kullanılabilir.

Tevekkül ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bu kavramın İslâmî bir terim olarak ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte ilgili çalışmalarda tevekkül kavramı, bireyin duygu ve düşüncesine etkileri bağlamında ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalar arasında tevekkülün yaşam memnuniyeti ile ilişkisini inceleyen bir araştırmaya rastlanamamıştır. Buradan hareketle çalışmanın bir diğer amacı da Din Psikolojisi literatüründeki bu eksiliğin giderilmesine katkı sunmaktır. Bununla birlikte bu çalışma, tevekkül kavramına ideal bir tanım oluşturmak iddiasında

¹³ Korkut Altay, *Yetişkinlerde Tevekkül Anlayışına Psiko-Sosyal Yaklaşım*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi Kurt), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.

¹⁴ Meryem Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

değildir. Bilakis İslâm dinî açısından önemli bir kavram olan tevekkülün dindarlık ve yaşam memnuniyeti ile ilişkilerini tecrübî olarak ortaya koymaktır.

C. Araştırmanın Problem ve Hipotezleri

1. Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın temel problemi tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık arasındaki ilişkilerdir. Bu bağlamda çalışmanın diğer problemleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Örneklem grubunun tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık düzeyleri nedir?
2. Örneklem grubunun tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık düzeylerinin ilişkili olduğu faktörler nelerdir?
3. Dindarlık değişkeninin tevekkülün alt boyutlarını yordamaya katkısı ne düzeydedir?
4. Dindarlık değişkeninin yaşam memnuniyetini yordamaya katkısı ne düzeydedir?

2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezi: *“Tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık arasında istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır”* şeklindedir. Bununla birlikte araştırmada aşağıda yer alan hipotezler de test edilecektir.

Tevekkülle İlgili Hipotezler:

1. Kadınların tevekkül düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir.
2. Tevekkül düzeyi, yaşa bağlı olarak yükselmektedir.
3. Evlilerin tevekkül düzeyi bekarlardan daha yüksektir.
4. Düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin tevekkül düzeyleri daha yüksektir.
5. Eğitim düzeyi yükseldikçe tevekkül düzeyleri de buna bağlı olarak düşmektedir.

6. Ev hanımlarının tevekkül düzeyleri diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir.

Yaşam Memnuniyetiyle İlgili Hipotezler:

1. Erkekler kadınlara göre yaşamlarından daha memnundurlar.
2. Örneklem grubunun yaşam memnuniyeti düzeyi yaşa bağlı olarak yükselmektedir.
3. Evlilerin yaşam memnuniyeti düzeyi bekârlara göre daha yüksektir.
4. Algılanan sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe kişilerin yaşamdan memnuniyet düzeyleri de yükselmektedir.
5. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin yaşam memnuniyeti de yükselmektedir.
6. Memurların yaşam memnuniyeti düzeyleri diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir.

Dindarlık ve Tevekkül İlişkisiyle İlgili Hipotezler:

1. Örneklem grubunun içsel dinî motivasyon düzeyi ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
2. Örneklem grubunun genel dindarlık düzeyleri ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
3. Örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî inanç-duygu, dinî bilgi, dinî davranış boyutu ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Dindarlık ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Hipotezler:

1. Örneklem grubunun içsel dinî motivasyon düzeyi ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
2. Örneklem grubunun genel dindarlık düzeyi ve yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
3. Örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî inanç-duygu, dinî bilgi, dinî davranış boyutu ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

D. Yöntem

1. Araştırmanın Modeli

Bir araştırmanın bilimsel olup olmaması, kullanmış olduğu yöntemle yakından ilişkilidir. Kullanılacak olan yöntemin belirlenmesinde çalışmanın konusu ve amacı bir hayli önemlidir. Buradan hareketle, kesitsel desenin kullanılmış olduğu bu araştırma, tarama modeline uygun olan betimsel bir çalışmadır. Anket tekniğinin kullanılmış olduğu çalışmada, tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık değişkenlerinin birbirleri ile olan ilişkileri ele alınıp incelenmiştir.

2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Erzincan il merkeziyle birlikte ilçe ve köylerinde, İstanbul'un Fatih ilçesinde ve Ankara'nın Yenimahalle ilçesinde ikâmet eden bireyler oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu ise tesadüfi örneklem yoluyla seçilen ve evreni temsil ettiği düşünülen, yaşları 15 ile 65 arasında değişen 513'ü kadın, 335'i ise erkek olan toplam 848 kişiden oluşmaktadır.

3. Kapsam ve Sınırlılıklar

1. Araştırma $15 \leq$ birey < 65 yaş grubu arasındaki bireylerle sınırlıdır.
2. Araştırma verileri, Ekim 2019-Şubat 2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu nedenle araştırma sonuçları araştırmanın yapıldığı zaman kesiti ile sınırlıdır.
3. Araştırmada kullanılan veriler “Dindarlık Ölçeği”, “Tevekkül Ölçeği”, “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği”, “İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği”nin geçerlilik ve güvenirliği doğrultusunda yapılmış olan ölçümlerle sınırlıdır.
4. Araştırma “dindarlık”, “tevekkül” ve “yaşam memnuniyeti” düzeylerini etkileyebileceği düşünülen faktörlerle sınırlıdır.
5. Araştırma, kullanılan yöntem ve tekniklerle sınırlıdır.

4. Veri Toplama Araçları

a) Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan örneklem grubunun demografik özelliklerini belirlemek amacıyla “*Kişisel Bilgi Formu*” kullanılmıştır. Bu bağlamda formda örneklemin cinsiyet, yaş, medeni durumu, eğitim düzeyi, algılanan sosyo-ekonomik düzeyi ve meslek bilgisi değişkenlerine dair 6 adet soru bulunmaktadır.

b) Dindarlık Ölçeği

Dini Hayat Ölçeği, Yaparel ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. 97 maddeden oluşan orijinal ölçek, “Dinî İnanç”, “Dinî Duygu”, “Dinî Davranış” ve “Dinî Bilgi” olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Hünler tarafından kısaltılan ölçek, 27 madde olarak tasarlanmıştır. 5’li Likert formatında olan ölçeğin her bir maddesi (“1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “2=Katılmıyorum”, “3=Kararsızım”, “4=Katılıyorum” ve “5=Tamamen Katılıyorum”) şeklinde derecelendirilmiştir. Geçerlilik ve güvenirlik çalışması Hünler tarafından yapılan ölçeğin¹⁵ faktör analizi sonucunda dört boyutlu orijinal yapısının üç boyutta faktörleştiği tespit edilmiştir. Bu boyutlar, “Dinî Davranış”, “Dinî İnanç-Duygu” ve “Dinî Bilgi” olarak adlandırılmıştır. “Dinî Davranış” boyutu (5, 6, 7, 9, 10, 16, 17, 18, 19, 25.), “Dinî İnanç- Duygu” boyutu (3, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 23, 24, 28, 29, 31.) ve “Dinî Bilgi” boyutu ise (4, 21, 22, 27, 30.) maddelerden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 27 iken, en yüksek puan ise 135’tir.¹⁶

c) Tevekkül Ölçeği

Zafer tarafından geliştirilmiş olan ölçek 19 maddeden oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin üç alt boyuttan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu boyutlar, “Teslimiyet ve Kabullenme”, “İrade ve Çaba Sarf Etme” ve “Acziyet ve

¹⁵ Olga Selin Hünler, *Effects of Religiousness on Marital Satisfaction and the Mediator Role of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness and Marital Satisfaction Relationship*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tülin Gençöz), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 35.

¹⁶ Hünler, *Effects of Religiousness on Marital Satisfaction and the Mediator Role of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness and Marital Satisfaction Relationship*, s. 40-43.

Tembellik” olarak isimlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin, bireylerin tevekkül tutumlarını ölçebilecek düzeyde güvenilir ve geçerli olduğu tespit edilmiştir. “Tevekkül Ölçeği” olarak adlandırılan ölçek, yüksek bir iç tutarlılığa sahiptir ($r=.85$). 5’li Likert formatında olan ölçeğin her bir maddesi (“1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “2=Katılmıyorum”, “3=Kararsızım”, “4=Katılıyorum” ve “5=Tamamen Katılıyorum”) şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin “Teslimiyet ve Kabullenme” boyutu (3, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18.), “İrade ve Çaba Sarf Etme” boyutu (2, 4, 5, 8, 9, 19.) ve “Acziyet ve Tembellik” boyutu ise (15, 1.) maddelerden oluşmaktadır. Toplam varyansın %57’sini açıkladığı tespit edilen ölçekten alınabilecek en düşük puan 24 iken, en yüksek puan 95’tir.¹⁷

d) Yaşam Memnuniyeti Ölçeği

Diener, Emmons, Larsen ve Griffin tarafından Yaşam Doyumu Ölçeği olarak geliştirilen ölçek, Dağlı ve Baysal tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Uyarlama sonucunda Yaşam Memnuniyeti Ölçeği olarak isimlendirilen ölçeğin orijinal şekli bir boyutlu yapı arz etmektedir. Toplam 5 maddeye sahip olan ölçek, Likert tipi bir formata sahiptir. Orijinal ölçeğin her bir maddesi (“1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “7=Tamamen Katılıyorum”) şeklinde derecelendirilmiştir. Ancak uyarlama çalışmalarında ölçekteki ifadelerin puanlanması (“1=Hiç Katılmıyorum”, “2=Çok Az Katılıyorum”, “3=Orta Düzeyde Katılıyorum”, “4=Büyük Oranda Katılıyorum”, “5=Tamamen Katılıyorum”) şeklinde 5’li olarak derecelendirilmiştir. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik kat sayısı ($r=.97$) olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 5 iken, en yüksek puan 25’tir.¹⁸

e) İçsel Dinî Motivasyon Ölçeği

Dean Hoge tarafından geliştirilmiş olan ölçek, Karaca tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Toplam 10 madde bulunan ölçekte yer alan 7 madde (1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7.) “Dini inançlarım hayata bakış açımı belirler” şeklinde olduğu gibi olumlu cümle

¹⁷ Hakan Zafer, “Tevekkül Ölçeği (TÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, I. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi, İstanbul 28-30 Nisan 2016, s. 217-218.

¹⁸ Abidin Dağlı, Nigah Baysal, “Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 59, 2016, s. 1252.

yapısındadır. Diğer maddeler ise (8, 9 ve 10.) “Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil” ifadesinde olduğu gibi olumsuz cümle yapısında verilmiştir. Ölçek 5’li Likert tipi formatında olup (“0=Kesinlikle Katılmıyorum”, “1=Katılmıyorum”, “2=Kararsızım”, “3=Katılıyorum” ve “4=Tamamen Katılıyorum”) biçiminde zayıftan kuvvetliye doğru derecelendirilmiştir. Analiz yapılırken ölçekte yer alan olumsuz cümle yapısındaki maddeler (0→4; 1→3; 2→2; 3→1; 4→0) şeklinde ters çevrilmiştir. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik kat sayısı ($r=.90$) olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0 iken, en yüksek puan ise 40’tır.¹⁹

E. İşlem

Araştırmanın amaç ve problemlerine uygun olarak hazırlanmış olan 70 maddelik anket formu Ekim 2019- Şubat 2019 tarihleri arasında uygulanmıştır. Uygulama yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Araştırma için 1000 adet anket formu bastırılmış ve tamamı dağıtılmıştır. Formların yaklaşık 152 tanesi maddelerin bir kısmı veya tamamı işaretlenmediği ve bazı formlar gelişi güzel doldurulduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Değerlendirilmeye alınan 848 anket formu istatistiksel analize tabi tutulmuştur.

Araştırma sonucu elde edilmiş olan veriler SPSS for Windows 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde ve hipotezlerin test edilmesinde bağımsız değişkenler için t testi, Tek Faktörlü Varyans Analizi- ANOVA ve Pearson Momentler Çarpım Korelasyon analizi yapılmıştır. Varyans analizi sonucunda, aralarında anlamlı fark bulunan ortalamalar arasında çoklu karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Post Hoc LSD ve Tukey HSD testleri kullanılarak farkın kaynağı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca, çoklu regresyon analizi yapılarak değişkenlerin yordama gücü test edilmiştir.

¹⁹ Faruk Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2001, s. 196.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Din ve Dindarlık

1. Dinin Tanımı

Dilimize Arapça'dan geçmiş olan “din” kavramı köken açısından farklı kaynaklara atfedilmektedir. Tüm bu kaynaklara bakıldığında din kavramının üç farklı şekilde tanımlandığı görülmektedir. “Din” teriminin Arami ve İbrani dillerinden Arapça'ya geçmiş olduğu ve bahsedilen dillerde bu kelimenin “hüküm” manasına geldiği; Arapça'da ise “örf, adet, borç, itaat, tutulan ve gidilen yol, ceza, mükafat, millet” gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir.²⁰ Din (religion) kavramının, yukarıda ifade edilen anlamlarının yanında hem Batı dillerinde hem de Arapça'da, ana teması itibariyle, bir tür “bağlanma” ve “yol”a işaret ettiği görülmektedir.²¹

Din kavramının batı dillerindeki karşılığı olan “religion” kelimesi, Latince’de “religio” ile ifade edilmektedir. Bu kelimenin “religare” veya “religere” kökünden geldiğini savunan iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre din kavramı, “toplamak ve bağlamak” anlamına gelen “religare”den türemiştir. İkinci görüş dikkate alındığında ise ilgili kavramın “saygıyla kendisini toplamak” anlamına gelen “religere” kökünden türediği ifade edilmektedir. “Religio” kavramı ise Tanrı'ya karşı saygı ve korkuyla bağlılık, kendini ibadete adama, ayinlere katılma gibi anlamlara gelmektedir.²²

İnsanların tümünü tatmin edebilecek ortak bir din tanımı yoktur ve aslında böyle bir şey de mümkün değildir. İnsanların duygu, düşünce ve davranış

²⁰ Manzur, Lisanü'l Arab, Beyrut ts, XIII, “din” maddesi; Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996, s. 16.

²¹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, 2013, s. 177.; Günay Tümer, “Din”, *DİA*, C. IX, 1994, s. 312-320.; Geoffrey E. W. Scobie, *Psychology of Religion*, Halsted Press, New York 1975.

²² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003, s. 29.

farklılıkları, ortak bir din tanımının yapılamamasının en önemli nedenidir. İnsanların dini algılama noktasında ortaya çıkan bu farklılık her alanda geçerlidir.²³

Genel olarak ifade etmek gerekirse dinin genel geçer bir tanımının yapılamamasının nedeni, dinin mahiyeti, tanımı yapanın dünya görüşü, dönemin ruhu, o zaman için geçerli olan eğilimler²⁴, dinlerin çeşitliliği, dinlerdeki değer problemleri gibi farklılıklardır.²⁵

Diğer bir açıdan bakıldığında din, “Ferdî ve içtimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. Din, bir değer koyma, değer biçme ve yaşam tarzıdır.”²⁶

İslâmî ıstılahta ise din kavramı, “Hz. Muhammed’in temel öğreti ve esaslarını vahiy yoluyla Allah’tan aldığı ve ilk uygulamalarını bizzat kendisinin gerçekleştirdiği, zamanla Müslüman toplumlar tarafından insanlığın diğer zihnî ve amelî birikimlerinden de istifade ile geliştirilen din ve dünya görüşünün; insan, toplum, devlet gibi insanî konularda kendine has ilkeleri ve felsefesi bulunan tarihî tecrübenin, kültür ve uygarlığın genel adı”²⁷ olarak tanımlanmıştır.

Din, mensuplarına bir yaşama tarzı ve dünya görüşü sunmaktadır. Bundan dolayıdır ki din, özel bir değer alanı olarak görülmekle beraber artık bu alanda geniş kapsamlı ve kutsal bir değerlendirme olmaktadır. Bu değerlendirme tarzını benimseyen birey, kutsal bir yaratıcıya kendi isteğiyle bağlanmakta ve O’nun iradesine teslim olmaktadır.²⁸

²³ Karaca, *Din Psikolojisi*, s.73; Fatih Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 17.

²⁴ Recep Yapar, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, *DÜİFD*, S. 4, s. 405.

²⁵ Mehmedoğlu, “Din Dindarlık ve Değerler”, s. 177.

²⁶ Bilal Sambur, *İslam’ın Aktüel Değeri*, Katkı Yayınları, 2. bs., Ankara 2007, s. 24.

²⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 2.

²⁸ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İzmir 1987; Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, s. 180.

2. Dindarlığın Tanımı

Dindarlık kavramı, belirli bir dine ait olan inanç ve öğretilerin belli bir zaman içerisinde ve şartlarda bir kişi, grup veya toplum tarafından yaşanılmasını ifade etmektedir. Bu kavram, hem bireyin bağlı bulunduğu dine ait inanç ve ilgilerle meşgul olma düzeyini hem de dinin bireysel ya da grup düzeyindeki yapılanma biçimini ifade etmektedir.²⁹ Bir kimseyi dindar olarak tanımlamak, bireysel ve toplumsal hayatında anlam bulan bir görüş veya tutumu ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir.³⁰

Dindarlık, bireyin dinî inancını benimsemesi ve bunu hayatına yansıtırma derecesini ifade etmektedir. Bireyin dine olan sadakati ve dinî değerleri hayatına uygulaması dindarlığının işaretleri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bireylerin yetiştikleri ortam, ahlâkî ve dinî gelişimleri, eğitim yaşantıları, zihinsel ve duygusal yeteneklerini birbirinden farklı olduğu için, onların dindarlık yaşantıları da farklılıklar göstermektedir. Farklılığından dolayı, onların hayatındaki din kavramı farklılaşmakta, yani dini algılama şeklinde farklılıklar ortaya çıkmaktadır.³¹ Sosyolojik ve psikolojik açıdan bakıldığında ise bütün dinler, kendi inanç sistemi ve ibadetlerine göre, kendine has bir dindarlık şekli oluşturmuştur.³²

3. Dindarlığın Enlemsel Boyutu

Glock ve Stark tarafından kavramsallaştırılmış olan bu boyut, inanç, ibadet, bilgi, duygu ve etki olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir.

a) İnanç Boyutu

Kaynağı ne olursa olsun tüm dinlerin özünü birtakım inançlar oluşturmaktadır. İnançların bütün dinlerde merkezî bir rolü bulunmaktadır. Bir kişinin herhangi bir

²⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, 6. bs., Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2017, s. 43.

³⁰ Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, s. 178.

³¹ Yasemin Yılmaz Çıtır, *Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 32.

³² Veysel Uysal, Şule Kaya, “Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, 2015, s. 648.

din ile bağ kurması, öncelikle o dine ait temel inanç esaslarını kabul etmesinden sonra başlar.³³ Bu temel inanç esaslarını tasdik eden birey, inandığı dinin ortaya koymuş olduğu inanç ilkelerini benimsemekle birlikte, ilahi bir varlığın var olduğu ve onun niteliklerini ve bu inanca ait olan diğer inanç unsurlarını (örneğin İslamiyet'te yer alan ahiret, kurtuluş, kader vb.) ikrar etmekle mükelleftir.³⁴ Bununla birlikte tabiatüstü kutsal bir varlık inancı bütün ilahî dinlerde yer almaktadır. Dindar bireyler inanmış oldukları dinî öğretiler temelinde bir Tanrı tasavvuru geliştirmektedirler.³⁵

Glock, dinî inanç yapısını üçe ayırmakla birlikte her dinde bu ilkelerin olduğunu savunmaktadır. İlk olarak tüm dinlerde ilahi bir varlık olduğu kabul edilmekle birlikte, onun mahiyeti belirlenir. Böylece inanan kimse ilahi yaratıcının varlığını kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda zatî bir yaratıcı olduğunu da kabul eder. İkinci ilke, kişinin tercih etmiş olduğu inanç temelinde, ilahî amacının ve rolünün ne olması gerektiği ile ilgili unsurları içermektedir. Diğer bir deyişle bu ilke, *amaçlı ilahi iradeye* imandır. Glock'un ifade etmiş olduğu son inanç ilkesine gelince, bu ilke belirlenmiş olan ilahi amaç ve rollerin en iyi şekilde nasıl yerine getirileceğiyle ilgilidir. Zira inanan kimse için ilahi amaca ve rollere göre inanılan varlığa yönelik tutum ve davranışların düzenlenmesi önem taşımaktadır.³⁶

b) Uygulama (İbadet) Boyutu

Tüm dinlerin, kendi mensuplarından yerine getirmelerini istediği dinî pratikler bulunmaktadır.³⁷ Dinî inancın inanan bireyden gerçekleştirilmesini istediği bu ritüeller, yerine getirildiği sürece kutsal kabul edilen varlık ile ilişkiyi düzenleyen ve geliştiren bir fonksiyona sahiptirler. Zira gerçekleştirilen dinî ritüeller, inanan bireyin

³³ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 52.

³⁴ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 8. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 113.

³⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 52.

³⁶ Charles Y. Glock, "Dinî Teslimiyetin Tetkiki Üzerine: Dindarlığın Boyutları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Faruk Karaca, 2001, S. 3, s. 7, 8.; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, DEM Yayınları, İstanbul 2004, s. 28.

³⁷ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 113.

dinî bilincini her an canlı tutmaktadır.³⁸ Bununla birlikte bu ritüeller, inanç sistemlerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılıklara rağmen hepsinin ortak amacı, kutsal kabul edilen varlığa veya bir yaratıcıya yönelik yapılmalarıdır. Meydana getirilen ritüellerin en önemli amacını, yaratıcıya daha yakın olma düşüncesi ve kutsal kabul edilen varlığın gazabından korunma duygusu oluşturmaktadır.³⁹

c) Duygu (Tecrübe) Boyutu

Bir dine mensup olan herkes, inandığı yüce varlığı kendi içinde hisseder ve onun tesirlerini fark eder. Allah ile irtibat halinde olan inanan bireyde, bu ilişkiye bağlı olarak hissettiği sezgi, duygu ve algılar bulunur.⁴⁰ Dindarlığın bu boyutu, bireyin yaşamış olduğu dinî tecrübeyle ilgili olarak olumlu ve olumsuz tüm dinî duyguları kapsamaktadır.⁴¹

Kur'an'ı Kerim'e göre müminlerin farklı duygu durumları içerisinde bulundukları görülmektedir. Örneğin Kur'an'da, Allah'a teslimiyet ve bağlılık içerisinde bulunma⁴², Allah'ı sevme⁴³, yapmış olduğu hatalı davranışlar karşısında üzüntü, pişmanlık duyma ve tövbe etme⁴⁴, geleceğe yönelik ümitvar olma⁴⁵ gibi temel duygu durumlarını inanan bireylerin sergiledikleri görülmektedir.⁴⁶

Yaratıcısına dair korku ve sevgi besleyen müminlerin durumu Kur'an'da, *“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun*

³⁸ Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, s. 26.

³⁹ Adem Şahin, *İlahiyat Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Erdoğan Fırat), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s. 9.

⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 53.

⁴¹ Murat Yıldız, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik bir Çalışma” *Tabula Rasa*, S. 1, 2001, s. 30.

⁴² Âl-i İmran, 3/20, 43, 52, 84, 102; Nisa, 65, 125; Maide, 5/11 ve daha pek çok ayet.

⁴³ Bakara, 2/165.

⁴⁴ Bakara, 2/37, 54, 222; Âl-i İmran, 3/89-90, 128; Zümer, 39/53; Nûh, 71/28 ve daha pek çok ayet.

⁴⁵ Âraf, 7/56; Hicr, 16/56.

⁴⁶ Hüseyin Peker, “Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, s. 46.

âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler”⁴⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

d) Bilgi Boyutu (Entelektüel Boyut)

Dinin bilgi boyutu ilk kez Fukuyama tarafından dile getirilmiş olup daha sonra Glock tarafından da kabul edilmiştir.⁴⁸ Bütün dinlerde kutsal metinler, inanç esasları ve dinî ibadetlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. O dine mensup bireyin bu bilgilere sahip olması ve onlara güvenmesi beklenir.⁴⁹

Dini bilgilerin inanç olmaksızın pek bir değeri yoktur. Örneğin bir ateistin ileri seviyede dinî bilgiye sahip olabilmesi mümkün olmakla birlikte, bu kimsenin dindar olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenledir ki, dinî bilgi çeşitleri ile kişinin inanç, uygulama ve tecrübe örüntüleri arasında yer alan ilişkiler, dindarlığı bütünsel bir bakış açısıyla özümsemek açısından önem arz etmektedir.⁵⁰

e) Etki (Sonuç) Boyutu

Etki boyutu, dindarlığın diğer boyutlarının insanın duygu, düşünce ve davranışlarında bırakmış olduğu izlerin toplamıdır. Diğer bir ifadeyle dindarlığın bu boyutu, diğer boyutlarının hep birlikte günlük yaşama yansımalarını ifade etmektedir.⁵¹ Bu boyutta bireyin dinî inanç, uygulama, tecrübe ve bilgisinin tüm dünyevî neticeleri görülmektedir. Dindar bireylerin sahip oldukları dinî inancın etkisi ile nasıl davranmaları ve hangi bilince sahip olmaları gerektiğini vurgulayan dinî metinlerin tamamı bu boyutta değerlendirilir. Dindarlığın etki boyutunun insan ile Tanrı arasındaki ilişkiden ziyade insan ile insan ilişkisinde söz konusu olduğu ifade edilebilir.⁵²

⁴⁷ Enfâl, 8/2.

⁴⁸ Yoshio Fukuyama, “The major dimensions of church membership”, *Review of Religious Research*, C. 2, S. 4, 1961, s. 156.

⁴⁹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 114.

⁵⁰ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi*, 3. bs., Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2017, s. 100.

⁵¹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, s. 114.

⁵² M. Emin Köktaş, *Türkiye’de Dinî Hayat: İzmir Örneği*, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, s. 54.

4. Dindarlığın Motivasyonel Boyutu

Allport tarafından kavramsallaştırılmış olan bu boyut, iç güdümlü dindarlık ve dış güdümlü dindarlık olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır.

a) İç Güdümlü Dindarlık

İç güdümlü dindarlık bireylerin inançlarını hiçbir çıkara dayanmaksızın samimi bir şekilde yaşadığı dindarlık şeklidir. Bu demektir ki iç güdümlü dindarlıkta din, özü itibarıyla değerli görüldüğü için tercih edilmektedir.⁵³ Buna göre, iç güdümlü dindarlar için din, bir araç değil, amaçtır.⁵⁴

Kayıklık tarafından “derûnî dindarlık”⁵⁵ olarak da ifade edilen iç güdümlü dindarlık, psikolojik hazma benzetilmektedir. Dinî inancın arka planında bulunan faktörlere dikkat çekmek için kullanılan “içsellik” kavramı ile biyolojik bir terim olan “hazım” kavramı arasında bir ilişki kurulmuştur. Buna göre, vücuda alınan bir besin, hazmedilmesi sonucu nasıl ki organizmanın bir parçası haline geliyor ise, daha öncesinde kişinin düşünce sisteminde yer almayan bir inanç, sonrasında düşünce sisteminde yer alıp içselleştirilir ve psikolojik kişiliğin bir parçasını oluşturur.⁵⁶ Hökelekli’ye göre iç güdümlü dindarlar, kendilerini din ile uyumlu bir hale getirme çabası içerisinde olmakla beraber, Allah rızasını tüm her şeyden üstün tuttukları için kendi istek ve arzularından vazgeçme eğilimindedirler. Bu tip dindarlığa sahip olan bireyler için din, benliğin hizmetinde olup dışarıdan gelen bir değer değildir. Bundan dolayı din, ilahi iradeye göre bireyi değişime yönlendirmekte olan içten doğma bir değerdir.⁵⁷

⁵³ Ayşe Şentepe, Metin Güven, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 31, 2015, s. 33.

⁵⁴ Esra Okumuş, *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, (Danışman: Doç. Dr. Mustafa Ulu), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 27.

⁵⁵ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s. 197.

⁵⁶ Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, s. 192-193.

⁵⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 64.

b) Dış Güdümlü Dindarlık

Bu tip dindarlıkta din, tek başına önemli görüldüğü için değil, bireysel çıkar ve fayda için kullanılmaktadır.⁵⁸ Zira din, davranışların birinci dereceden belirleyici unsuru olmamakla birlikte, bu dindarlık tipine sahip olan bireyler, dini kendi amaçları doğrultusunda kullanma eğilimindedirler. Yani din, faydacı bir biçimde statü elde etme, sosyalleşme, güvenlik sağlama gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Bu tür bireyler için din, kişisel olarak benimsemiş oldukları bir değer olmamakla birlikte, sahip oldukları inançları, birinci sırada yer alan ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.⁵⁹

Karaca'ya göre, içsel bir şekilde motive olan i güdümlü dindarlar iin söylenenlerin tam tersi, "dışsal" yani dış güdümlü dindarlar iin söylenebilir. Buna göre i güdümlü dindarlar için din, içselleştirilmiş bir değer iken, dış güdümlü dindarlar için ise din, amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir araçtır.⁶⁰ Allport'un ifadesiyle, i güdümlü dindarlar için din amaç, dış güdümlü dindarlar içinse araçtır.⁶¹ Bu bağlamda, inanmadığı halde inanıyor gibi görünen kimseleri nitelemek için kullanılan "münafık" kavramının, dış güdümlü dini yönelimi karşıladığı ifade edilebilir.⁶²

5. Dindarlığın İnsanî Potansiyellere Göre Boyutları

a) Bilişsel Süreçler Boyutu

Algılama, düşünme, hatırlama, unutma ve problem çözme gibi davranışlar bilişsel süreçler içerisinde yer almaktadır.⁶³ Bilişsel süreçler boyutu, dinin

⁵⁸ Şentepe, Güven, "Kişilik zellikleri ve Dindarlık İlişkisi zerine Ampirik Bir Araştırma", s.33.

⁵⁹ Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık zerine*, s. 197.

⁶⁰ Karaca, "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık leğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", s. 193.

⁶¹ Gordon W Allport, J. Michael Ross, "Personal Religious Orientation and Prejudice", *Journal of Personality And Social Psychology*, C. 5, S. 4, 1967, s. 434.

⁶² Faruk Karaca, "Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar", *AÜİFD*, S. 14, 1999, s. 235.

⁶³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 38.

algılanması, dine ait bilgilerin öğrenilmesi ve bunlar üzerine düşünülebilmesi gibi birçok bilişsel etkinliği içermektedir. Dinin bilgi boyutunda yer alan ilmihal bilgilerini öğrenmek, duaları ezberlemek, kelim ve fıkıhla ilgili alanlarda bilgi sahibi olmak gibi eylemler dinin bilişsel süreçler boyutunda yer almaktadır.⁶⁴

b) Duygusal Süreçler Boyutu

Dindar olabilmek için din hakkında bilgi sahibi olmak tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte, bilişsel süreçler boyutunda yer alan bilgilere bağlılık ve teslimiyet dindarlığın en önemli faktörlerindendir. İfade edilen duygular dindarlığın duygusal süreçler boyutunda yer almaktadır. Ancak duygusal süreçler boyutu, bağlılık ve teslimiyet duygusu ile sınırlı değildir. İhlâs, fedakârlık, korku, ümit gibi duygular da dindarlığın tamamlayıcısı unsurları olarak bu süreçte yer almaktadır.⁶⁵

Kur'an'da dindar kimselerin duygusal durumu *“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler”*⁶⁶ şeklinde ifade edilmiştir.

B. Tevekkül

1. Tevekkülün Tanımı

Tevekkül sözlükte, “güven, Allah'a güvenme” gibi anlamlarına gelmektedir. Bu kavram, Arapça “v-k-l” kökünden türemiştir. Bu fiil ise sözlükte “devretmek, sorumluluğu birine vermek, temsilci olarak görevlendirmek, emanet vermek, itimat” gibi anlamlara sahiptir.⁶⁷

Tevekkül kavramının ıstılahî anlamı ise *“mü'min kimsenin Allah'ın her şeyden üstün kudret sahibi olduğuna güvenmesi, yapmış olduğu işe yönelik bütün tedbirleri*

⁶⁴ Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 3, 2006, s. 495.

⁶⁵ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, s. 496.

⁶⁶ Enfâl, 8/2.

⁶⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 1009.

ve sebepleri yerine getirip, meydana gelecek olan için Allah'a tam bir huzur içinde güven duyması" dır.⁶⁸

Tedbirlerin hepsini yerine getirmek, elindekileri kullanmak, işleri boş vermemek, üzerine düşeni yapıp sonucu Allah'a bırakmak anlamına gelen tevekkül, insanın görünen sebeplere sarılması ancak nedenlere dayanmayıp, onlara aşırı güven duymaması olarak da ifade edilmektedir.⁶⁹

Tevekkül, Allah'ın huzurunda olduğu hissine sahip olan bireyin yaşadığı güçsüzlük duygusunun yaratıcıya olan güvenle aşıldığı bir ruh halidir. Başka bir ifadeyle tevekkül, bireyin hedeflerine dair nedenleri boş vermeden, Allah'ın iradesine baş kaldırmaksızın hedefe giden yolda sebep ve sebepleri oluşturan bağlantının düzenli bir şekilde birey tarafından oluşturulmasıdır.⁷⁰ Kulun yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra kendisini koruması için Rabbini "vekil" bilmesi anlamına gelen tevekkül kavramının Kur'an'da zikredildiği ayetlere bakıldığında, iman etme kavramıyla birlikte oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Zira Allah'a imanı sağlam olan kulun O'na güveni de o derece kuvvetli olur.⁷¹ Buna göre herhangi bir konuda "Allah'a tevekkül ediyorum" ifadesiyle, "Elimdeki tüm imkânları kullandım, elimden gelen bu ve yapacağım başka şey yok. Buradan sonrasında acizliğimi kabul edip Allah'a dayanıyorum" ifadesi aynı anlama gelmektedir.⁷²

Kavram itibariyle, kulun imkânları dâhilinde bulunan sebeplere dayanması ve onları kullanmasının yanında, gönül rahatlığı ile Allah'a güvenmiş olması anlamına gelen tevekkül, insanın şüphelerden uzak durup, arzu ettiği olayların sonuçları konusunda tereddüt etmemesidir. Zaten "Tevekkül ettim" demek, "Tüm

⁶⁸ Fikret Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1996, s. 68.

⁶⁹ İbn Ebi'd-dünya, *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, çev. Mustafa Utku, Uludağ Yayınları, Bursa 2005, s. 40.

⁷⁰ Akif Akto, "Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, 2016, s. 881.

⁷¹ Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul 1982, s. 1009.

⁷² Karaman, "Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme", s. 68.

acizliklerimle yaratıcının karşısında onun takdir edecek olduğu şeyi bekliyorum” demektir.⁷³

Karaman’a göre tevekkül, Allah’ın bir oluşuna ve gücünün sonsuzluğuna, tüm eksikliklerden uzak olduğuna inanmak, işin sonuçlarının olumlu olması için gereken tüm sebepleri Allah’ın istediği şekil ve usulde yerine getirmek, harcanan emekle orantılı olarak bir sonuç elde edileceğine inanmak ve sonuç her ne olursa olsun Allah’tan gelmiş olduğu için hoş karşılamak, sebepleri yerine getirmişken ve süreç işliyorken kendine ve Allah’a olan inancını muhafaza etmek, gerçekleşen sonuç karşısında metanetli olup bu durumun kadere uygun olduğuna inanmak ve şükür ile Allah’a yönelmek, sonuç istenildiği gibi olmaz ise sabır ile tekrar Allah’a sığınmaktır.⁷⁴

Tevekküle dair açıklamalara bakıldığında, genel olarak istenilen olayın gerçekleşebilmesi için sebepleri yerine getirmek eleştirilmemiş, ancak sadece sebeplere bel bağlanarak Allah’a olan güven eksikliği eleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bireyin tevekkül sürecinde çaba sarf etmesi ardından da yaratıcısına güvenmesi gerektiği bilinci vurgulanmıştır.⁷⁵

2. Tevekkülle İlişkili Kavramlar

a) İman

Tevekkülün iman ile sıkı bir ilişkisi vardır. Zira bir kimseden yapacak olduğu işlere dair eylemlerin sebeplerini yerine getirdikten sonra Allah’a tevekkül etmesi istenir.⁷⁶ Mü’minin Allah’ın yaratmış olduğu her şeyde O’nun sonsuz ilim ve hikmetin var olduğu bilincini, hal ve tavır olarak yaşamına yansıtması gerekir. Diğer bir ifadeyle, imanî bir tevekkülün, bireyin yaşamına sirayet ederek onun tutum ve

⁷³ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 68.

⁷⁴ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 70.

⁷⁵ Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, s. 18.

⁷⁶ Mustafa Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, *Kader Dergisi*, C. 18, S. 1, 2020, s. 181.

fiillerine şekil vermesi beklenir. Böyle bir birey için tevekkül, manevi bir merteye olmakla kalmayıp güçlü bir imanın bir tezahürü olarak kendini gösterir.⁷⁷

İnsanın rızkını veren yüce Allah'tır. Bunun aksini iddia etmek ise şirktir. *“Eğer mü'min iseniz sadece Allah'a tevekkül edin/güvenin”*⁷⁸ ayetinden tevekkül için imanın gerekli bir hal olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ayetteki ifadenin yaratıcının tevekkül kavramını iman ile bütünleştirdiği gözlerden kaçmamaktadır. Bu nedenledir ki Allah'tan başkasından bir şey istemek ve umut etmek kişiyi küfre götürebilecek olan davranışlardır.⁷⁹ Buradan hareketle tevekkül, imanın dışa yansımaları ve ikrarı olarak da kabul edilmektedir.⁸⁰

Kur'an-ı Kerim'de iman ve tevekkül kavramları birlikte zikredilmekte ve aralarındaki semantik ilişkiye dikkat çekilmektedir.⁸¹ Enfâl sûresinde, *“Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanları artan ve sadece O'na güvenenler”* ifadesi ile müminlerin özelliklerinden biri zikredilmektedir.⁸² Bu ve benzeri ayetlerde tevekkül ve iman kavramları birbirlerini tamamlayan kavram çiftleri olarak yer almaktadır. Zira tevekkül, kalbinde iman taşıyan bireyin mü'mince bir tavrı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenledir ki tevekkül eden birey için kullanılan mütevekkil kavramı, yüce yaratıcının gücüne ve birliğine inanan anlamında kullanılmaktadır.⁸³

Tevekkül sürecinin yüce yaratıcının emrettiği şekilde gerçekleşmesi bireyin imanî bağlılığı ile yakından ilişkilidir. İnanan birey için tevekkül sürecinde yüce bir varlığa iman etmek ve ona güven duymak psikolojik bir rahatlama

⁷⁷ Abdülaziz Hatip, “Allah'a Tevekkülün Lüzumu ve Mütevekkilin Alametleri”, *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, C. 1, S. 3-4, 2007, s. 38.

⁷⁸ Maide, 5/23.

⁷⁹ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2018, s.138-139.

⁸⁰ Ünverdi, “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, s. 181

⁸¹ Hayati Aydın, “Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 22, 2008, s. 53.

⁸² Enfâl, 8/2.

⁸³ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s.72.

sağlayabilmektedir. Zira bahsedilen psikolojik rahatlamanın arka planında inanılan yüce varlığın rahmetine sığınma düşüncesi vardır.⁸⁴

Tevekkül eden birey, sebepleri yerine getirir ve gerçekleşmesini istediği işi yüce varlığa havale eder. Fakat birey, bu sürecin sonunda meydana gelmesini istediği olayın sonucunun kendi lehine veya aleyhine mi tecelli edeceğini bilememektedir. Zira bu noktadan sonra gerçekleşecek olan sonuç Allah'ın takdiri olmakla birlikte bu durum birey için gaybdır.⁸⁵ Yüce yaratıcının kendisi için en hayırlı olanı takdir edeceğine iman, bireyin tevekkül sürecini kolaylaştırabilmekte ve böylece psikolojik yönden kaygı düzeyini de azaltabilmektedir. Bununla birlikte güçlü bir imana eşlik eden tevekkülün, bireyin dünya ve ahiret yaşamında ona mutluluk sağlayacağı ifade edilebilir.⁸⁶

b) Tevhid

Vahd (vahdet, vühud) kökünden türemiş olan tevekkül kavramı,⁸⁷ sözlükte “birlemek, bir şeyin tek olduğunu bildirmek, bir oluşuna inanç, yaratıcıyı sıfatlarında birlemek, ortağı olmadığını tasdik etmek”⁸⁸ anlamlarına gelmektedir. Müşriklerin putlara tapındığı bir ortama inmiş olan Kur'an-ı Kerim'in temel tezi, İslamiyet'in ve vahyin temeli *tevhittir*. Bu nedenle tevekkülün, tevhid kavramıyla yakın bir ilişki içinde olduğu ifade edilebilir.⁸⁹

İman kavramı, beraberinde tevhid, Allah'a teslimiyeti, teslimiyet makamına ermek ise beraberinde tevekkülü getirmekle birlikte bireye dünya ve ahiret yaşamında mutluluğu temin etmek anlamına gelir.⁹⁰ Kur'an-ı Kerim'de yer alan

⁸⁴ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 70.

⁸⁵ Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, s. 154.

⁸⁶ Karataş, Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, s. 111.

⁸⁷ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 22.

⁸⁸ İsmail Raci Fârûkî, *Tevhid*, çev. Dilâver Yardım, İnsan Yayınları, İstanbul 1987, s. 179.

⁸⁹ Berat Sarıkaya, Zeynep Şeren, “İnsan Sorumluluğu ve Fiillere Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, 2017, s. 76.

⁹⁰ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2017, s. 244-246.

*“Eğer mü’minler iseniz (iman etmişseniz) ancak Allah’a güvenin”*⁹¹ ayetinde görüldüğü üzere imana eşlik eden tevhid ile yüce yaratıcı, inanan kimselerden yalnızca kendisine güvenip tevekkül etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Böylece tevekkül, temelde tevhid inancının ayrılmaz bir parçasını oluşturmakla birlikte, kâmil bir anlamda yaşama yansıtılması zor olan imanî bir kavramdır.⁹² Zira doğru bir tevekkül anlayışı için öncelikle tek bir yaratıcıya olan güvenin özümсенmesi gerekmektedir. *“(Ey Muhammed) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. Ondan başka İlah yoktur. Ben sadece O’na güvenip dayanırım. Çünkü O büyük Arş’ın sahibidir”*⁹³ ayetinde de işaret edildiği üzere herkes bireyden yüz çevirse dahi, bireyin Allah’ın kendisine yeteceği bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir.

*“Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) kalkışmıştı da Allah (buna engel olmuş) onların ellerini sizden çekmişti. Allah’a karşı gelmekten sakının. Mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etsinler”*⁹⁴ ayetinde de görüldüğü üzere Kur’an-ı Kerim her zorluktan sonra kişiden yalnızca Allah’a yönelmesini istemekte ve yalnızca O’na tevekkül edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira ayette zikredilen *“Ey iman edenler!”* kavramının, esasen *“Ey bir olan Allah’a iman edenler!”* şeklinde olduğu düşünüldüğünde, imanın sembolü olan kelime-i tevhiden hemen sonra zikredilen tevekkülün, tevhidin bir sonucu olduğu ifade edilebilir.⁹⁵

Tevhid-tevekkül ilişkisinde ayrıca vesile konumunda olan bireyin sarf etmiş olduğu çabanın, elde edilmek istenen sonuç için amaç olarak algılanması bu iki kavram arasındaki ilişkinin de sıhhatine zarar verebilmektedir. Doğru bir tevekkül bilincinin oluşturulabilmesi için, dinin esaslarını iyi bilmekle birlikte selim bir akla

⁹¹ Maide, 5/23.

⁹² Ahmet Akbaş, “Hz. İbrâhim’de Rıza ve Tevekkül Ahlakı”, *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, C. 2, Şanlıurfa 8-9-10 Kasım 2019, s. 268.

⁹³ Tevbe, 9/129.

⁹⁴ Mâide, 5/11.

⁹⁵ Enfâl, 8/2, Mülk, 67/29; Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 71.

sahip olmanın ve tevhidin inanç ile ilişkisinin de göz önünde bulundurulması gerekir.⁹⁶

c) Kader

Kader kavramı, Allah'ın yaratmış olduğu varlıklara dair planını ve tabiatın işleyişini sağlayan yasaları ifade etmekle birlikte sözlükte, “gücü yetip planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirleyebilmek, kıymetini bilebilmek” gibi anlamlara gelmektedir. Genel itibarıyla ise kader, Allah'ın bütün varlık ve olayları ezeli ilmi ile bilmesi ve belirlemesi olarak tarif edilmektedir.⁹⁷

İmanın şartlarından biri de kader ve kazanın yüce yaratıcıdan geldiğine iman etmektir. Ancak kadere iman, Karaman'a göre bireyin yaşamında gayret göstermesine veya da tevekkül etmesine aykırı bir durum teşkil etmemektedir. Zira bireyin çalışıp gayret göstermesi yine Allah tarafından emredilmektedir. “Kader önceden yazılmış, ne yaparsam yapayım onu değiştiremem” gibi yanlış düşüncelere kapılmak bireyin yaşamında tembellik, sorumsuzluk ve karamsarlık gibi büyük problemlerin meydana gelmesine sebebiyet verebilmektedir.⁹⁸ Kaderci bir anlayışın ürünü olarak, tembelliğin sonuçlarının Allah'a yüklenmesi şeklinde tasvir edilen tevekkül anlayışı, Kur'an'ın emrettiği bir tevekkül anlayışı ile uyuşmamaktadır. Bu nedenle yanlış tevekkül anlayışının Kur'an kaynaklı olmadığına altının özellikle çizilmesi gerekir.⁹⁹ Hâlbuki evrendeki düzen ve planı fark eden birey için böyle bir anlayış söz konusu olmamakla birlikte, kader, kaza, tevekkül ve tüm benzeri kavramlar yüce yaratıcının dilemesi ile meydana gelmektedir.

Şüphesiz ki Allah'ın takdir etmiş olduğu her şeyde büyük hikmetler olduğu gibi O, bütün sebeplerin de üstündedir. Tüm bunlarla birlikte birey, dünya hayatında

⁹⁶ Hatice Şen, *Tevekkül-İman İlişkisi*, (Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 35.

⁹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 58.

⁹⁸ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s.73.

⁹⁹ Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, s. 2.

imtihan olduğunun farkında olmalı ve peşinde koştuğu her şeye ulaşacağı gibi bir zorunluluğa sahip olmadığını bilinciyle hareket etmelidir. Gösterilmiş olan çaba her ne boyutta olursa olsun, istenilen hedeflere ulaşamadığı noktada, Allah'ın vermiş olduklarına rıza göstermek ve isyan etmemek önemli bir erdemdir. Bu durum, bireye psikolojik yönden çok büyük bir avantajlar sağlamaktadır. Bunun bir sonucu olarak birey, korku, kaygı, stres ve endişe gibi durumlara karşı kendini daha güvende hissedebilmektedir.¹⁰⁰ Buradan hareketle, şunu ifade etmenin önemli olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki tevekkül anlayışında kişi hem kendi kişisel fiillerini cebir içerisinde algılamamalı hem de Allah'ı devre dışı bırakarak fiillerini de mutlaklaştırmamalıdır.¹⁰¹ Zira imtihan bilinciyle hareket eden birey, eylemlerinden sorumlu olması nedeniyle kaderinin yolunu çizebilmesi bakımından da irade sahibidir. Eğer kişi eylemlerinden sorumlu ise işte bu noktada onun sabır ve tevekkül göstermesi kendi çaba ve gayretlerine bağlı kılınmıştır. Bundan dolayı birey, kendini motive edebilmeli ve bu imtihan süreci içerisinde Kur'anî bir tevekkül bilincine sahip olmalı ve yanlış bir kader inancına bağlamadan, kendi iradesinin önemli olduğunun farkına varabilmelidir.

Doğru bir kader inancına sahip olan birey, sebeplere sarılmaya karşı olmamakta tam aksine İslamiyet'in gayret etme gerekliliği konusundaki emirlerinin de farkında olmaktadır. Bundan dolayı sabreden ve tevekkül ile Allah'a dayanan mümin kimse kadere aykırı bir şekilde hareket etmiş değildir. Örneğin hastalıkların yaygın olduğu yerlere gitmek, onlara karşı gerekli önlemleri almadan yaşamak gibi davranışları tevekkül olarak isimlendirmek doğru değildir. Yaşamında felâket ve hastalık gibi yıkıcı bir durum ile karşılaşan birey, tüm suçu kadere atıyor ise bu yüce yaratıcıya zulüm isnad etmek anlamına gelir. Oysaki ortada bir zulüm varsa bu ancak insanın kendi kendine yaptığı bir zulümdür.¹⁰²

¹⁰⁰ Muhammed Taki Misbah, "Tevekkül ve İlahî Kadere Hoşnutluk", *İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 13, 2017, s. 125.

¹⁰¹ Ramazan Altıntaş, "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 7, 2000, s. 116.

¹⁰² Sarıkaya, Şeren, "İnsan Sorumluluğu ve Fiillere Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları", s. 78-79.

d) Sabır

Sözlükte “engellemek, hapsedmek, dirençli olmak” gibi anlamlara gelen sabır kavramının, ahlaki terim olarak ise “üzüntü, karşılaşılan sıkıntı ve bela karşısında direnç oluşturma; olumsuz durumları olumlu hale getirmek için gösterilmiş olan metanetli olma hali” anlamlarına gelmektedir. Sabrın zıt anlamı ise ceza, yani yakınmadır.¹⁰³ Genel olarak ifade etmek gerekirse sabır kavramı, bir musibet, zorluk ve hastalık gibi bir durum ile karşılaşan bireyin, isyan ve kırgınlık duygularına kapılmaksızın, başına gelen durumdan şikayetçi olmadan içinde bulunmuş olduğu hali sükûnet ile karşılaması, güçlü ve dirençli bir duruş sergileyip olayın sonucunu acele etmeden beklemesidir.¹⁰⁴

Sabır, zorluk, sıkıntı, tehdit ve kayıplar ile karşılaşan bireyin gönüllü olarak bu duruma katlanması, göğüs germesi, bu sürecin ardından ise gerçekleşecek olan sonucu beklemesidir. Bununla birlikte duygusal, bilişsel ve davranışsal boyutları ile yaşanan sabır, çözümleyici bir süreç haline gelir.¹⁰⁵

Sabır, tevekkül sürecinin en önemli bileşenlerindendir. Zira tevekkül ve teslimiyet çizgisi üzerinde sabır bulunmakta, böylece sabreden kişi ise karşılaşmış olduğu sıkıntılara şikâyet etmeden katlanmaktadır. İnanan kimse için yüce yaratıcının imtihanına dayanmak aynı zamanda ibadet hükmündedir. Zira Kur'an-ı Kerim'de sabredenlerin mükafatlarla müjdelenmesi¹⁰⁶, bireyin psikolojik olarak daha güçlü bir duruş sergilemesini ve zorluklara dayanmasını kolaylaştırıcı bir işlev görmektedir. Yüce yaratıcıya tam bir teslimiyet ile tevekkül eden birey aynı zamanda sabretmeye de aday olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 337.

¹⁰⁴ Hayati Hökelekli, *İnsani Değerler*, 1. bs., DEM Yayınları, İstanbul 2013, s. 117.

¹⁰⁵ Mebrure Doğan, *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 29.

¹⁰⁶ Bakara, 2/155, Âli İmrân, 3/120, Hûd, 11/11, Ra'd, 13/22, ve pek çok ayet.

¹⁰⁷ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 86.

Sabır ve tevekkül kavramlarının her ikisinde de kulun aciz oluşunu itiraf, yüce yaratıcı karşısında noksanlıklarının farkına varma, yaratıcıya sonu olmayan bir güven ile inanma ve O'na bağlanma söz konusudur. Fakat bu bağlılık, pasif bir bekleyiş, başa gelene razı olma, “elden gelen bir şey yok” gibi düşüncelere kapılmak anlamına gelmemektedir. Aksine bu durum, iman eden bireyi güçlü ve daha gayretli kılan bir bağlanmadır. “Allah, bize yollarımızı dosdoğru göstermişken, biz ne diye O'na tevekkül etmeyelim? Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler”¹⁰⁸ ayeti bu duruma işaret etmektedir.¹⁰⁹

Sağiroğlu'na göre Mevlânâ, sabır üzerinde detaylı bir şekilde durarak tevekkül etme sürecinin ancak gönül hoşnutluğunun eşlik ettiği sabır ile gerçekleşebileceğini düşüncesindedir. Zira tevekkül sürecinde sabır, yaşamın getirdiği zorluklara karşı doğru bir duruş sergileyerek mümkün olabilmektedir.¹¹⁰

e) Umut

Sözlükte “ummaktan doğan güven duygusu, ümit; bu duyguyu veren kimse veya şey”¹¹¹ olarak tanımlanan umut, gelecekte herhangi bir kişiden, bir olaydan veya bir varlıktan meydana gelmesi beklenen ve böylece pozitif bağlar oluşturan henüz gerçekleşmemiş bireysel ya da toplumsal beklenti olarak ifade edilmektedir. En genel anlamıyla umut kavramı, bireyin gelecek zamana yönelik iyimser yaklaşımıdır.¹¹² Fromm'a göre umut ne etkin olmayan bir bekleyiş ne de meydana gelmesi mümkün olmayan şartların gerçekçi olmayan bir şekilde zorlanmasıdır.¹¹³ Bilakis umut, dünyamızın dönmesini ve oluşum halinde kalmasını sağlayan manevi bir gayret anlamına gelir. Zira umut, varoluşundan günümüze kadar insanoğlunun yaşama

¹⁰⁸ İbrâhîm, 14/12.

¹⁰⁹ Sarıkaya, Şeren, “İnsan Sorumluluğu ve Fiillere Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları”, s. 76.

¹¹⁰ Tuğba Sağiroğlu, *Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 91.

¹¹¹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, C. II, K-Z, “Umut” Maddesi, Ankara 1988, s. 1515.

¹¹² Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2018, s. 92.

¹¹³ Erich Fromm, *Umut Devrimi: İnsancillaşmış Bir Teknolojiye Doğru*, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

bağlanmasını sağlayan,¹¹⁴ aynı zamanda bireyin anlamsızlık hissine kapılmasını önleyen işlevsel bir duygudur.¹¹⁵

Kriz anlarında umut, bir taraftan kişiye ve topluma dayanma gücü vermekte, diğer taraftan ise onlara iyimserlik duygusundan kaynaklanan bir güven aşılamaktadır. Zira umut, güven duymanın açık bir ifadesidir. Bu sebeptendir ki umut ve tevekkül kavramlarının birbirleriyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Şöyle ki tevekkül etme sürecinde birey, aynı zamanda geleceğe dair bir umut beslemektedir. Zira bireyin tevekkül ettikten sonraki bekleyişi umuttan kaynaklanmakta olup, onun umudu tevekküle olan inancı nispetinde diriliğini korumaktadır.¹¹⁶

Yaşama sarılma noktasında umut etmek, yalnızca basit bir beklenti ve istekten ibaret değildir. Çünkü birey, isteklerine ulaşma yolunda her an bir engelle karşılaşabilir veya sahip olduklarını kaybedebilir. Bu sebeptendir ki umut, bireyin kendi sınırlarını aşmasına imkân veren sağlam bir tevekkül inancıyla farklı bir değer kazanır. Zira tevekkül, bireyin kendine olan güven duygusunun yanında, yüce yaratıcıya olan güven duygusunu da besleyerek, umut için bir motivasyon işlevi görmektedir.¹¹⁷

Umudun objesine yönelik tüm sebepler yerine getirildikten sonra tevekkül süreci başlar. Bu sayede umut duygusuyla desteklenen tevekkül sürecinde birey, tüm varlığıyla Allah'a teslim olup eylemlerinin sonucunu beklemeye koyulur. Böyle bir psikolojik hal içerisindeki kulun inanç eylemi, her hâlükârda dinamik bir süreci ifade etmektedir. Bu sayede kişinin motivasyon düzeyinin yükselmesiyle birlikte çalışma azmi de perçinlenir. Böylece birey, yorulsa dahi tevekkülün gereklerini yerine

¹¹⁴ Sinem Tarhan, Hasan Bacanlı, “Sürekli Umut Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, C. 3, S. 1, 2015, s. 2.

¹¹⁵ Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, s. 35.

¹¹⁶ Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, s. 890.

¹¹⁷ Akto, “Allah-İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, s. 891.

getirmekten doğan inancıyla bu yorgunluğunu çok fazla hissetmeden çalışmaya devam edebilir.¹¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin birçoğunda Allah, bir taraftan en olumsuz olaylar karşısında dahi bireyden kendisine güvenmesini, tevekkül ile işleri kendisine havale etmesini ve ümidvar bir şekilde beklemesini isterken diğer taraftan ise kullarının ümitsizliğe düşmemesini emretmektedir.¹¹⁹ *“Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez”*¹²⁰ ayeti belirtilen duruma işaret etmektedir. Zira bu ayette Hz. Yakup, her ne durumla karşılaşmış olurlarsa olsunlar oğullarından Hz. Yusuf'u aramalarını istemekte ve Allah'tan umudu kesenlerin yalnızca kâfirler topluluğu olduğuna vurgu yapmaktadır.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, yaşamın beraberinde getirdiği belirsizlik ve kaygı gibi unsurların aşılmasında, bireyin psikolojik yaşamını olumlu yönde etkilemesi bakımından tevekkül ve umut kavramları büyük önem arz etmektedir.

3. İlahi Kaynaklı Kitaplarda Tevekkül

a) Kur'an'da Tevekkül

Kur'an-ı Kerim'de tevekkül kavramı Allah'a dayanmanın ve insanı teskin etmenin bir yolu olarak ayetlerde çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır.¹²¹ Peygamberlerin şahsında aslında tüm insanlara hitaben, kulun yalnızca Allah'a dayanması, zor anlarında şeytanın vesvesesine, aldatmacalarına kanmayıp yaratıcıya güvenmesi istenilmiştir. Böylece birey, bu şekilde teskin olacak ve yaşamını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilecektir.

İmanın içerdiği tevekkül, Kur'an'da altmış sekiz yerde geçmektedir. Bu bağlamda tevekkül kavramı, *“müminler Allah'a tevekkül etsinler”* şeklinde sekiz

¹¹⁸ Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, s. 85-88.

¹¹⁹ Âli İmrân, 2/134, Zümer, 39/53, ve pek çok ayet.

¹²⁰ Yusuf, 12/87.

¹²¹ Nahl, 16/42, Ankebut, 29/59, Müzzemmil, 73/9, Neml, 27/79, Furkân, 25/58, Talâk, 65/3 ve pek çok ayet.

defa, “tevekkül edenler Allah’a tevekkül etsinler” dört defa, “eğer mü’min iseniz Allah’a tevekkül ediniz” şekliyle ise iki defa zikredilmiştir. Peygamberlerin kavimleriyle olan imtihanlarında Allah’a olan güvenleri “Allah’a tevekkül ettim/ettik” şeklinde on beş defa zikredilir. Aydın, “Bütün bu ifade formlarında car ve mecrur fiile takdim edilmiştir. Bu şekildeki bir kullanım Arap dili ve belâgatında hasır ifade etmektedir” demektedir.¹²² Yani bu açıklama tevekkülün insan için ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Buna göre imanın kuvveti ortaya koyulurken asıl yüceliğin tevekkül boyutunda ortaya çıktığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira kişi ancak iman ölçüsünde yaratıcısına güvenebilir. Bundan dolayıdır ki İslami geleneğe ve kaynaklara bakıldığında tevekkül kavramının sürekli olarak iman ile birlikte zikredildiği görülmektedir.

“Allah’tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla müşavere et. Eğer azmedersen artık Allah’a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever”¹²³ ayetinde görüldüğü üzere, peygamberin sünnet ve hadislerini en iyi şekilde hayatlarına tatbik edebilmiş sahâbîlerin davranışları değerlendirildiğinde, tevekkülün tüm fiilleri terk edip beklemek şeklinde anlaşılmasının din ile ilgisinin olmadığı anlaşılabacaktır.

Kur’an-ı Kerim’de yer alan tevekkül ayetlerinde bir diğer vurgu yapılan husus, Allah’a inanan ve kulluk eden bireyin tüm gücü elinde bulunduran yüce yaratıcıya tevekkül etmesidir. “Göklerin ve yerin gaybı Allah’ındır, bütün işler O’na döndürülür; öyleyse O’na kulluk edin ve O’na tevekkül edin. Senin Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir”¹²⁴ ayeti bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Zira Allah, kendisinden başka hiçbir varlığın kendisine sığınılacak bir mercii olmadığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Allah, varlıklar aleminin tüm

¹²² Aydın, “Kur’an’da İrade-Azm ve Tevekkül”, s. 74.

¹²³ Al-i İmran, 3/159.

¹²⁴ Hud, 11/123.

gücünün kendisinde olduğunu ifade etmekte ve aynı zamanda insanların yaptıkları her şeyden haberi olduğunu inananlara haber vermektedir.¹²⁵

Bir sıkıntısı olduğunda kişinin başvuracağı yer, “*Andolsun, onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, elbette "Allah" diyecekler. De ki: "Gördünüz mü-haber verin; Allah'tan başka taptıklarınız, eğer Allah bana bir zarar dileyecek olsa, O'nun zararını kaldırabilirler mi? Ya da bana bir rahmet vermeyi istese, O'nun rahmetini tutup-önleyebilecekler mi" De ki: "Allah, bana yeter. Tevekkül edecek olanlar, O'na tevekkül etsinler"*”¹²⁶ şeklinde ifade edildiği gibi Allah’ın kendisidir ve O, kişinin sıkıntısını giderebilecek bir güce sahiptir. Bu nedenledir ki Allah’ın neleri yarattığı nelere kadir olduğu ayetlerde üzerinde durulan başka bir konudur. Yani tevekkül edilecek varlık en yüce varlık olmalıdır. Gücü ve kudreti her şeye yetmeyen bir varlığa tevekkül edilemez. Bütün işlerin O’na döndürülmesinden bahsedilmesi ise olmuş, olan ve olacak olan işlerin Allah’ın elinde olduğunun vurgulanmasından dolayıdır, yani iman edilen varlık tüm işleri elinde bulunduran ve düzeni sağlayan varlıktır. Bu nedenle Allah’tan başka birine iman ederek ondan bir şeyler beklemek dinin ifade etmiş olduğu tevekkül anlayışına aykırıdır. Yaratıcı, bundan ötürü tevekkül ayetlerinde yaratılmış olanlardan bahsetmekte ve kendisinin en yüce makam olduğunu tekrar hatırlatmaktadır.

Kulun dayanabileceği ve sıkıntısını giderebileceği başka bir makam olmadığı yine ayetlerde zikredilmiş, tevhid inancıyla tevekkülün bağlantısı şu ayette tekrar vurgulanmıştır; “*Allah; O'ndan başka İlah yoktur. Öyleyse mü'minler (yalnızca) Allah'a tevekkül etsinler.*”¹²⁷

Kur’an-ı Kerim’de önemli bir diğer unsur ise yaratılmış olanlara vekil olacak olanın sadece Allah olduğu, yaratıcı dışında hiçbir varlığın hatta peygamberlerin dahi kullar üzerinde vekil olmasının mümkün olmadığı hakikatidir. Pek çok ayette buna dair açıklamalara örnekler mevcuttur: “*İşte Allah, Rabbinizdir. O'ndan başka hiçbir*

¹²⁵ Sağıroğlu, *Mevlana'nın Mesnevi Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı*, s. 30.

¹²⁶ Zümer, 39/38.

¹²⁷ Teğabün, 64/13.

ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Şu hâlde O'na kulluk edin. O, her şey üzerine vekildir”¹²⁸ ayeti bunlardan biridir.

Kur'an'da, insandan istenen diğer bir husus ise yaratandan başkasına tevekkül edilmemesidir. Yani yaratıcı, kendi dışında hiçbir kaynağı yetki mercii olarak kabul etmemektedir. Bu yetkinin iptal edilmesini ise öncelikle peygamberlerden başlatır. Zira yaratılmışlar üzerinde vekil olacak olan yegâne varlık Allah'tır. Bundan dolayı Allah tüm varlıkları kendine güvenmeye davet eder. İnsanların kendi sorumluluk alanlarında ve öteki âleme dair meselelerde insanların birbirlerine vekil olamayacaklarını yüce yaratıcı peygamberler üzerinden tüm insanlara bildirmiştir. Buradan şu sonuç çıkartılabilir: Kur'an'a göre insan eylemlerinde özgürdür ve elde edeceği sonuçlardan da sorumludur.¹²⁹

Aydın'a göre Kur'an'ın anlatmak istediği asıl hakikatine bakılacak olursa şu mesajın verildiği görülecektir: Şayet yaptıklarınızı kendiniz seçip, gerçekleşmesi için gayret gösterirseniz yaratıcının sizi muvaffak kılacağına ve yardım edeceğine inanmışsanız, yani açık bir şekilde tevekkül hali içerisindeyseniz, Allah sizi başarılı kılacaktır. Aklınızda, hayalinizde bulunmayan, imkânsız kabul ettiğiniz olaylar teker teker gerçekleşecektir. Bu da demek oluyor ki Allah'ın yardımı sizinledir. Kur'an-ı Kerim'de irade, azm ve tevekkülün ardından mucizelerin gelmiş olması bize göstermektedir ki mucize gibi imkânsız olayların zuhur etmiş olması Allah'ın dilemesi ile sıradan bir meseleymiş gibi gerçekleşebilir.¹³⁰

b) İncil'de Tevekkül

Hristiyan inancında önemli bir yeri olan yaratıcıya güvenin, kişinin imanı ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Genel olarak dinler ve inanç sistemleri kutsal kabul ettikleri varlığa inanılmasını emretmekte ve ona güvenip dayanmanın önemli olduğuna vurgu yapmaktadırlar. İlahi dinlerin çoğunda yaratıcı varlığa güvenip

¹²⁸ Enam, 6/102.

¹²⁹ Akto, “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, s. 884.

¹³⁰ Aydın, “Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül”, s. 77-78.

dayanmaya dair inanç bulunmaktadır. Fakat bu güvenin adı daha önce tanımlandığı üzere tevekkül değildir.¹³¹

Buber, Tanrı ile insan arasındaki ilişkide aslî unsurlardan birinin bağıllık yani “sığınma, güven duyma ve yaratılmış olma duygusu” olduğunu ileri sürmekte, buna ek olarak Tanrı’nın, insana kendi zatından daha yakın olduğunu ve bireyin Tanrı’yı kendi suretinden silmediği müddetçe bu yakınlığın devam edeceğini ifade etmektedir.¹³² “İsa öğrencilerine şöyle dedi: ‘Bu nedenle size şunu söylüyorum: ‘Ne yiyeceğiz?’ diye canınız için, ‘ne giyeceğiz?’ diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemlidir. Kargalara bakın! Ne eker ne biçerler ne kilerleri ne ambarları vardır. Tanrı yine de onları doyurur. Siz kuşlardan çok daha değerlisiniz!’”¹³³ ifadesinde dikkat çekildiği üzere, İncil’de insanların gelecek konusunda ve yaratılmış olanların rızıklarını aramaları noktasında kaygılanmamaları emredilmiş, bu inancı pekiştirebilmek amacıyla yuvalarından çıkan kuşların ekip biçmedikleri, yiyecekleri depolamadıkları halde Tanrı’nın onlara rızıklarını ulaştırdığına vurgu yapılmıştır. Burada dikkat çeken husus şudur: Esasen tevekkülde sebepler yerine getirildikten sonra rızkın bireye yaratıcı tarafından gönderilmesi beklenir. Ancak İncil’in yukarıda verilmiş olan ifadesinde, sebeplerin yerine getirilmesinden bahsedilmemesine rağmen rızkın inanan kişiye ulaşacağına dair inanca vurgu yapılmaktadır. Aynı şekilde, Matta bölümünde de Hz. İsa, insanlara rızık konusunda endişeye kapılmaksızın Tanrı’ya güvenmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹³⁴

İncil’de yer alan diğer ifadelere bakıldığında ise örneğin, “İman, umut edilenlere güvenmek, görünmeyen şeylerin varlığından emin olmaktır”¹³⁵ ifadesinde de görülebileceği üzere Hristiyanlık, iman ile güven arasındaki bağa dikkat

¹³¹ Mirza Tokpınar, *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, 2. bs., Kitabî Yayınevi, İstanbul 2009, s. 30; Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, s. 14.

¹³² Martin Buber, *Ben ve Sen*, çev. İnci Palsay, Kopernik Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017, s. 182.

¹³³ Luka, 12/22-24.

¹³⁴ Matta, 6/25-34.

¹³⁵ İbraniler, 11/1.

çekmektedir. Aynı şekilde İncil’de tevekkül ile sabır kavramları arasında da bir bağ mevcuttur. “Öyleyse kardeşler, Rabb’in gelişine dek sabredin. Bakın, çiftçi ilk ve son yağmurları alıncaya dek toprağın değerli ürününü nasıl sabırla bekliyor!”¹³⁶ ifadesinde görüldüğü üzere gerçekleştirmiş olduğu işin sonucunu sabır ile bekleyen kişi, topraktan alınan mahsulü bekleyen bir çiftçiye benzetilmiştir. Nasıl ki toprağa bin bir emekle ekilmiş olan bir ürüne kavuşulmak isteniyorsa, Tanrı’ya duyulan güvenin ardından da sonuç sabırla beklenmelidir. Bu bekleyiş halindeyken Tanrı’ya güven beslemek temel unsurdur.

Kur’an-ı Kerim’de sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabır ve tevekkül ile emsâl gösterilen Hz. Eyyûb peygamber¹³⁷, İncil’de de yine aynı şekilde inanan kimseler için örnek olarak gösterilmektedir. “Sıkıntıya dayanmış olanları mutlu sayarız. Eyyûb’ün nasıl dayandığını duydunuz. Rabb’in en sonunda onun için neler yaptığını bilirsiniz. Rab çok şefkatli ve merhametlidir”¹³⁸ ifadesinde, başına gelen musibetler karşısında Hz. Eyyûb’un isyan etmeden yaratıcıya karşı göstermiş olduğu tevekkül ve sonrasında Tanrı’nın onun sabrına vermiş olduğu mükafatlar konu edilmektedir.

İncil’in “Süleyman’ın Özdeyişleri” bölümüne bakıldığında ise Tanrı’ya güven duymanın yine çok önemli bir inanç meselesi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, “Rabb’e güven bütün yüreğinle, kendi aklına bel bağlama. Yaptığın her işte Rabb’i an, o senin yolunu düze çıkarır”¹³⁹ ifadesinde görüldüğü üzere, bireyin kendi gücüne ve aklına güven duyması bir dereceye kadar önemli olmakla birlikte, yapılan tüm işlerde Tanrı’ya duyulan güven işin sonucunun iyi bir şekilde sonlanması bakımında oldukça önemlidir. Bir diğer örnekte ise İncil’in “Beklenmedik felaketten, ya da kötülerin uğradığı yıkımdan korkma. Çünkü senin güvencen Rab’dur. Tuzağa düşmekten seni o koruyacaktır”¹⁴⁰ şeklindeki ifadesinde

¹³⁶ Yakup, 5/7.

¹³⁷ Sâd, 38/41-44, Enbiyâ, 21/83.

¹³⁸ Yakup, 5/11.

¹³⁹ Süleyman’ın Özdeyişleri, 3/5-6.

¹⁴⁰ Süleyman’ın Özdeyişleri, 3/25-26.

dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. Buna göre, ilgili ifadede Tanrı'ya gösterilen güven ve bağlılık ile birey yıkımlardan, felâketlerden korunmuş olmakla birlikte, asıl güvencenin yaratıcıya olan bağlılık olduğu vurgulanmaktadır.

c) Tevrat'ta Tevekkül

Yahudilik, günümüzde varlığını devam ettiren en eski dinî inançlardan biri olmakla birlikte Hz. Musa'ya vahyedilen Tevrat, dört kutsal kitaptan ilkidir. Tevrat, farklı dinlerde farklı isimler ile adlandırılmaktadır. Yahudiler kutsal kitapları için “Tora” adını kullanmakta, Müslümanlar “Tevrat”, Hristiyanlar ise dinlerinin kökeninin Yahudiliğe dayandığını belirtmek amacı ile “Eski Ahit” adını kullanmaktadırlar.¹⁴¹

Tevrat'a göre “Yahve” olarak isimlendirilen tanrı, tek, tanrıların tanrısı, ezeli ve ebedi, her şeye gücü yeten, sonsuz bir kral ve kurtarıcı olarak nitelendirilmekle birlikte aynı zamanda ölümsüz, savaşıyor, her şeyi yaratan, yalan söylemeyen, adil ve güvenilir bir tanrı olarak tanıtılmaktadır.¹⁴²

Yaratıcıya duyulan güven, kutsal kitaplarda çokça zikredilen ve üzerinde durulan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Biri kalkıp seni öldürmek amacıyla ardına düşerse, yaşamını Tanrın Rab güven altında tutacaktır; düşmanlarını sapanla taş atar gibi fırlatıp atacaktır*”¹⁴³ ifadesinde görüldüğü üzere yaratıcıya güven duyulduğunda üstesinden gelinemeyecek zorluk bulunmadığı belirtilmektedir. Buna göre Tevrat'ta, düşman her kim olursa olsun, tanrıya güvenin tam olduğu durumlarda, bireye hiçbir düşmanın zarar veremeyeceği inancı hakimdir.

Tevekkülün önemli bir unsuru olan sığınma ihtiyacı ve yaratıcıdan yardım dileyip sabırla beklemek, tevekkül sürecinde kolaylaştırıcı bir fonksiyon üstlenmektedir. Böylece, “*Asa, Tanrısı Rabb'e, 'Ya Rab, güçlünün karşısında*

¹⁴¹ Mahmut Esendemir, *Modern Bilim Öngörüsü Yönünden Kur'an-ı Kerim'in Diğer Kutsal Kitaplarla Karşılaştırılması*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yolcu), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 10.

¹⁴² Hamza Adıyaman, *Tevrat, İnciller ve Kur'an-ı Kerim'de Tanrı*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hamza Karaoğlu), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 6.

¹⁴³ 1. Samuel, 25/29.

güçsüze yardım edebilecek senden başka kimse yoktur’ diye yakardı. ‘Ey Tanrımız Rab, bize yardım et, çünkü sana güveniyoruz. Senin adınla bu kalabalığa karşı çıktık. Ya Rab, sen bizim Tanrımızsın. İnsanlar sana karşı zafer kazanmasın’”¹⁴⁴ ifadesinde de dikkat çekildiği üzere tanrıya güvenen kişinin karşıda bulunan ordunun büyüklüğü önemsiz bir sayı halini almaktadır. Zira Rabb’e duyulan güven, insan için önemli bir güç kaynağını ifade etmektedir.

Yaratıcıya güvenme ve güvende olduğunu hissetme, insana sosyo-psikolojik bakımdan büyük bir rahatlama sağlamaktadır. Tanrının kendisiyle birlikte olduğunu bilen kişi için zorluk, hastalık ve savaş gibi olayların atlatılması daha kolay olabilmektedir. Yapılan işin yaratıcıya teslim edilmesi ve sonrasında oluşan huzur hissi, güvende olmanın bir diğer tanımıdır. *“Ertesi sabah erkenden kalkıp Tekoa kırlarına doğru yola çıktılar. Yola koyulduklarında Yehoşafat durup şöyle dedi: ‘Beni dinleyin, ey Yahuda halkı ve Yerusâlim’de oturanlar! Tanrınız Rabb’e güvenin, güvende olursunuz. O’nun peygamberlerine güvenin, başarılı olursunuz’”¹⁴⁵ ifadesinde de dikkat çekildiği üzere Tanrı’ya güvenme davranışı tavsiye edilmekle beraber, O’na olan inancın verdiği güç, kişinin kendini güven içerisinde hissetmesini sağlamaktadır. Tanrı’ya güvenmenin yanında peygamberlere de güvenme davranışının kişiyi başarıya götüreceği belirtilmektedir.*

Tevrat’a göre, bir olayın sonucu henüz meydana gelmeden yaratıcıya duyulan güven ve onun gerçekleşeceğine inanç, İslam’ın tevekkül inancı ile benzerlik göstermektedir. Zira bu bekleme sürecinde kendisi için *“en iyi olan”* sonucun gerçekleşeceğine inanmak, hem işlerinin sonucunun Tanrı’ya bıraktığını göstermekte hem de bireyin ona olan güvenini simgelemektedir. Bu bağlamda, *“Musa, ‘Korkmayın!’ dedi. Yerinizde durup bekleyin, Rab bugün sizi nasıl kurtaracak görün. Bugün gördüğünüz Mısırlılar’ı bir daha hiç görmeyeceksiniz”¹⁴⁶ ve “Ama Şeria Irmağı’ndan geçip Tanrınız Rabb’in mülk olarak size vereceği ülkeye yerleşeceksiniz. Rab sizi çevrenizdeki bütün düşmanlarınızdan kurtarıp rahata*

¹⁴⁴ 2. Tarihler, 14/15.

¹⁴⁵ 2. Tarihler, 20/20.

¹⁴⁶ Mısırdan Çıkış, 14/13.

kavuşturacak. Güvenlik içinde yaşayacaksınız”¹⁴⁷ ifadelerinde, sebepleri yerine getirip Tanrı’ya duyulan güvenin sergilendiği ve bunun sonucunda kendilerine istenilenlerin verileceğine yönelik olan inanç göze çarpmaktadır.

e) Zebûr’da Tevekkül

Zebûr kelimesinin kökeni, “yazmak” anlamına gelen “zebr” masdarından gelmektedir. Zebûr ise “yazılı metin, kitap” manasına taşımakta olup, “içinde sadece hikmet ve vecizeler olan kitap” anlamına gelmekte ve bu haliyle Dâvûd peygambere indirilen içinde şer’i hüküm bulunmayan kutsal kitabı ifade etmektedir.¹⁴⁸ Zebûr, özel olarak ayrı bir şeriata sahip olmayan Hz. Musa’ya vahyedilmiş şeriatı merkeze alarak, doğru yola iletmek için rehberlik etme ve öğütlerde bulunmak amacı ile indirilmiştir.¹⁴⁹

Tüm ilahi dinlerde, bireyin başına gelen felâket ve sıkıntılara dayanabilmesi, uğradığı haksızlıklarda adaletin yerini bulacağı düşüncesi yaratıcıya duyulan güveni pekiştirmektedir. İncil, Tevrat ve Kur’an-ı Kerim’de olduğu gibi Zebûr’da da tevekkülle ilişkili bir kavram olan yaratıcıya güven, zikredilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Rab benim gücüm, kalkanımdır. O’na yürekten güveniyor ve yardım görüyorum. Yüreğim coşuyor, ezgilerimle O’na şükrediyorum*”¹⁵⁰ ifadeleri yaratıcıya duyulan güvene örnek olarak gösterilebilir. Yine aynı şekilde, “*Seni tanıyanlar sana güvenir. Çünkü sana yönelenleri hiç terk etmedin, ya Rab*”¹⁵¹ ifadesi de göstermektedir ki Tanrı’ya duyulan güven, ona duyulan iman ile ilişkili bir kavram olmakla birlikte, O’na dayanıp güvenenlerin ise asla yarı yolda bırakmadığı hatırlatılmaktadır.

¹⁴⁷ Yasa’nın Tekrarı, 12/10.

¹⁴⁸ Salime Leyla Gürkan, “Zebûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 171.

¹⁴⁹ İlyas Çelebi, *Kitaplara İman*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 38.

¹⁵⁰ Mezmûrlar, 28/7.

¹⁵¹ Mezmûrlar, 9/10.

Zebûr'da geçen, “Sana güvendiler atalarımız, sana dayandılar, onları kurtardın. Sana yakarıp kurtuldular, sana güvendiler, aldanmadılar”¹⁵² ifadelerinden anlaşılacağı üzere Tanrı’ya duyulan güven ve yapılacak olan işlerde ona dayanmanın, inananlar için psikolojik bir rahatlama sağlayacağı düşünülmektedir. Zira Tanrı’ya inancın bu yönünü bilip O’na güvenenlerin zor anlarında terk edilmeyecekleri bilinci ile hareket etmeleri onlar için bir “güvenli limanı” işlevi görmektedir. “Karanlık ölüm vadisinden geçsem bile, kötülükten korkmam. Çünkü sen benimlesin. Çomağın, değneğin güven verir bana”¹⁵³ ifadesi bu duruma işaret etmektedir.

“Her şeyi Rabb’e bırak, O’na güven, O gerekeni yapar”¹⁵⁴ ifadesi Zebûr’un tevekkül anlayışını oldukça anlamlı bir şekilde dile getirmektedir. Zira bu ifade, yaratıcıya güven duymanın imanî bir mesele olmasını vurgulamanın yanında, sebepler yerine getirildikten sonra işlerin Tanrı’ya bırakılmasının O’nun gerekeni en iyi şekilde yapacağına duyulan inancı da simgelemektedir. Yine Zebûr’da yer alan “Bense Tanrı’ya seslenirim, Rab kurtarır beni”¹⁵⁵ ifadesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Tanrı’ya duyulan güven ile sonucun iyi olacağına yönelik inanca, “Bazıları savaş arabalarına, bazıları atlarına güvenir, bizse Tanrımız Rabb’in adına güveniriz. Onlar çöküyor, düşüyorlar, bizse kalkıyor, dimdik duruyoruz”¹⁵⁶ ifadeleri örnek gösterilebilir. Zira bu ifadelerde, elde birtakım imkânlar bulunmasını savaşın kazanılması için yeter sebep gören yanlış bir inanç bulunmakla birlikte, zaferin garantisinin Tanrı olduğuna dair doğru bir inanca dikkat çekilmektedir.

Diğer ilahi kitaplarda olduğu gibi Zebûr’da da her seslenildiği anda yardıma koşan ve her şeye gücü yeten Tanrı inancı, bireyin yaşamını daha kolay bir hale getirmekle kalmayıp onun psikolojik yönden kaygı düzeyini de en alt seviyeye

¹⁵² Mezmûrlar, 22/4, 22/5.

¹⁵³ Mezmûrlar, 23/4.

¹⁵⁴ Mezmûrlar, 37/5.

¹⁵⁵ Mezmûrlar, 55/16.

¹⁵⁶ Mezmûrlar, 20/7-8.

indirebilmektedir. “Ben senin sevgine güveniyorum, yüreğim kurtuluşuyla coşsun”¹⁵⁷ ve “Sabahları duyur bana sevgini, çünkü sana güveniyorum; bana gideceğim yolu bildir, çünkü duam sanadır”¹⁵⁸ ifadelerinde de görülebileceği üzere Tanrı’nın kendisiyle birlikte olduğunu hisseden bireyin tevekkül inancının daha güçleneceğini, buna bağlı olarak da daha mutlu bir yaşam sürdürme olasılığına sahip olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı ifade edilebilir. Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Zebûr’da konu ile ilgili olarak geçen ifadeler yukarıdakilerle sınırlı değildir. Bununla birlikte Zebûr’un birçok yerde Tanrı’ya güven duymayı ve ona tevekkül etmeyi emreden ifadeler bulunmaktadır.¹⁵⁹

4. Sünnette ve İslam Düşüncesinde Tevekkül

Hz. Muhammed, tebliğ faaliyetlerini yerine getirirken, müşriklerin zulümlerine karşı Allah’a sığınıp ve Rabb’inin yardım edeceğinden hiçbir zaman kuşku duymamıştır. Sabır ve tevekkül ile O’na dayanmıştır. Bu bağlamda Tevekkül, bireye hem sabretmesini hem de şükür içerisinde olmasını öğretmekle birlikte Hz. Peygamber bunun en büyük örneğini yaşamı boyunca sergilemiş ve inananlar için yol gösterici olmuştur.¹⁶⁰ Hz. Peygamber’in sünnet ve hadisleri, tevekkülün yaşamın içerisine nasıl yansıtılabileceğine dair bir rehber niteliğindedir. Bununla birlikte tevekkül ayetlerinin ana hedef kitlesinin peygamberler ve mü’minler olduğu hemen fark edilebilecektir. Gönderilmiş olan bu mesajları anlayabilmek için Hz. Peygamber’in tevekkül anlayışına bakmanın aydınlatıcı olduğu ifade edilebilir.¹⁶¹ Bir adam Hz. Peygamber’e “Hayvanımı bağlayarak mı yoksa serbest bırakarak mı Allah’a tevekkül edeyim?” şeklindeki sorusuna Allah Resûlünün: “Bağla ve tevekkül

¹⁵⁷ Mezmûrlar, 13/5.

¹⁵⁸ Mezmûrlar, 143/8.

¹⁵⁹ Mezmûrlar, 4/5, 5/11, 16/1-2, 22/4-5, 25/1-3, 61/1-4, 71/1-7, 119/114, 144/1-2; Celil Kiraz, *Kur’an’da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma-*, (Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Çetin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005, s. 141.

¹⁶⁰ İ. Hakkı Şen, “Peygamberimizin Tevekkül Anlayışı”, *Diyanet Dergisi*, C. 18, S. Hicret Özel Sayısı, 1981, s. 173.

¹⁶¹ Rabiye Solmaz, *Din Eğitimi Açısından Kur’an ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, (Danışman Bayraktar Bayraklı), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 8.

et!¹⁶² cevabı ifade edilen duruma örnek gösterilebilir. Bununla birlikte tevekkül kavramının geçtiği neredeyse her yerde rastladığımız bu hadis, Hz. Peygamber'in kişiye sebeplere nasıl ve ne şekilde bağlanması gerektiği noktasında somut bir örneklik sunmaktadır.¹⁶³

Tevekkülün önemini vurgulayarak onun bireyin cennete girmesine vesile olduğunun belirtilmiş olduğu bir hadiste ise konu ile ilgili olarak şu ifadeler geçmektedir: “*Ümmetimden yetmiş bin kişi (Mahşerde) hesaba çekilmeden cennete girecektir!*” buyuran Hz. Peygamber'e, “*Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar kimlerdir?*” diye soruldu. Bu soruya, “*Onlar, kendilerini dağlamayanlar, efsuna başvurmayanlar, uğursuzluğa inanmayanlar ve Rabb'lerine tevekkül edenlerdir!*” şeklinde karşılık verdi.¹⁶⁴

İnanan bireylerin Allah'a güvenmesi dinî bir yükümlülüktür.¹⁶⁵ Bu güvene dayalı tevekkül anlayışının nasıl olması gerektiği Hz. Peygamber'in hadislerinde açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber bir hadisinde, “*Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, kuşları rızıklandırırdı gibi sizi de rızıklandırır. Onlar sabahleyin aç olarak çıkarlar ve tok olarak dönerler*”¹⁶⁶ buyurmaktadır. Bu hadisinde vurgulanan ve inananların dikkatinin çekilmek istendiği husus, kuşların edilgen bir halde yuvalarında rızıklarının gelmesini beklememeleri, aksine yuvalarından rızıklarını aramak için çıkmaları, çaba göstermeleri ve ardından Allah'ın vermiş olduğu nimet ile yuvalarına tok bir şekilde dönmeleridir.¹⁶⁷ Zira hadis ve sünnetlerin ortaya koymak istedikleri ana düşünce, tevekkülün boş bir bekleyiş anlamına gelmeyip, kulun çabası ile birlikte olması gerektiğidir.

¹⁶² Ebu Muhammed Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1977, s. 61/2519.

¹⁶³ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, C. I., s. 700-705.

¹⁶⁴ Müslim b. el-Haccac, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983, s. 371/218.

¹⁶⁵ Selim Özarslan, “Yanlış Tevekkül Anlayışının Trafik Kazalarındaki Rolü”, *Din ve Trafik Sempozyumu*, Malatya 7-9 Nisan 2016, s. 188.

¹⁶⁶ Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, 33/2345.

¹⁶⁷ Halil Altuntaş, “Allah'a Tevekkül... Ama Nasıl?”, *Diyanet Aylık Dergisi*, S. 151, 2003, s. 25.

Solmaz’a göre tevekkül, bireyin kendi isteği ve nefsi için yararlı olan fiillere yaklaşmasıyla birlikte, kendisi için yasaklanan ve zararlı olan eylemlerden de uzaklaşması anlamına gelmektedir. Hadislerde üzerinde durulan ortak temalardan biri de kulun çalıştığı kadarını elde edeceği vurgusudur. Diğer taraftan, hadislerde geçen tevekkül, bireyin her şeyi kadere yükleyerek, çabasız bir bekleyiş içinde olması anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber, çalışmayı ve kişinin rızkının peşinde olmasını, en faziletli amellerden biri olarak zikretmiş ve böylece yanlış kader anlayışlarının da önüne geçmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁸

Hiz. Peygamber’in yaşamına bakıldığında, Allah’a güveni, teslimiyeti ve tevekkülü temsil eden pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Hiz. Ebubekir ile birlikte hicret için yola çıktıklarında, Mekke’nin güneyinde yer alan Sevr Mağarası’na girmişler ve orada üç gün kalmışlardır. Müşriklerin kendilerine çok yaklaşmış oldukları bir anda, Hiz. Peygamber’in Hiz. Ebu Bekir’e “Üzölme, çünkü Allah bizimle beraberdir”¹⁶⁹ demesi gerçek bir tevekküle işaret etmektedir.¹⁷⁰

İnanan kimseler için aslında şer olarak görünen fakat daha sonrasında hayırlı bir sonuç veren Hudeybiye Antlaşması (628), yine Hiz. Peygamber’in tevekkül eyleminin anlamlı bir örneğidir. Müslümanlar tarafından önceleri benimsenemeyen bu antlaşma sayesinde, o tarihten itibaren Mekke’nin fethine kadarki geçen iki sene içerisinde Müslüman olan kişi sayısı o zamana kadarki kişi sayısını geçmiştir.¹⁷¹ Bedir Savaşı’nda da yine aynı şekilde Müslümanlar ve Hiz. Peygamber, sayıca az olmalarına rağmen müşrik ordusuna karşı durmuş, savaşın kurallarına, Allah’ın koymuş olduğu yasalara uyarak ve tevekkül ederek galip gelmişlerdir.¹⁷²

Özetle ifade etmek gerekirse, çaba göstermek ve sabretmek Hiz. Peygamber’in sünnetlerinden olup, onun zorluk, sıkıntı ve savaş gibi olumsuz durumlar

¹⁶⁸ Solmaz, *Din Eğitimi Açısından Kur’an ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, s. 14.

¹⁶⁹ Tevbe, 9/40.

¹⁷⁰ Şen, “Peygamberimizin Tevekkül Anlayışı”, s. 176.

¹⁷¹ A. Öz, *Vahyin Son Yılları*, A. R. Gül, Y. E. Gördük (Edt.), *Tefsir*, (547-576), Lisans Yayınları, 1. bs., İstanbul 2019, s. 552.

¹⁷² Mehmet Azimli, “Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülâhazalar”, *Bilimname*, C. 2010, S. 1, 2010, s. 16.

karşısındaki tutum ve davranışlarının inananlar için yol gösterici bir değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tevekkül kavramı özellikle tasavvuf geleneği içerisinde ele alınıp tartışılmıştır. Bu kavramın her sūfinin bakış açısına göre şekillendiği görülmektedir. Bununla birlikte sūfilerin tevekküle dair tanım ve yorumlarında Kur'an ve sünnetin dışına çıkmamaya azamî çaba sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Mutasavvıflar, ma'rifetullâh'ı ulaşılabilecek en üstün mertebe olarak gördükleri için tevekküle ayrı bir değer atfetmişlerdir. Bu nedenledir ki mutasavvıflar, bu amaca ulaşabilme noktasında, yalnızca Allah'a dayanıp güvenmeyi yöntem olarak görmüşlerdir.¹⁷³ Her ne kadar mutasavvıfların tevekkül kavramına dair açıklamalarında farklılıkla olsa da onlar, Allah'ın kendisine tevekkül edip dayanan kullarını nasiplendireceği noktasında aynı düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenledir ki mutasavvıflar, insanın Allah'ın dışındaki varlıklardan medet ummalarını hoş karşılamamışlardır. Bilakis onlar, sınırlı bir güce sahip olan insanın, yüce yaratıcı karşısında aciz olduğunu kabul edip *müsebbib-ül esbaba* yani tüm sebeplere sahip olan Allah'a yönelmeleri gerektiğine inanmışlardır.

Tevekkülün tasavvuf kaynaklarında birçok tanımı yer almakla birlikte, bu kavram genel olarak gassâlin, yani ölü yıkayıcısının elindeki meyyit (ölü) metaforu ile izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁴ Bu bakış açısının temelinde Emevi yönetiminin siyasi baskıları olduğu ifade edilmektedir. Bu dönemdeki baskıcı politikalar nedeniyle insanların zühd yaşamına yönelmeleri, yazgıcı bir kader ve tevekkül anlayışına sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki bu yazgıcı tevekkül anlayışına bağlı olarak çalışmak yerine, miskinliğin dinî bir yaşam biçimi haline geldiği görülmektedir. Ancak sūfiler bu duruma karşı bir tavır geliştirmişlerdir. Onlara göre esas olan şey, *sebeplerin kalpten çıkartılıp atılmasıdır; organlar ile sebepleri terk etmek değildir*. Diğer bir ifadeyle sūfilere göre sakınılması gereken şey yalnızca

¹⁷³ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF Yayınları, İstanbul, 1994, s. 167; Şen, *Tevekkül-İman İlişkisi*, s. 16.

¹⁷⁴ Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din Tercemesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 478.; Şen, *Tevekkül-İman İlişkisi*, s. 14.

sebeplere sarılmaktır.¹⁷⁵ Yine s  filere g  re   nemli olan Şey, kalbin sebeplerle meŐ gul olmamasıdır. Zira kalp o anda Allah ile birlikte olmalıdır, beden ise o sırada gereken unsurları bir araya getirmek i  in   aba g  stermelidir. Yani sebepleri yerine getirmek s  filere g  re tevekk  le ters bir durum değildir.   zetle ifade etmek gerekirse, s  filere g  re gayret g  stermek tevekk  l, g  stermemek ise tembelliktir. Tembellik yapıp yalnızca Allah’tan bir Şeyler beklemek, İslam d  Ő ncesine aykırı bir durum kabul edilmiŐ tir.¹⁷⁶

Tasavvuf ehline g  re yalnızca sebeplere sarılmak yanlıŐ  olmakla birlikte, kulun Allah’a sığındıktan sonra sebeplerden vazge  mesi de caiz değildir. Zira tevekk  l eden bireyin dayanacağ ı merci sebepler değil, yalnızca Allah’tır. G  venilecek tek varlık olarak Allah’ı kabul eden bir kimsenin elindeki t  m nimetleri kaybetse dahi,   mitsizliğ e d  Ő memesi ve rızık korkusu yaŐ amaması beklenir.        Allah kendisine g  venip tevekk  l eden insanlara hi   ummadıkları yerden rızık kapısı a  acaktır. Bu nedenledir ki beklediğ ı rızık gelmediğ ı takdirde birey, “olanda hayır vardır” Şeklinde bir tavır geliŐ tirir. Esasen tevekk  l  n mihen   taşı Şudur: Tevekk  l eden insan, kendini diğ er insanlarla kıyaslamamalı ve Allah’tan baŐ ka herhangi bir varlığ a veya bir sebebe de g  venmemelidir.¹⁷⁷ Zira y  ce yaratıcıdan baŐ ka herhangi bir yerden medet uman kimsenin yıkıma uğ raması ka  ınılmazdır.

Gazali tevekk  l kavramını a  ıkladırken konuyu vekil edinmenin koŐ ulları a  ısından ele almıŐ tır. Ona g  re, bireyin vekil edinmiŐ  olduğ u varlığ a tam olarak g  venebilmesi i  in     Őart gerekir: (1) Vekil kabul edilen varlığ ın t  m yolları bilebilmesi, (2) bildiğ ı Şeyleri korkuya kapılmadan izah edebilmesi ve (3) vekil kabul edilen varlığ ın, kendisine inanmıŐ  olan m  tevekkilin hakkını korumayı g  n  lden istemesidir. EĞ er m  vekkil bu     Şartı vekilde bulur ve ona inanırsa ancak bu Şekilde

¹⁷⁵ Sarıkaya, Şeren, “İnsan Sorumluluğ u ve Fiillere Etkisi Bağ lamında Sabır ve Tevekk  l Kavramları” s. 82-83.

¹⁷⁶ Solmaz, *Din EĞ itimi A  ısından Kur’an ve S  nnette Tevekk  l Kavramı*, s. 20.

¹⁷⁷ Gazz  l  , *Kimy  -yı Saadet*, s. 892.

itimât eder. Böylece kendisinin başvuracağı hileleri de terk eder.¹⁷⁸ Yine Gazali'ye göre bazı insanlar tevekkül, tüm işlerini Allah'a havale edip kendi iradesi ile hiçbir eylemde bulunmamak, saldırgan hayvanlardan kaçmayıp öylece beklemek, hastalık durumu isabet ettiğinde şifâ bulacağı hiçbir unsura yönelmemek gibi bir durum şeklinde algılamışlardır. Ona göre bu tarz düşünceler doğru bir tevekkül anlayışını yansıtmamaktadır. Bu tarz tevekkül anlayışı dine aykırı olduğu gibi, dinin diğer unsurlarıyla da bir uyumsuzluk göstermektedir. Allah'ın murat etmiş olduğu tevekkül ise, dinin diğer bileşenleri ile de tam bir uyum içerisinde olmak zorundadır.¹⁷⁹

“Tevekkülün yeri kalp olmakla birlikte, sebepleri yerine getirerek çalışmak, kalpteki tevekküle zıt bir davranış değildir” diyen Kuşeyri'ye göre, mütevekkil bir kul, meydana gelecek sonucun Allah tarafından olduğuna inanıyorsa ve eğer sonuç istediği yönde olmazsa: “O'nun takdiri böyledir” der. Aksi durumda ise “Bu O'nun lütfudur” diye düşünür.¹⁸⁰

Kuşeyri, tevekkül halini sabrın son noktası olarak tasvir etmektedir. Yani kişi sabır halinde en üst mertebeye ulaştıktan sonra Rabb'ine tam bir güven halinde olup teskîn olduğu için tevekkül haline ermiş olmaktadır. Bu durum ve halde olan bir insanın başına her ne gelirse gelsin o bunların Rabb'i tarafından kendi derecesinin yükseltilmesi için gönderildiğini bildiği için umutsuzluğa kapılmaz. Bununla birlikte, tevekkül eden kimseyi annesine muhtaç olan bir bebeğe benzeten Kuşeyri, mütevekkil kimsenin de aynı şekilde Allah'tan başka sığınılacak kimsesi olmadığını ifade etmektedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Korkut Altay, *Yetişkinlerde Tevekkül Anlayışına Psiko-Sosyal Yaklaşım*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Vasfi Kurt), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 5.

¹⁷⁹ Ebu Halid Muhammed Gazzali, *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Ali Arslan, Yeni Şafak, İstanbul 2004, s. 889.

¹⁸⁰ Ebü'l-Kasım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 3. bs., İstanbul 1991, s. 303.

¹⁸¹ Önder Tonbul, *İlk Dönem Süfîlerine Göre Tevekkül Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Necmettin Bardakçı), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 77.

Mehmet Akif Ersoy ise tevekkül ve azmi, Müslümanlığın iki mühim rüknü olarak tanımlamış olup ona göre bu ikisi olmadıkça İslam için istikrar imkânı bulunmamaktadır:

“O iman kuvvet ihzarıyla emretmişti... Lakin biz

‘Tevekkelna’ deyip yattık da kaldık böyle en aciz!

Bugün değilse, yarın çare yok halas edecek.

Mücadeleyle tevekkül. Ne kahraman meslek!”¹⁸²

Gayreti bırakıp tembellik etmek, İslam’ın kabul etmediği davranışlar olup böyle bir yaşam tarzını benimsemek ise Akif’e göre, kader ve tevekkül kavramlarının yanlış anlaşılmasının dolaylı sonuçlarıdır. Tevekkülün sebepleri tümüyle reddetmek anlamına da gelmediğini ifade eden Akif, sebeplere sıkı sıkıya sarıldıktan sonra sonucu Allah’tan beklemenin ve her şeyin O’nun hikmetiyle meydana geldiğini bilmenin tevekkülün esasını oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁸³

Mehmet Akif yaşamış olduğu dönem itibariyle Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’na girdiği yıllarda toplumu etkisi altına almış olan umutsuzluğa karşı çalışmanın önemini vurgulamıştır. Ona göre bu umutsuzluktan kurtulmanın iki yolu vardır: Birincisi, bireye ve onun iradesinin önemli olduğu dünya hayatı için çalışmak, kararlılık göstermek ve sabretmek gibi hususları kapsar. İkincisi ise dinî boyuttur ki bu da Allah’a iman ve tevekkül gibi unsurları içermektedir.¹⁸⁴ Bundan dolayıdır ki Akif, irade, azim, gayret, iman ve tevekkül kavramlarını şiirlerinde yoğun olarak işlemiştir. Böylece Akif, bir taraftan yanlış kader ve tevekkül anlayışına karşı eleştirel bir tavır takınırken diğer taftan ise, toplumu

¹⁸² Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Hece Yayınları, Ankara 2009, s. 301-315.

¹⁸³ Osman Oral, “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Kader ve Tevekkül İnancı”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2016, s. 14.

¹⁸⁴ Ramazan Gülendamlar, “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İletisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, 2009, s. 133.

kapılmış olduğu umutsuzluk ve karamsarlıktan kurtarmayı, en azından ona bu konuda bir farkındalık kazandırmayı amaçlamıştır.¹⁸⁵

Gökcan ise tevekkülü, “Allah’a tevekkül edenlerin akıbeti ateşte yanmamak, O’na tevekkül etmeyenlerin akıbeti ise kıvılcımla dahi tutuşmaktır.”¹⁸⁶ şeklinde özetlemiştir. Kâinatın tüm yasa ve sebepleri O’nun elinde olduğu için O, isterse gerçekleşmeyecek hiçbir şey yoktur. Aynı şekilde O, istemezse kımıldayacak bir yaprak dahi yoktur. Müslüman için bunda şaşılacak bir durum yoktur. Bu nedendir ki kuldan istenen şey, zulümlere, haksızlıklara karşı durmak, yılmadan direnme gücünü kendinde bulmak, belalara karşı şeytanın vesveselerine kapılmadan dik durabilmek, Allah’ın iyilik ve güzellikler vereceğini bilmektir. Eldeki sebepler yerine getirildikten sonra Allah’ın nasip edeceğine olan inanç karşısında hiçbir zorluğun durabilmesi pek mümkün değildir.¹⁸⁷

C. Yaşam Memnuniyeti

1. Yaşam Memnuniyetinin Tanımı ve İlişkili Olduğu Kavramlar

Yaşam memnuniyeti denildiği zaman ilk akla gelen kavram, mutluluktur. Mutluluk kavramı, tarihi süreç içerisinde, insanların ulaşmak istediği bir hedef ve ilgi odağı olmuştur. Her zaman birçok insanın hayatının ana gayesi haline gelmiş olan mutluluğun yaşam memnuniyeti ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Memnuniyet kavramı, bireyin beklentilerinin, gereksinimlerinin ve isteklerinin karşılanması anlamında kullanılırken, yaşam memnuniyeti ise, bir kimsenin beklentileriyle yani elde etmek istedikleriyle, şu an elinde bulunanların kıyas edilmesi sonucunda ortaya çıkan tatmin olma düzeyini ifade etmektedir. Esasen bu kavram ile genel olarak kişinin tüm yaşamı ve yaşamının çeşitli boyutları kastedilmektedir.¹⁸⁸ Diğer bir deyişle yaşam memnuniyeti, kişinin hayatının genel olarak iyi veya kötü olmasıyla

¹⁸⁵ Gülnur Külünkoğlu, *Kur’an’da Tevekkül*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Çelik), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 19.

¹⁸⁶ Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, s. 133.

¹⁸⁷ Sarıkaya, Şeren, “İnsan Sorumluluğu ve Fiillere Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları” s. 84.

¹⁸⁸ Melek Özer, Özlem Özsoy Karabulut, “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, *Turkish Journal of Geriatrics*, C. 6, S. 2, 2003, s. 72.

ilgili öznel değerlendirmesini ifade etmektedir.¹⁸⁹ Daha yaygın olarak kullanılan bir diğer tanıma göre ise yaşam memnuniyeti, *bireyin kendi hayatıyla ilgili değerlendirme sürecidir*.¹⁹⁰ Mutluluk, öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş gibi kavramlar, yaşam memnuniyeti kavramıyla benzerlik gösterdikleri için bu kavramların zaman zaman birbirlerinin yerine kullandıkları görülmektedir.¹⁹¹

Tanımlanması zor bir kavram olan mutluluğun şimdiye kadar pek çok tanımlı yapılmıştır. Örneğin Aristoteles'in "ruhun mükemmel olana uygun bir şekilde veya çeşitli mükemmellikler arasında en iyisine uygun olma etkinliği" olarak tanımlamış olduğu mutluluk,¹⁹² Fromm'a göre "yaşamın tümüne ait olumlu bir duygu" olarak değerlendirilmiştir.¹⁹³ Farabi'ye göre ise mutluluk, "herhangi başka bir şey için değil yalnızca kendisi için istenilen, tüm insanların arzuladığı bir amaç"tır. Dolayısıyla mutluluk kavramının ötesine geçebilecek başka bir amaç da yoktur. Yani mutluluk, insan için tek yetkin amaçtır. Psikoloji literatürüne bakıldığında ise mutluluk kavramı, öznel iyi oluş kavramıyla birlikte ele alınmaktadır.¹⁹⁴

Pozitif psikolojide kişinin olumlu duygularının, olumsuz duygularından çok olması öznel iyi oluş kavramı bağlamında değerlendirilmektedir. Öznel iyi oluş, bireyin yaşamındaki pozitif değerlendirmeleri olarak açıklanmıştır. Bu ise olumlu duygu durumları, hayatında anlam bulma, memnuniyet ve sorumluluk duygularının

¹⁸⁹ Richard E. Lucas, Ed Diener, *Encyclopedia of Applied Psychology*, (ed. Charles Spielberger), Elsevier Academic Press, *Well-being*, s. 669-676.; Tuğba Sarı, Gülfem Çakır, "Mutluluk Korkusu ile Öznel ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 5, 2016, s. 223.

¹⁹⁰ Ed Diener, Robert A. Emmons, Randy J. Larsen, Sharon Griffin, "The Satisfaction with Life Scale", *Journal of Personality Assessment*, C. 49, s.71.; Eliseo Chico Librán, "Personality Dimensions and Subjective Well-Being", *The Spanish Journal of Psychology*, C. 9, S. 1, 2006, s. 39.

¹⁹¹ Fulden Elif Aydın, *İşe Bağlılık, Dindarlık ve Hayat Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Avukatlar Üzerine Nicel Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 22.

¹⁹² Sabri Büyükdüvenci, "Aristoteles'te Mutluluk Kavramı", *Felsefe Dünyası*, S. 9, 1993, s. 41.

¹⁹³ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, (çev. Ayda Yörükân), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 219.

¹⁹⁴ Tayfun Doğan, Ali Eryılmaz, Leyla Ercan, "İşe Bağlılığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Akademisyenler Üzerine Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2014, s. 49.

gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁵ Yani bireylerin yaşam koşullarından tatmin olması ile buna bağlı olarak çoğunlukla olumlu duygular yaşaması, diğer taraftan ise olumsuz duyguları daha az tecrübe ediyor olması halinde, genel olarak bu bireylerin öznel iyi oluş durumlarının yüksek kabul edilir.¹⁹⁶

Öznel iyi oluş kavramı, genel olarak, herhangi bir zaman diliminde hissedilen hoş ruh hali ve hissiyle hayata dair tüm değerlendirmeleri içeren bir terim olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, öznel iyi oluş, kişilerin yaşamlarıyla ilgili değerlendirmeler sonucu elde ettikleri tecrübeleri ifade etmek için de kullanılır. Bu değerlendirmeler pozitif veya negatif olabilirler. Örneğin, güven ve ilgi, yaşamdan mutluluk duyulan duyuşsal reaksiyonların veya hayatın bütünüyle ilgili genel yargılar içeren bilişsel tepkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁷

Öznel iyi oluş, bilişsel ve duygusal alan olarak ikiye ayrılır. Bilişsel düzey iş ve evlilik gibi memnuniyet alanlarını kapsamakta, duygusal düzey ise insanların olumlu durumlar karşısında kendilerini mutlu hissedişlerini, pozitif bakış açısına sahip olmalarını ve yaşanan güzel olaylara karşı minnettarlık durumlarını içerir.¹⁹⁸ Yani genel olarak ifade etmek gerekirse, öznel iyi oluş düzeyi yüksek olan bireyler daha olumlu duygulara sahipken, öznel iyi oluş düzeyi düşük olanlar ise, hayata karşı daha memnuniyetsiz bir tavır takınmaktadırlar.¹⁹⁹

Her insanın zihninde kendisi için ideal bulduğu ve ulaşmak istediği bir yaşam standardı mevcuttur. İnsan, hayatın akışı içerisinde sürekli olarak mutlu bir duygu durumu içerisinde olmayabilir. Ancak onun iyi oluşuna bağlı olarak öznel iyi oluş,

¹⁹⁵ Ed Diener, Martin E. P. Seligman, “Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being”, *Psychological Science In The Public Interest*, C. 5, S. 1, 2004, s. 1.

¹⁹⁶ Tuğba Yaşın, *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri*, (Danışman: Prof. Dr. H. Nejat Basım), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 24.

¹⁹⁷ Zeynep Akyürek, *İktisadi Bir Kavram Olarak Öznel İyi Oluş ve Dindarlık*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aykut Sezgin), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 11.

¹⁹⁸ David G. Myers, Ed Diener, “Who is Happy?”, *Psychological Science*, C. 6, S. 1, 1995, s.11.; Yılmaz Çıtır, *Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği)*, s. 28.

¹⁹⁹ Diener Myers, “Who is Happy?”, s. 11.

bireyin sürekli mutlu olmasından ziyade, olumsuz duyguları ne sıklıkla yaşadığıyla ilgilidir.

Psikolojik iyi oluş kavramı ise, bireyin kendisini olumlu algılamasıyla birlikte güçlü yanlarının, sınırlılıklarının farkında olmasını, ayrıca kendinden memnun olmasını, bağımsız hareket edebilmesini ve hayatı anlamlı bulmasını kapsamaktadır.²⁰⁰

Genel olarak bakıldığında ise yaşam memnuniyeti kendi içinde üç farklı grup olarak sınıflandırılmıştır. Birinci grup sınıflandırmadaki yaşam memnuniyeti; iyi oluş, erdem, kutsallık gibi dış bir ölçüt ile tanımlanmıştır. İkinci grupta, bireylerin hayatlarını olumlu yönde değerlendirmelerini sağlayan temel sebepler üzerinde durulmuştur. Üçüncü grupta ise, insanın günlük hayatın akışı içerisinde yaşadığı olumlu duyguların olumsuz duygulara göre avantajları incelenmiştir.²⁰¹

2. Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler

Yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesi olarak adlandırılan geniş bir araştırma alanının içerisinde ele alınıp incelenmektedir. Yaşam kalitesi araştırmalarının amacı, bireylerin tatminkâr bir hayat yaşaması için gerekli olan kriterleri belirlemektir. Araştırmalara göre yaşam kalitesini belirleyen faktörlerden birincisi, *iyi bir yaşam için gerekli olan şartları bulmak*, ikincisi ise bahsedilen bu *iyi yaşamı tecrübe etmektir*. İyi bir yaşam için gerekli olan şartlar ifadesiyle esasen kastedilen şey, insanın yaşamak için gerekli olan ihtiyaçlarıdır. Bunlar yaşanabilir bir şehir, konut, sağlık hizmetleri ve besin ihtiyacının karşılanmasıdır. Ancak tüm bu şartlar ve ihtiyaçlar yerine getirilmiş olsa dahi, insanın yaşadığı hayatı her zaman mükemmel bulmadığı da bir gerçektir. Bu nedenledir ki bireyin yaşam memnuniyeti, onun sahip olduklarıyla ve dışarıdan gözlemlenebilen şartlarıyla anlaşılamamaktadır.²⁰²

²⁰⁰ Carol D. Ryff, Corey Lee M. Keyes, “The Structure of Psychological Well-Being Revisited”, *Journal of Personality and Social Psychology*, C. 69, S. 4, 1995, s. 720.

²⁰¹ Özer, Özsoy Karabulut, “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, s. 73.

²⁰² Yılmaz Çıtır, *Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği)*, s. 30.

Yaşam memnuniyeti, bireylerin kişilik özelliklerine, yaşam şartları içinde bulundukları konum, unvan ve hayattan beklentileri gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu nedenle yaşam memnuniyetinin tanımlanmasında birtakım güçlükler bulunduğu gibi bu durum, yaşam memnuniyetinin alanının belirlenmesini de zorlaştırmaktadır. Ancak yine de tüm koşullar düşünüldüğünde, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri; *“günlük yaşamdan mutluluk duyma, yaşamı anlamlı bulmak, amaçlara ulaşma konusunda uyum, pozitif bireysel kimlik, fiziksel olarak bireyin kendisini iyi hissetmesi, ekonomik şartlar, güvenlik ve sosyal ilişkiler”*²⁰³ şeklinde sıralamak mümkündür.

Esasen yaşam memnuniyeti ile kastedilen şey, tek bir an için alınmış olan haz değil; tüm yaşamdan alınan mutluluktur. Bununla birlikte, mutlu insanların kimler olduğu, ne gibi faktörlerden etkilendikleri, mutluluğun belirli bir yaş, cinsiyet veya ırktan olma ile ilişkisi olup olmadığı veya mutluluğun belirli özelliklere sahip olmakla birlikte, onun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair sorular, araştırmacıların zihinlerini sürekli olarak meşgul etmiştir.²⁰⁴

Psikolojik iyi oluş ve yaşam memnuniyeti, sağlık, uzun ömür, sosyal ilişkiler, toplumsal fayda gibi çeşitli alanlarda birey için bir avantaj sağlayabilmektedir.²⁰⁵ Yani yaşam memnuniyeti, pek çok alanda hayata olumlu katkılar sağlarken, çoğu faktörden de etkilenmektedir. Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerden bir diğeri ise dindarlıktır.

Dindarlık ile yaşam memnuniyeti arasında çok yönlü bir etkileşim vardır. Buna göre, dindar insanların dindar olmayanlara oranla yaşamlarından daha fazla doyum aldıkları ifade edilebilir.²⁰⁶ Bu durumun, dindarlığın yaşama anlam ve amaç duygusu katmasından, kutsal mekanlar aracılığıyla kurulan sosyal ilişki ağlarından ve destek hizmetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer taraftan, dinî törenlere katılım,

²⁰³ Aşkın Keser, “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi; Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, *Çalışma ve Toplum*, S. 4, 2005, s. 80.

²⁰⁴ Diener Myers, “Who is Happy?”, s. 10.

²⁰⁵ Ed Diener, Katherine Ryan, “Öznel iyi oluş: genel bir bakış”, (çev. Nevzat Gencer), *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 3, 2018, s. 2622.

²⁰⁶ Diener, Seligman, “Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being”, s. 7.

dinî bağlılık, yaratıcıyla kurulan bağ ve O'na edilen dua büyük oranda öznel iyi oluş ile ilişkilendirilmiştir.²⁰⁷ Helliwell, tanrıya daha fazla inanma oranının, daha yüksek ortalama yaşam memnuniyeti ve daha düşük intihar oranı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.²⁰⁸ Bu bulgu, dindarlığın yaşam memnuniyetine olumlu katkısının bir tezahürü şeklinde yorumlanabilir.

İnsanın, hayatını olumlu olarak değerlendirmesi, yaşam memnuniyeti açısından her zaman yeterli olmayabilir. Yaşam memnuniyeti düzeyinin artması için bireyin kendi yaşamını tatminkâr olarak algılaması da gerekmektedir. Dolayısıyla yaşam memnuniyeti, genel olarak bireyin kendi hayatını nasıl algıladığıyla ilgili bir durumdur. Yani yaşam memnuniyeti, bireyin hayatıyla ilgili subjektif algıları olarak açıklanabilir. Yaşamında var olanlarla beraber kişi, kendisi için belirlemiş olduğu hedeflere ne kadar yaklaşırsa hayatını o kadar tatminkâr görmekte ve yaşamdan memnuniyet düzeyi de buna bağlı olarak yükselir. Buna karşın yaşamını yeteri kadar tatminkâr görmez ise yaşam memnuniyeti de o kadar düşer. Genel olarak ifade etmek gerekirse yaşam memnuniyeti, hayattaki pek çok faktörden etkilenerek herkese göre farklılık göstermiş olsa da bu kavram, kişinin kendi hayatını ne kadar sevdiğini ifade etmektedir.²⁰⁹

D. Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi

1. Dindarlık ve Yaşam Memnuniyeti İlişkisi

Yaşam memnuniyeti ile dindarlık arasında bireyin yaşamını etkileme noktasında yoğun bir ilişki bulunmaktadır. Mensup olduğu din, kişinin hayatını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu etki onun yaşamının her alanına yansımaktadır.

Din, insanın güven, sığınma, korunma, dayanma, sevilme, umut ve iyimserlik gibi duygularına cevap vermesinin yanında, fedakârlık, sorumluluk, üretkenlik gibi

²⁰⁷ Gencer, “Öznel iyi oluş: genel bir bakış”, s. 2628-2629.

²⁰⁸ John F. Helliwell, “Well-Being and Social Capital: Does Suicide Pose a Puzzle?” *Social Indicators Research*, C. 81, S. 3, s. 455-496.

²⁰⁹ Lale Mustafayeva, “İş-Aile Çatışmalarının Hayat Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Türkiye ve İngiltere'deki Akademisyenlerin Karşılaştırılması”, (Danışman: Prof. Dr. Serkan Bayraktaroğlu), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, s. 98-99.

insanı insan yapan psiko-sosyal faktörleri de desteklemektedir. Tüm bunlarla beraber din, hayatın endişe veren yanlarını ortaya koyan üzücü olaylara, ölüm ve ölüm sonrası yaşam gibi anlaşılması zor durumlara karşı diğer hiçbir unsurun sağlayamayacağı bir telafi mekanizması sunmakta ve böylece hayatı daha anlamlı ve yaşanabilir hale getirmeye imkân sağlamaktadır.²¹⁰

Armaner, dinin, yaşamın birçok problemiyle uğraşan bireyin ruhunu huzur ve mutluluğa kavuşturma potansiyeline dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle sahip olunan din, kişiyi her yönüyle tanımalı ve kişinin sıkıntılarını, üzüntülerini giderebilmelidir.²¹¹ Din bireyi, Allah ile ruhsal bir ilişkiye sokmaktadır. Böylece birey, bu ilişki sayesinde O'nun himayesinde olmanın verdiği rahatlama ile kendini güven ve mutluluk duyguları içinde hissedebilmektedir.²¹²

Dinî inanç, insanların ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir ve ruh sağlığı iyi olan bireylerin ise yaşamdan aldıkları zevk de artmaktadır. Bu nedendenir ki dindar bireyler, dindar olmayanlara göre olumsuz yaşam olaylarını olumlu olarak yorumlama eğilimine sahiptirler. Bundan dolayı, yaratan varlık ile iş birliği içinde bulunan bireylerin stresle baş etme düzeylerinin de oldukça yüksek olacağı ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, dinlerine içtenlikle bağlanıp onun ilkelerini yaşamlarına aktaran bireylerin karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmeleri daha kolay olabileceği gibi, bu kimselerin ruhsal yaşantılarının daha tatminkâr olabileceği de ifade edilebilir.²¹³

Çeşitli sorunlarla karşılaşan birey, varlığını devam ettirmek ve ruhsal sağlığını korumak için başa çıkma mekanizmalarını kullanır. Baş etme süreci, bireyin önemli hedeflerinin zarar gördüğü anlara bir yanıt olarak aktive olur. Başa çıkma, hayatın akışı içerisinde, kişinin zorlukların üstesinden gelme gücünün zorlandığı durumlarda,

²¹⁰ Abdülkerim Bahadır, “Ergen Kişiliği Bağlamında Din- Kişilik İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2002, s. 117.

²¹¹ Neda Armaner, *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 7.

²¹² M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (çev. Hayati Aydın), Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 262.

²¹³ Asım Yapıcı, Hasan Kayıklık, “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 3, S. 9, s. 180.

olumsuz duyguları kontrol altına alarak, zarar gören hedeflerini yeniden oluşturmak üzere başlayan duygusal bir süreçtir.²¹⁴

Gündelik hayatta karşılaşılan sorunlarla doğru bir şekilde baş edebilme becerisinin, bireylerin depresif eğilimlerinin düşmesini sağlayarak onların yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeylerine de olumlu yansıtacağı ifade edilebilir.²¹⁵ Başka bir ifadeyle ister dinî ister seküler olsun, başa çıkma yöntemlerini sağlıklı bir şekilde kullanan bireylerin yaşam memnuniyetinin daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.²¹⁶

Dindar bireyler, dinî hayatlarını yaşarlarken ve dinin emrettiği şekilde bir yol izlerlerken aslında fark etmeden başa çıkma yöntemlerini de kullanmış olmaktadır. Örneğin büyük bir felaket karşısında isyan etmeden kalabilmek, olayı sabırla karşılayabilmek bu kapsamda değerlendirilebilir. Dinî başa çıkma yöntemlerini kullanan bireylerin kullanmayan kimselere göre yaşamlarından daha memnun oldukları ifade edilebilir. Ayten ve Yıldız tarafından yapılan bir araştırmada, olumlu dinî başa çıkma ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Özellikle Allah’a yönelme ve ibadet etme gibi başa çıkma yöntemlerinin yaşam memnuniyetinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir.²¹⁷

Dinî inançlar, stres ve umutsuzluk gibi duygular karşısında kişiye yardımcı olabilmektedir. Zira pek çok dinî öğretilerde, bireyin bu gibi olumsuz duygulara kapılmasını önleyecek “yüce bir güç” bulunmaktadır. Bu gücün şekillendirmiş olduğu dinlerde, olumsuz yaşam olaylarının eninde sonunda mutluluğa evrileceği

²¹⁴ Susan Folkman, Judith Tedlie Moskowitz, “Coping: Pitfalls and Promise”, *Annual Review of Psychology*, C. 55, 2004, s. 747.

²¹⁵ Ali Ayten, *Tanrı’ya Sığınmak*, s. 119.

²¹⁶ Yahya Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dinî Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 22, S. 1, 2018, s.405.

²¹⁷ Ayten, Yıldız, “Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma”, s. 305.

düşüncesi hakimdir. Bu yönüyle bakıldığında dinî inançlar, dindar kimseler için umutsuzluk gibi negatif duygulara karşı bir kalkan işlevi görmektedir.²¹⁸

Vallerand'ın araştırmasında iç güdümlü dindarlığın, depresyon ile olumsuz; yaşam memnuniyeti, benlik saygısı ve hayatın anlamı ile ise olumlu bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.²¹⁹ Bu bulgular da göstermektedir ki, dindar kimselerin umutsuzluğa düşmeleri, hayattan bağlarını kopartıp depresif bir yaşam sürme olasılıkları oldukça düşüktür. Zira dinî inançlar, bireyin hayatına hiçbir şeyin sunamayacağı bir anlam ve amaç duygusu katmaktadır.

2. Dindarlık ve Tevekkül İlişkisi

Dindarlık, insanın varoluşuna anlam yüklemekle kalmayıp, onun güvensiz bir dünyada, güven içinde yaşama umudunu da diri tutmaktadır.²²⁰ Güven duygusu ise bireyin ruh sağlığının korunması ve sağlam bir kişilik gelişimi için oldukça önemlidir. Güven duygusunun çağrışım yaptığı ilk kavram ise tevekküldür. Bireyin hayata tutunma çabasında tevekkülün eşlik etmiş olduğu güven duygusunun önemli bir fonksiyonu vardır. Diğer taraftan din, insana ne kadar değerli bir varlık olduğunu sürekli olarak hatırlatmakta ve ona varlıklar alemindeki statüsünden bahsetmektedir. Böylece din, dindar bireyin özgüvenini destekleyerek onun kişilik gelişimine olumlu katkılar sunmaktadır. Tüm bu süreçte, doğru bir tevekkül anlayışının beslemiş olduğu Allah'a güven duygusu önemli bir işleve sahiptir. Zira birey, yaratıcısına ve kendine duymuş olduğu güven nispetinde gizil güçlerini ancak açığa çıkartıp geliştirebilir. Başka bir ifadeyle birey, kendini ne kadar çok güvende hissederse o kadar çok gelişim sağlar ve yaşamını pozitif yöne kanalize edebilir.²²¹

²¹⁸ Özlem (Güler) Aydın, *Yaşamı Sürdürmede Dinî İnancın Rolü*, (Danışman: Doç.Dr. Öznur Özdoğan), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 23.

²¹⁹ Brian P. O'Connor, Robert J. Vallerand, "Religious Motivation in the Elderly: A French-Canadian Replication and an Extension", *Journal of Social Psychology*, 1989, C. 130, s. 53–59.; Aydın, *Yaşamı Sürdürmede Dinî İnancın Rolü*, s. 29.

²²⁰ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007, s. 97.

²²¹ Muz, *Bilişsel Terapi ve Dinî Başa Çıkma*, s. 13.; Abraham H. Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (çev. Okhan Gündüz), Kuraldışı Yayınları, İstanbul 2001, s. 58.

3. Tevekkül, Yaşam Memnuniyeti ve Dindarlık İlişkisi

İnsan, başına gelenleri veya çevresinde gerçekleşen olayları anlamlandırmak ister. Anlam arayışı sonucunda cevapsız kalan birey varoluşsal boşluğa düşer. Bu durum, depresyonun altında yatan temel unsurlardan biri olarak işlev görür.²²² Din ise, kişiyi belirsizlikten kurtararak onun özgüvenini destekler. Bununla birlikte din, başa gelen felaketler karşısında, insanın olayları anlamlandırabilmesini kolaylaştırmakta ve onu varoluşsal boşluğa karşı korumaktadır.²²³ Ayrıca din, insan için üzüntü ve sıkıntıları azaltıp, ona zorluklara karşı dayanma gücü veren, onu teselli eden bir ümit kaynağıdır.²²⁴

Din, dua ve ibadetler aracılığı ile insanın kendisini yaratıcıya yakın hissetmesini sağlayarak ona problemlerini çözme sürecinde yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte din, başa çıkma sürecinin bir parçası olarak işlev görmektedir.²²⁵ Kişinin genelde stres ve kaygıdan kaynaklanan psikolojik çatışmalarını azaltmaya yönelik davranışlar olarak isimlendirilebilecek dinî başa çıkma, psikolojik yaşamda gerilimler meydana getiren psişik yapıların dinsel pratiklerle ve inançlarla asgari düzeye indirilmesi sürecini içermektedir. Bu bağlamda din fenomeni veya dindarlık, hayata anlam katması, denetim oluşturmaları, manevî rahatlık sağlaması ile yaşama sağlamış olduğu işlevselliği ile ön plana çıkmaktadır.²²⁶

Birey, yaşadığı sorunların üstesinden gelirken yaratıcı ile iş birliği yaparak pozitif dinî başa çıkma stratejisini kullandığında dolaylı olarak psikolojik ruh hali de

²²² Hülya Güven, *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Veysel Uysal), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 55.

²²³ Talip Küçükcan, Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psikolojik Bir İnceleme)*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 142.

²²⁴ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 29.

²²⁵ Ali Ayten, Zeynep Sağır, “Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisinde Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, 2014, s. 6.

²²⁶ Kenneth I. Pargament, Harold G. Koenig, Lisa M. Perez, “The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE”, *Journal of Clinical Psychology*, 2000, C. 56, S. 4, s. 521.; Halil Ekşi, *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s. 29-30.

bu durumdan olumlu etkilenmiş olacaktır. Bunun nedeni ise insanın artık yalnız olmadığının farkına varmış olması ve içten içe kendisine sıkıntı veren endişelerin üstesinden gelebilecek bir güce kavuşmasıdır. Dinin, insan hayatına anlam katma süreci tam da bu noktada, yani, bireyin kendini güçlü ve güvende hissettiği anda devreye girmektedir.²²⁷

Dindarlıkla birlikte, dinî başa çıkma becerilerini kullanan bireylerin yaşam memnuniyet düzeylerinin de yüksek olduğuna dair araştırmalar bulunmaktadır.²²⁸ Buna göre dindar bireyin, maruz kaldığı zorluklara karşı dinî başa çıkma becerini kullandığında ruh sağlığını koruma olasılığının oldukça yüksek olacağı ifade edilebilir. Bu durumun ise kişinin yaşam memnuniyet düzeyine olumlu yansıtacağı öngörülmektedir.

Pargament ve arkadaşlarının dinî başa çıkmada ortaya koymuş olduğu farklı tarzlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de erteleme, kaçış, yani olumsuz tevekkül örneğidir. Bu yönelimde kişi, hiçbir şey yapmaz, Allah'ın gelip durumu çözmesini bekler. Genellikle her şeyi şansa bırakan, düşük benlik saygısına sahip kişilerde böyle bir yönelim görülmektedir.²²⁹ Sergilenen davranış aslında yanlış bir tevekkül örneğidir. Dindar birey, durumu kendi çözmeye çalışır ve yaratıcının kendisine yardımında bulunacağına dair tam bir güven hissine sahiptir. Bununla birlikte dindar bireylerin hayatlarından memnun olmalarını sağlayacak başka nedenler de bulunmaktadır.

İnsanın maruz kaldığı ve kalacağı sıkıntıların karşılığını din, ona mükafat olarak vereceğini vaat etmektedir. Böyle bir vaat ise, insanların çektiği acıları hafifletmekte, onlara dayanma gücü vermektedir. Geleceğinden endişe duymayan

²²⁷ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, s. 115.

²²⁸ Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dinî Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, s. 402; Ahmed M. Abdel-Khalek, “Religiosity, Subjective Well-Being, Self-Esteem, and Anxiety Among Kuwaiti Muslim Adolescents”, *Mental Health, Religion & Culture*, C. 14, S. 2, 2011, s.129-140.; Angeliki Leondari, Vasilios Gialamas, “Religiosity and Psychological Well-Being”, *International Journal of Psychologie*, C. 44, S. 4, 2007, s. 241-248.

²²⁹ Asude Arıcı, *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 78.

kişi, kaygıya kapılmamakta aksine tevekkül ile kendine olan güveni daha da artmakta, böylece hayatta kalma mücadelesini rahatlıkla sürdürebilmektedir. Bununla birlikte, hayatın doğal akışı içerisinde başa gelebilecek olan afetler, hastalık, ölüm gibi durumlar karşısında tevekkül, önemli bir işleve sahiptir.²³⁰ Sabır ve tevekkülü hayatına yansıtabilmiş olan bireyin, ani olarak karşısına çıkabilecek sıkıntılara karşı korku ve kaygı düzeylerinin daha düşük olması kuvvetle muhtemeldir.

İnsanın hayatına olumlu katkıları bakımından dinin huzur ve mutluluk kaynağı olduğu pozitif psikologlar tarafından dikkate sunulmaktadır. Yapılan araştırmalara göre mutluluk ve memnuniyet seviyesini yüksek tutmayı başaran kişilerin, dinî inancının da yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre dinin, dinî kavram ve öğretilerin insanların hayatlarından daha mutlu ve memnun olmak için bir potansiyel olduğu bulgulanmıştır.²³¹

Aslında tüm dinlerin tanımlarına bakıldığında, kendi mensuplarının huzur ve mutluluğunu amaçladıkları, onlara rehberlik yaptıkları görölmektedir. Yani dinin amaçları arasında erdemli, mutlu ve huzurlu insan görmek ana hedeflerden biridir. Dinin sağlamış olduğu manevi değerlerin şu an ve gelecek için insana umut aşıladığı, böylece onun hayatına anlam yüklediğini ifade eden din ve psikoloji, insanın mutluluğu için iş birliği yapmış görünmektedir.²³²

Dinî inanç, bireye en sarsıcı durumda dahi sığınak oluşturmakta, bütün alternatiflerin tükendiği anda umut kapılarını açık tutarak, kişinin psikolojisine ciddi bir yardımda bulunmaktadır. Böylece din sayesinde, insanın çevresinde olup bitenleri kontrol edebileceği düşüncesini kuvvetlendirebilmektedir. Bu inanç, kişinin kendisine olan özsaygısını besleyici bir fonksiyon icra etmektedir. Bununla birlikte

²³⁰ Muammer Cengil, “Depresyonu Önlemede Dinî İnancın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 2, 2003, s. 140.

²³¹ Öznur Güngör, *Klasik ve Modern Sistemde Hafızlık Yapan Bireylerde Öznel İyi Oluş ve Sosyal Kaygı İlişkisi Üzerine Bir Çalışma*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 41-42.

²³² Güngör, *Klasik ve Modern Sistemde Hafızlık Yapan Bireylerde Öznel İyi Oluş ve Sosyal Kaygı İlişkisi Üzerine Bir Çalışma*, s. 42.

dinî inanç, kaygının azalması konusunda alternatifler sunan, ümit aşıl原因ıcı ve kişisel mutluluğu arttırıcı bir rol üstlenmektedir.²³³

İnsanlar daima mutluluk ve yaşamdan zevk alma çabası içindedirler ve bununla beraber kötü şeylerden, mutsuzluk ve acılardan da kaçınmaktadırlar. Fakat yaşamda çoğu kere arzu edilen şeyler elde edilemeyebilir. İşte bu noktada din, insana dengeleyici/telafi edici mekanizmalar sunmaktadır. Dengeleyici unsurlarla kastedilen ise uzun bir zaman içinde veya başka bir bağlamda elde edilecek olan inançlar, yani gelecekte vaat edilen ödüllerdir. Din, insanlara başka hiçbir şeyin öneremediği birçok dengeleyici mekanizma önermektedir.²³⁴ Böylece aslında mensuplarına ümit vermekte ve onları teselli etme imkânı sunmaktadır.²³⁵ Bu sayede dünyada elde edemedikleri için çok fazla üzülmeyen dindar bireyler, olayların şu anda gerçekleşen halinin kendileri için daha hayırlı olduğunu düşünmekte ve istedikleri nimetleri ise ahirette elde edeceklerine inanmaktadırlar. Bu noktada ahiret inancının kişinin psikolojik yaşantısındaki faydalarını da görmek mümkün olmaktadır. Bu bağlamda dindarlık ile yaşam memnuniyeti ve mutluluk arasındaki ilişkiyi araştıran 100 araştırmadan 79'una göre dinî inancın daha yüksek yaşam memnuniyeti, daha çok mutluluk ve ahlaki kanaat sahibi olmayı sağladığı tespit edilmiştir.²³⁶

Dinî inancın, bireyin yaşantısında meydana getirdiği tüm bu değişim ve faydalarla birlikte dine olan inanç ve ona bağlılık göstermenin bireyin daha sağlıklı bir hayat sürmesi ve hayatını anlamlandırmada olan olumlu etkilerinin görülmesi, araştırmacılar arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır.²³⁷

²³³ Faruk Karaca, “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 16, 2003, s. 85.

²³⁴ Stark Rodney, Williams Sims Bainbridge, *A Theory of Religion*, Place of Publication, New York 1987, s.26-27.; Mehmet Akgül, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk ilişkisi (Konya Huzurevi Örneği)”, *Dinî Araştırmalar*, C. 7, S. 19, 2004, s. 21-22.

²³⁵ Philip A. Broyles, Cynthia K. Drenovsky, “Religious Attendance and the Subjective Health of Elderly”, *Review of Religious Research*, C. 34, S. 2, 1992, s. 154.

²³⁶ Halil Apaydın, “Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, 2010, s. 64.

²³⁷ Robert A. Witter, William A. Stock, Morris A. Okun, Marilyn J. Haring, “Religion and Subjective Well-Being in Adulthood: Quantitative Synthesis”, *Review of Religious Research*, C. 26, S. 4, 1985.; Akgül, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk ilişkisi (Konya Huzurevi Örneği)”, s. 20.

İKİNCİ BÖLÜM

BULGU VE YORUMLAR

A. Örneklem Grubu ve Özellikleri

1. Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 1. Örneklemen Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Erkek	335	39,5
Kadın	513	60,4
Toplam	848	100,0

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmanın örneklem grubunun %39,5’ini (335 kişi) erkekler, %60,4’ünü (512 kişi) ise kadınlar oluşturmaktadır.

2. Örneklem Grubunun Yaşa Göre Dağılımı

Tablo 2. Örneklemen Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	N	%
15-22 Yaş	320	37,7
23-39 Yaş	363	42,8
40-65 Yaş	165	19,5
Toplam	848	100,0

Tablo 2’de görüldüğü gibi örneklem grubunun %37,7’si (320 kişi) 15-22 yaş grubunda, %42,8’i (363 kişi) 23-39 yaş grubunda, %19,5’i (165 kişi) ise 40-65 yaş grubunda yer almaktadır.

3. Örneklem Grubunun Medeni Duruma Göre Dağılımı

Tablo 3. Örneklemen Medenî Duruma Göre Dağılımı

Medenî Durum	N	%
Bekâr	533	62,9
Evli	294	34,7
Dul	21	2,5

Toplam	848	100,0
---------------	------------	--------------

Tablo 3’te görüleceği gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun %62,9’u (533 kişi) bekârlar, %34,7’si (294 kişi) evliler, %2,5’ini (21 kişi) ise dullar oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerden eşleri vefat edenler ile eşlerinden boşanmış olanlar aynı kategoride, yani “dul” olarak değerlendirilmişlerdir. Zira bu bireylerin sayısı analiz yapılabilecek düzeyde olmadığı için böyle bir yol izlenmiştir.

4. Örneklem Grubunun Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Dağılımı

Tablo 4. Örneklem Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Dağılımı

Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%
Düşük	71	8,4
Ortanın Altı	110	13,0
Orta	535	63,1
Ortanın Üstü	112	13,2
Üst	20	2,4
Toplam	848	100,0

Tablo 4’ten anlaşılabileceği gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun sosyo-ekonomik düzeyleri açısından bulunmuş oldukları gruplar şöyledir. %8,4’ünü (71 kişi) düşük, %13,0’ü (110 kişi) ortanın altı, %63,1’i (535 kişi) orta, %13,2’si (112 kişi) ortanın üstü, %2,4’ü (20 kişi) ise üst grupta yer almaktadır.

5. Örneklem Grubunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Tablo 5. Örneklem Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Eğitim Durumları	N	%
İlkokul/Ortaokul	107	12,6
Lise ve Dengi Okul	240	28,3
Yüksek Okul/Üniversite	425	50,1
Yüksek Lisans/Doktora	76	9,0
Toplam	848	100,0

Tablo 5'te görüldüğü üzere araştırmanın yürütüldüğü örneklem grubunun %12,6'sı (107 kişi) ilkokul/ortaokul grubunda, %28,3'ü (240 kişi) lise ve dengi okul grubunda, %50,1'i (425 kişi) yüksekokul/üniversite grubunda yer alırken, %9,0'u (76 kişi) ise yüksek lisans/doktora grubunda yer almaktadır.

6. Örneklem Grubunun Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Tablo 6. Örneklemin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

Meslek Grupları	N	%
İşçi	117	13,8
Memur	120	14,2
Esnaf	83	9,8
Ev Hanımı	91	10,7
Serbest Meslek	49	5,8
Emekli	28	3,3
Öğrenci	360	42,5
Toplam	848	100,0

Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırmaya katılmış olan örneklem grubunun %13,8'i (117 kişi) işçi, %14,2 (120 kişi) memur, %9,8'i (83 kişi) esnaf, %10,7'si (91 kişi) ev hanımı, %5,8'i (49 kişi) serbest meslek, %3,3'ü (28 kişi) emekli, %42,5'i (360 kişi) ise öğrenci grubunda yer almaktadır.

B. Tevekkülle İlgili Bulgular

Araştırmada tevekkül düzeyini ölçmek için kullanılan ölçekten alınabilecek en düşük puan 24 iken, en yüksek puan ise 95'tir. Araştırmaya katılan örneklemin tevekkül puanı ortalamanın üstünde bir düzeydedir ($\bar{X}=77.09$).

1. Tevekkül-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular

Örneklem grubunun tevekkül puanlarının cinsiyet değişkeni bağlamında anlamlı bir düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t-testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Cinsiyete Göre Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Cinsiyet	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	Erkek	335	39,5	4,27 ^a	0,70	-
	Kadın	513	60,4	4,42 ^b	0,54	b-a
	Toplam	848	100,0	6,48	0,97	-
	t=-3,34, p<.05					
İrade ve Çaba Sarf Etme	Erkek	335	39,5	4,05 ^a	0,64	-
	Kadın	512	60,4	4,21 ^b	0,52	b-a
	Toplam	848	100,0	6,16	0,90	-
	t=-3,72, p<.05					
Acziyet ve Tembellik	Erkek	335	39,5	2,46 ^a	1,15	a-b
	Kadın	512	60,4	1,91 ^b	0,93	-
	Toplam	848	100,0	3,42	1,62	-
	t=7,31, p<.05					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puan	Erkek	335	39,5	4,01 ^a	0,53	-
	Kadın	512	60,4	4,09 ^b	0,40	b-a
	Toplam	848	100,0	6,06	0,73	-
	t=-2,29, p<.05					

Tablo 7’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre, erkeklerin teslimiyet düzeyi ($\bar{X}$ =4,27) iken, kadınların ise ($\bar{X}$ =4,42)’dir (t=-3,34; p<.05). Bu bulgular açısından bakıldığında kadınların yaratıcıya teslim olmaya ve bir işi Allah’a havale etmeye erkeklerden eğilimli oldukları söylenebilir.

Teslimiyet ıstılah manası itibariyle, verilmiş olan karara olabildiğince rıza gösterip Allah’ın kaza ve kaderinde yer alan her şey için tekrardan yaratıcıya teslim olmaktır, diyebiliriz. Tevekkül ile aynı anlama gelen İslam, İmam-ı Azam’a göre, Allah’ın emirlerine boyun eğmek ve teslim olmak anlamlarına gelir.²³⁸ Fakat şu da

²³⁸ Faruk Karaca, *Teslimiyet Kavramının Psikolojik Tahlili*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi A. Vahit İmamoglu), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994, s. 20.

unutulmamalıdır ki, birey yaratıcıya teslim olduktan sonra işlerini O'na havale edebilir. Yani tevekkül etme davranışı, teslimiyetten sonra gerçekleşmektedir.²³⁹ Erkeklerin ve kadınların fiziksel ve psikolojik farklılıkları göz önüne alındığında, yaşama bakış açılarındaki farklılıklar, içinde bulundukları kültürel yapı, tevekkül etmenin önemli bir boyutu olan teslimiyet boyutunda aralarında dine bağlanma ve sığınma noktasında bir farklılığa yol açmış olabilir. Zira Şahin tarafından yapılan araştırmaya göre kadınların tevekkülü, erkeklere göre sabır ve teslimiyet kavramları ile daha fazla ilişkilendirdikleri görülmektedir.²⁴⁰ Ayrıca yapılan diğer araştırmalara ve kaynaklara bakıldığında neredeyse her toplumda kadınların erkeklere göre daha dindar bir yaşam sürdürdükleri ve teslimiyet düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir.²⁴¹ Baynal tarafından yapılan araştırmaya göre de kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları tespit edilmiştir.²⁴² Kadınların neden daha fazla teslimiyetçi bir tutum benimsedikleri meselesine gelindiğinde, bu konuda farklı görüşler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Buna göre, kadınların günlük yaşamlarında daha fazla risk altında bulunmaları nedeniyle, bu tehlikelerden korunma arzusuyla dine daha fazla tutunup, teslimiyetçi bir bakış açısı geliştirdikleri söylenebilir. Konu ile ilgili bir diğer görüşe göre ise genç kadınların, dinî bağlılık ve teslimiyet sayesinde yaşama dair daha güçlü bir bakış açısına sahip oldukları ve buna bağlı olarak sosyal yaşamlarının da bundan etkilendiği ifade edilmektedir.²⁴³

Tabloda görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre erkeklerin irade ve çaba sarf etme düzeyi ($\bar{X}=4,05$) iken, kadınların ise ($\bar{X}=4,21$)'dir ($t=-3,72$; $p<.05$). Bu bulgular açısından

²³⁹ Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, s. 131.

²⁴⁰ Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebepler ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, s. 177.

²⁴¹ Veysel Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, DEM Yayınları, İstanbul 2006, s. 80.

²⁴² Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2015, s. 213.

²⁴³ Garip Demirel, *Kur'an-ı Kerim’de Kadın ve Psikolojisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Etöz), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 60.

değerlendirildiğinde, teslimiyet boyutunda ortaya çıkan kadınların daha fazla teslim olduğu bulgusunun, irade ve çaba sarf etme boyutunda da etkili olduğu söylenebilir.

Esasen tevekkülün temelinde, çaba ve gayret sarf etmek yer almaktadır. Nitekim tevekkül, hiçbir sebebe müracaat etmeksizin, işi tamamen başkasına havale etmek değildir.²⁴⁴ Kişilik özellikleri üzerine yapılan açıklamalara bakıldığında kadınların erkeklere göre daha çekingen, daha çok itaatkâr, daha çok kaygılı ve endişeli bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bundan dolayı kadınlar, genel olarak yaşamış oldukları stres ve sıkıntılarla başa çıkabilmek için dinî ve manevî desteğe daha fazla gereksinim duymaktadırlar.²⁴⁵ İşte bu noktada kadınların tevekkül etme süreçlerinde irade ve çaba gösterme yoğunluklarının daha fazla olabileceği söylenebilir. Bununla birlikte, dinî başa çıkma etkinliklerini araştıran çalışmalara göre kadınlar, erkeklere göre olumlu dinî başa çıkma etkinliklerine daha sık başvurumaktadırlar.²⁴⁶

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre erkeklerin *acziyet* ve *teslimiyet* düzeyi ($\bar{X}=2,46$) iken, kadınların ise ($\bar{X}=1,91$)’dir ($t=7,31$; $p<.05$). Tevekkülün diğer boyutlarında ortaya çıkan istatistiksel farklara bakıldığında kadınların teslimiyet, irade ve çaba sarf etme düzeyleri erkeklere göre daha yüksek çıkarken, *acziyet* ve *tembellik* gösterme boyutunda erkeklerden daha düşük çıkmıştır. Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, tevekkül etme sürecinde diğer boyutlarda tevekkül etme düzeyleri yüksek çıkan kadınların aynı zamanda *acziyet* ve *tembellik* göstermiyor oluşları normaldir. Zira tevekkül sürecinde teslimiyet ve irade göstermenin doğal bir sonucu olarak bu kimselerin *acziyet* ve *tembellik* gösterme düzeylerinin düşük olması beklenmektedir. Çünkü bir kimse Allah’a teslim olduktan sonra, gerçekleşmesini istediği olay için çaba ve

²⁴⁴ Zeliha Yetgin, *Kur’ân-ı Kerim’de Teslimiyet*, (Danışman: Prof. Dr. M. Sait Şimşek), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 31.

²⁴⁵ Asım Yapıcı, “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 49, s. 141-142.

²⁴⁶ Ayten, Sağır, “Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisinde Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma”, s. 11.

gayret gösterecek bu süreçte acziyet sergilemeyecektir.²⁴⁷ Elde edilen araştırma bulgularının bunu desteklediği görülmektedir. Buradan hareketle kadınların daha doğru ve yaratıcının istediği bir şekilde tevekkül anlayışına sahip oldukları yorumu yapılabilir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun *toplam tevekkül* düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, erkeklerin tevekkül puanı ($\bar{X}=4,01$) iken, kadınların ($\bar{X}=4,09$)’dur ($t=-2,29$; $p<.05$).

Bu bulgulardan hareketle, “*kadınların tevekkül düzeyi, erkeklere göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezin desteklendiği görülmektedir.

2. Tevekkül-Yaş Grupları İlişisine Dair Bulgular

Tablo 8. Yaş Gruplarına Göre Teslimiyet Düzeyleri

Boyutlar	Yaş Grupları	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	15-22	320	37,7	4,26 ^a	0,69	-
	23-39	363	42,8	4,35 ^b	0,57	-
	40-65	165	19,5	4,57 ^c	0,47	c-a,b
	Toplam	848	100,0	4,36	0,61	-
	$F_{(2,844)} = 13,629$, $p<.05$					

Bireylerin elde etmiş olduğu tecrübeler, kronolojik yaşa bağlı olarak tevekkül etme düzeylerini de etkileyebilmektedir. Araştırmada örneklemin tevekkül düzeyleri kronolojik yaşa göre analiz edilip sonuçlar Tablo 8’de ve Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 8’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, 15-22 yaş grubunun teslimiyet puanı ($\bar{X}=4,26$) iken, 23-39 yaş grubunun ($\bar{X}=4,35$), 40-65 yaş grubunun ise ($\bar{X}=4,57$)’dir ($F_{(2,844)}=13,629$; $p<.05$). Bulgulara göre bireylerin teslimiyet düzeylerinin yaşa bağlı olarak arttığı görülmektedir.

²⁴⁷ Karataş, Baloğlu, “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, s. 111

Yaşlılık dönemiyle birlikte dine yönelimdeki artış, bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.²⁴⁸ Bununla birlikte bu dönemdeki kayıplarla başa çıkmada dinî ve manevî eğilimler büyük önem arz etmektedir.²⁴⁹ Bundan dolayı dinî inançlar ve yaratıcıya yönelik teslimiyet yaşlılar için daha önemli bir hale gelmektedir. Bu durumda, ilerleyen yaşla birlikte insanda oluşan varoluşu ve ölümü anlamlandırma ihtiyacının etkili olduğu düşünülmektedir.²⁵⁰ Teslimiyet düşüncesinin, genel olarak yaşlılık döneminde artmasında, yaşlıların geçmiş yaşantılarındaki suçluluk duyguları karşısında yaratıcıya sığınma ve ölüm korkusu gibi nedenlerin etkili olduğu ifade edilebilir.²⁵¹ Buna bağlı olarak da dine yönelim de artış yaşanabilmektedir.

Tablo 9. Yaş Gruplarına Göre İrade ve Çaba Sarf Etme, Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Yaş Grupları	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
İrade ve Çaba Sarf Etme	15-22	320	37,7	4,07 ^a	0,61	-
	23-39	363	42,8	4,17 ^b	0,53	-
	40-65	165	19,5	4,25 ^c	0,58	c-a
	Toplam	848	100,0	4,16	0,58	-
	$F_{(2,844)} = 5,640, p < .05$					
Acziyet ve Tembellik	15-22	320	37,7	2,09	0,99	-
	23-39	363	42,8	2,16	1,08	-
	40-65	165	19,5	2,11	1,14	-
	Toplam	848	100,0	2,12	1,06	-

²⁴⁸ Ali Yörük, *Yaşlıların Dini ve Sosyal Yaşantıları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Karaman Örneği*, (Danışman: Doç. Dr. İsmal Güllü), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 103-104.

²⁴⁹ Orhan Gürsu, Yaşar Ay, “Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 61, 2018, s. 1180.

²⁵⁰ Abdurrahman Akbolat, *Yaşlılık Döneminde Yaşam Kalitesi ve Dindarlık İlişkisi (Şanlıurfa İli Örneği)*, (Danışman: Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 60.

²⁵¹ Hüseyin Hasyılmaz, *Huzurevlerinde Yaşayan Yaşlılarda Dinî Hayat (Antalya Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 39.

	$F_{(2,844)} = 0,440, p > .05$					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puan	15-22	320	37,7	3,97 ^a	0,51	-
	23-39	363	42,8	4,06 ^b	0,42	b-a
	40-65	151	19,5	4,21 ^c	0,39	c-a, b
	Toplam	848	100,0	4,06	0,46	-
	$F_{(2,844)} = 14,464, p < .05$					

Tablo 9’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre 15-22 yaş grubunun irade ve çaba sarf etme puanı ($\bar{X}=4,07$) iken, 23-39 yaş grubunun ($\bar{X}=4,17$), 40-65 yaş grubunun ise ($\bar{X}=4,25$)’tir ($F_{(2,844)} = 5,640; p < .05$). Bulgulara göre ortaya çıkan anlamlı ayrışma 15-22 yaş grubu ile 40-65 yaş arasındadır.

Tabloya bakıldığında 40-65 grubunun irade ve çaba sarf etme puanının en yüksek, 15-22 yaş grubunun ise en düşük olduğu gözlenmektedir. Yaşamda irade ve çaba sarf etmenin yaşa bağlı olarak değiştiği tabloda görülmekle beraber, 15-22 yaş grubundaki bireylerin irade ve çaba düzeylerinin diğer gruplara göre daha düşük olmasında birçok faktörün etkili olduğu düşünülmektedir. Bu faktörler arasında gençlik döneminde yaşanan kimlik bunalımı, benlik saygısı gibi durumlar sayılabilir.²⁵² 40-65 yaş grubunda ise irade ve çaba sarf etme düzeyinin yükselmesinde, bu dönemdeki bireylerin dindarlık düzeylerindeki artışın etkili olduğu düşünülmektedir.²⁵³ Zira konu ile ilgili yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bahsedilen yaş grubunun çoğunluğu din ile ilgili konulara yönelim göstermekte, ayrıca ibadet ve din ile ilgili uygulamalara meyilli bir tutum sergilemektedirler.²⁵⁴ Bu durumun sebeplerine baktığımızda ise dinin, yaşlı bireyin hayatının bu son

²⁵² Serdar Kenan Gül, İsmail Dinçer Güneş, “Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2009, s. 80.

²⁵³ Refik Yıldız, *Emeklilerde Başa Çıkma ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 35.

²⁵⁴ M. Akif Kılavuz, “Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2005, s.102.

döneminde karşılaşmış olduğu problemleri çözebilmek için onu sabır ve mücadele ile motive ettiği görülmektedir.²⁵⁵

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermemiştir ($F_{(2,844)}=0.440$; $p>.05$). Yaş grupları arasında acziyet ve tembellik ortalaması en yüksek çıkan 23-39 yaş grubunun, günlük hayatın içerisinde diğer yaş gruplarına göre daha yoğun oldukları, çalışma hayatı içerisinde yer aldıkları ve daha fazla sorumluluklara sahip olmaları dolayısıyla acziyet ve tembellik gösterme düzeylerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun *toplam tevekkül* düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, 15-22 yaş grubunun tevekkül puanı ($\bar{X}=3,97$) iken, 23-39 yaş grubunun ($\bar{X}=4,06$), 40-65 yaş grubunun ise ($\bar{X}=4,21$)'dir ($F_{(2,844)} = 14,464$; $p<.05$). Bulgulara göre gruplar arasında ortaya çıkan anlamlı ayrışma 15-22 yaş grubu ile 23-39 ve 40-65 yaş grupları arasındadır.

Yaşlıların tevekkül düzeyinin yükselmesinde, bu dönemde dinin önemli bir faktör haline gelmesinin etkili olduğu ifade edilebilir.²⁵⁶ Zira yaşlılar, birçok nedenle yaşlılığın getirmiş olduğu problemlere karşı tahammül edebilmek için, kaybetmiş oldukları eş, arkadaş ve akrabalarının sevgisinin yerini doldurabilmek adına ve ayrıca hayatın anlamı noktasında dini dayanak olarak görebilmektedirler.²⁵⁷ Bununla birlikte, yaşlıların yaratıcıyla bu dönemde kurdukları kuvvetli bağ aracılığıyla, yaşamlarında gerçekleşen değişikliklere karşı bir teslimiyet gerçekleştirdikleri düşünülmektedir. Zira yapılan çalışmalara göre yaştan ilerlemesi ile din olgusu zirveye ulaşmakta ve bu dönemdeki din algısı genç yaştaki din algısından tamamen

²⁵⁵ Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Dini Yaşam”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 100.

²⁵⁶ Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, s. 215.

²⁵⁷ Akgül, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi (Konya Huzurevi Örneği)”, s. 22.

farklı olarak tereddütlerden uzak, şüpheden arınmış bir haldedir.²⁵⁸ Bununla beraber sabır konusu üzerine yapılan çalışmalar, yaşlılıkta problemlerin artması ve bu problemlere karşı bireyin sabır göstermesi gerçeğiyle birlikte, yaşlılıkta sabır tutumunun daha gelişmiş olduğunu desteklemektedirler.²⁵⁹ Bu durumun, bir şekilde yaşlı bireyin tevekkül düzeyine yansıtacağı öngörülmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle, “*tevekkül düzeyi, yaşa bağlı olarak yükselmektedir*” hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

3. Tevekkül-Medenî Durum İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 10. Medenî Duruma Göre Teslimiyet Düzeyleri

Boyutlar	Medenî Durum	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	Bekâr	533	62,9	4,26 ^a	0,65	-
	Evli	294	34,7	4,53 ^b	0,48	b-a
	Dul	21	2,5	4,39 ^c	0,62	-
	Toplam	848	100,0	4,36	0,61	-
	$F_{(3,844)}=19,365, p<.05$					

Tablo 10’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre bekârların teslimiyet puanı ($\bar{X}=4,26$) iken evli grubun ($\bar{X}=4,53$), dul grubun ise ($\bar{X}=4,39$)’dur ($F_{(3,844)}=19,365; p<.05$). Bulgulardan hareketle ortaya çıkan anlamlı ayrışma bekârlar ile evliler arasındadır.

Tevekkülün önemli bir unsuru olan teslimiyet boyutunda evlilerin teslimiyet ortalamasının diğer gruplara göre daha yüksek çıkmasında, evlilik ve aile yaşamı içerisinde ortaya çıkan travmatik olaylara karşı dinin birey için başa çıkma mekanizması işlevi görmesinin etkili olduğu söylenebilir. Zira yapılan araştırmalara göre de evlilikteki sorunlara karşı dine tutunmanın çatışma ile başa çıkmada büyük

²⁵⁸ Mustafa Arslan, “Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme”, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 2, 2009, s. 115.

²⁵⁹ Doğan, *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*, s. 213.

öneme sahip olduğu tespit edilmiştir.²⁶⁰ Örneğin hastalık, kaza ve ölüm gibi olaylar, çiftlerin çocuklarını kaybetmesi veya engelli bir çocuğa sahip olmaları gibi durumlar karşısında din, bireylere dayanak noktası oluşturmaktadır. Bu gibi durumlar karşısında çiftlerin başlarına gelmiş olan durumu imtihan olarak değerlendirmeleri sonucu yaratıcıya teslimiyet göstermeleri söz konusudur.²⁶¹ Zira din sayesinde mevcut durumun imtihan olarak değerlendirilmesi, anlamın yeniden yapılandırılması yönünde işlev görmektedir. Böylece din, kişiye kaybettiği anlam duygusunu yeniden kazandırabilir ve yeni hedefler sunabilir.²⁶² Bundan dolayıdır ki evliliğin getirmiş olduğu sorumluluklarla birlikte, bireylerin yaşamlarında meydana gelen değişimlere paralel olarak dindarlık düzeyleri etkilenebileceği gibi teslimiyet düzeylerinin de yükseleceği ifade edilebilir.

Teslimiyet boyutunun ortalamalarına bakıldığında, evli bireylerden sonra bir diğer yüksek ortalamaya sahip olan dul grubunda yer alan bireylerin de karşılaştıkları problemler karşısında, yaratıcıya yönelik teslimiyet duygusunu yoğun bir şekilde yaşadıkları dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira yapılan araştırmalara bakıldığında boşanma veya eşi kaybetme durumlarında bireylerin tevekkülü ve teslimiyeti bir başa çıkma mekanizması olarak kullandıkları görülmektedir.²⁶³ Bunun sebebi ise bireylerin yaşamında herhangi bir sebepten dolayı kaybetmiş oldukları kontrolü yeniden sağlayabilme ihtiyacıdır. Eğer kontrol duygusu yeniden sağlanamazsa, bireyin ciddi ruhsal problemler yaşama olasılıkları oldukça yükselir.²⁶⁴ Birey, manevî olarak yardıma ihtiyacının olduğu bu dönemde dua ederek ve Allah’a sığınarak bu

²⁶⁰ Kübra Kaplaner, Ayşin Satan, “Evli Bireylerin Çok Boyutlu Başa Çıkma Biçimleriyle Evliliklerinde Çatışma Yaşama Durumları Arasındaki İlişki “, *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020, s. 22.

²⁶¹ Ahmet Rıfat Geçioğlu, Hasan Kayıklık, “Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, s. 214.

²⁶² Nesibe Esen Ateş, “Travmayı Anlamlandırması Açısından İmtihan İnancı ve Başa Çıkma: Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Aileleri Örneği”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C. 6, S. 1, 2019, s. 128.

²⁶³ Fatma Baynal, “Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi”, *Bilimname Dergisi*, S. 35, 2018, s. 265.

²⁶⁴ Merve Kocaman, *Şiddete Uğrayan Kadınlarda Dini Başa Çıkma (Erzincan Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. İbrahim Gürses), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 74.

zor zamanları atlatabilmektedir. Zira teslimiyet duygusu, birey için büyük bir dayanak görevi üstlenmektedir.

Tablo 11. Medenî Duruma Göre İrade ve Çaba Sarf Etme Düzeyleri

Boyutlar	Medenî Durum	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
İrade ve Çaba Sarf Etme	Bekâr	533	62,9	4,10 ^a	0,58	-
	Evli	294	34,7	4,22 ^b	0,55	b-a
	Dul	21	2,5	4,21 ^c	0,66	-
	Toplam	848	100,0	4,15	0,58	-
	$F_{(2,845)}=19,365, p<.05$					

Tablo 11’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre bekârların irade ve çaba sarf etme puanı ($\bar{X}=4,10$) iken evli grubunun ($\bar{X}=4,22$), dul grubun ise ($\bar{X}=4,21$)’dir ($F_{(2,845)}=19,365$; $p<.05$). Bulgulara göre ortaya çıkan anlamlı ayrışma bekârlar ile evliler arasındadır.

Evlilik yaşamında, sorunların ortaya çıkması pek tabii kaçınılmazdır. Evliliğin ilk zamanlarında ortaya çıkması muhtemel sorunlar arasında, tek başına yaşamak yerine çift olarak yaşamaya adapte olamama, akraba ve eşin ailesi ile olan sorunlar, etkili bir iletişim kuramama, sorunların çözümünü birlikte başaramama gibi durumlar sayılabilir.²⁶⁵ Tüm bunlarla beraber, çiftlerin evlilik doyumu, ilişkilerine bağlılıkları, eşe güven duyulması, onu koruması ve onun mutluluğu için emek harcaması gibi pek çok konuda çaba gösterilmesine bağlıdır.²⁶⁶ Buna bağlı olarak evlilikte birçok konu dinî değerlere göre şekillenmektedir. Örneğin çocuk büyütme, aile içi davranışlar, arkadaşlık ilişkileri bunlar arasında sayılabilir. Tüm bunlardan dolayı evli bireylerin

²⁶⁵ Büşra Çolak Yılmaz, Hanifi Parlar, “Kadınların Evlilikte Kullandıkları Başa Çıkma Yöntemleri ile Algıladıkları Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi İstanbul Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35, 2019, s. 733.

²⁶⁶ Fatma Balcı Arvas, *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri ve Değerlerin, Dindarlık ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017, s. 38.

dul grubunda yer alan bireylere ve bekârlara oranla irade ve çaba harcama düzeylerinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir.

Tablo 12. Medenî Duruma Göre Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Medenî Durum	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Acziyet ve Tembellik	Bekâr	533	62,9	2,13 ^a	1,01	-
	Evli	294	34,7	2,06 ^b	1,10	-
	Dul	21	2,5	3,02 ^c	1,44	c-a,b
	Toplam	848	100,0	2,12	1,06	-
	$F_{(2,845)}=8,330, p<.05$					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puan	Bekâr	533	62,9	3,99 ^a	0,48	-
	Evli	294	34,7	4,17 ^b	0,38	b-a
	Dul	21	2,5	4,19 ^c	0,55	-
	Toplam	848	100,0	4,06	0,46	-
	$F_{(2,845)}=16,989, p<.05$					

Tablo 12’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre bekârların acziyet ve tembellik puanı ($\bar{X}=2,13$) iken evli grubunun ($\bar{X}=2,06$), dul grubun ise ($\bar{X}=3,02$)’dir ($F_{(2,845)}=8,330; p<.05$).

Dulların acziyet ve tembellik ortalamasının diğer gruplardaki bireylerin ortalamalarına kıyasla daha yüksek çıktığı görülmektedir. Özellikle boşanma sonrası bireyin yaşamış olduğu ruhsal sorunlar ve yaşamda meydana gelen bu değişimden dolayı depresyon gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir.²⁶⁷ Psikolojik olarak boşanma deneyimi sonrası bireylerde düşük benlik saygısı, öfke, kaygı ve duygusal karmaşa gibi durumlar gözlemlenebilmektedir.²⁶⁸ Bu nedenle, boşanmış kimselerde kendini aciz hissetme, yardıma muhtaç olma düşüncesi, sosyal ilişkilerin zayıflaması gibi

²⁶⁷ Nilgün Öngider, “Bilişsel Davranışçı Terapinin Boşanma Sonrasında Kadınların Depresyon, Anksiyete ve Yalnızlık Semptomlarında Etkinliği: Bir Pilot Çalışma”, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2013, s. 149.

²⁶⁸ Abdulvahit İmamoğlu, Nimet Ferah, “Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, 2019, s. 502.

birçok faktör, bu kimselerin acziyet ve tembellik boyutu ortalamalarının daha yüksek çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun *toplam tevekkül* düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre bekârların toplam tevekkül puanı ($\bar{X}=3,99$) iken evli grubunun ($\bar{X}=4,17$), dul grubun ($\bar{X}=4,19$)’dur ($F_{(2,845)}=16,989$; $p<.05$). Bulgulara göre ortaya çıkan anlamlı ayrışma bekârlar ile evliler arasındadır.

Dul grubunda yer alan dulların tevekkül toplam puanı, anlamlılık düzeyine ulaşmamış olsa da evli ve bekârlara oranla daha yüksek çıkmıştır. Bireylerin bu dönemde yaşamış oldukları sorunların onları dine daha çok yönelttiği, dua etmeyi arttırdıkları, Allah’a daha çok sığındıkları ve bundan sonraki işlerinde tevekkül edip yaratıcıya işlerini havale ettikleri düşünülmektedir. Dinî başa çıkma yöntemlerinin yoğun olarak kullanıldığı bu dönemde, dul bireyler her ne kadar içerisinde bulundukları depresyon gibi nedenlerle ibadetlerini düzenli olarak yerine getirme konusunda ihmalkâr davranmış olsalar da problemlerinin çözümünde, Allah’a teslim olma mekanizmalarını daha sık kullandıkları görülmektedir. Zira özellikle boşanmış bireylerde, eski eşi affedememe ve haksızlığa uğramış olma düşüncesi hâkim olabilmektedir.²⁶⁹ Bu düşüncenin getirmiş olduğu ruh hali ile birey, yaratıcıya teslim olmakta ve O’nun adaletine güvenmektedir. Yani birey, kendini din ile teskin etmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, boşanma dönemi sonrasında, ihtiyaç duyulması halinde profesyonel dinî destek sunulmasının duygusal tramvayı azaltacağı yönünde sonuçlar üretmiştir.²⁷⁰

Tabloda yer alan analiz sonuçlarına göre toplam tevekkül düzeyinde evliler bekârlar arasında anlamlı ayrışma olduğu görülmektedir. Buna göre evli grubunda yer alan bireylerin toplam tevekkül düzeylerinin yüksek olmasında, evlilik yaşamında ortaya çıkan sorunlara karşı dinin, bir başa çıkma mekanizması olarak kullanılmasının etkili olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte evli bireylerin bekâr

²⁶⁹ Fatma Baynal, “Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi”, s. 274.

²⁷⁰ Nimet Ferah, “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Depresyon Anksiyete Stres ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki”, *Biliname*, C. 2019, S. 37, 2019, s. 388-389.

kimselere kıyasla daha fazla sorumluluğunun olmasının da tevekkül etme düzeylerini arttırdığı düşünülmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle, “evlilerin tevekkül düzeyi bekârlardan daha yüksektir” şeklindeki araştırma hipotezinin desteklenmiş olduğu görülmektedir.

4. Tevekkül-Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 13. Algılanan Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	Düşük	71	8,4	4,04 ^a	0,83	a-b,c
	Ortanın Altı	110	13,0	4,37 ^b	0,61	-
	Orta	535	63,1	4,43 ^c	0,53	-
	Ortanın Üstü	112	13,2	4,28 ^d	0,71	-
	Üst	20	2,4	4,23 ^e	0,68	-
	Toplam	848	100,0	4,36	0,61	-
	$F_{(4,843)} = 7,338, p<.05$					
İrade ve Çaba Sarf Etme	Düşük	71	8,4	3,87 ^a	0,79	a-c,d
	Ortanın Altı	110	13,0	4,07 ^b	0,56	-
	Orta	535	63,1	4,19 ^c	0,53	-
	Ortanın Üstü	112	13,2	4,19 ^d	0,60	-
	Üst	20	2,4	4,11 ^e	0,39	-
	Toplam	848	100,0	4,15	0,58	-
	$F_{(4,843)} = 5,483, p<.05$					
Acziyet ve Tembellik	Düşük	71	8,4	2,35 ^a	1,14	-
	Ortanın Altı	110	13,0	2,35 ^b	1,21	-
	Orta	535	63,1	1,99 ^c	0,95	-
	Ortanın Üstü	112	13,2	2,31 ^d	1,14	-
	Üst	20	2,4	2,65 ^e	1,55	e-c
	Toplam	848	100,0	2,12	1,06	-
	$F_{(4,843)} = 6,461, p<.05$					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puan	Düşük	71	8,4	3,81 ^a	0,65	a-b,c,d
	Ortanın Altı	110	13,0	4,06 ^b	0,46	-

	Orta	535	63,1	4,09 ^c	0,40	-
	Ortanın Üstü	112	13,2	4,05 ^d	0,54	-
	Üst	20	2,4	4,03 ^e	0,45	-
	Toplam	848	100,0	4,06	0,46	-
F _(4,843) = 6,23, p<.05						

Tablo 13’te görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi algılanan sosyo-ekonomik değişkene göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre düşük sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin teslimiyet puanı ($\bar{X}$ =4,04) iken, ortanın altındaki bireylerin ($\bar{X}$ =4,37), orta gruptaki bireylerin ($\bar{X}$ =4,43), ortanın üstündeki bireylerin ($\bar{X}$ =4,28) ve üst düzey bireylerin ise ($\bar{X}$ =4,23)’dür (F_(4,843)=7,338; p<.05). Buna göre gruplar arasında ortaya çıkan anlamlı ayrışma düşük grup ile ortanın altı ve orta sosyo-ekonomik gruplar arasındadır.

Düşük gelir seviyesinde, yani yoksulluk içerisinde yer almak, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması veya en alt seviyede karşılayabilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal psikolojik bir olgu olan alt gelir seviyesine sahip olmanın etkilerini, bireylerin ihtiyaçları karşılanırsa bile, bunun yansımalarını onların duygu, düşünce ve tutumlarında görmek mümkündür.²⁷¹ Bundan dolayıdır ki algılanan sosyo-ekonomik düzey, bireylerin bakış açılarını değiştirebilmekte ve dine yaklaşımlarını da farklılaştırabilmektedir. Tablo 13’e göre düşük, ortanın altı ve orta seviyede yer alan kişilerde teslimiyet düzeyinin diğer gruplara oranla ayrıştığı görülebilmektedir. Gelir düzeyindeki bu farklılık, yaşam standartlarını etkilemekle birlikte, yapılan çalışmalar, düşük gelir grubunda yer alan bireylerin agresif bir bakış açısı geliştirebileceğini de göstermektedir.²⁷² Bununla birlikte, konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, düşük sosyal sınıfa ait bireylerin depresyon gibi ruhsal bozukluklarının, orta ve üst sınıfta yer alan bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁷³ Diğer taraftan, maddi sıkıntılar, insanın Allah’a yönelmesi için bir fırsat

²⁷¹ Nuriman Karayığit, “Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-Sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, 2017, s. 121.

²⁷² Zahir Kızmaz, “Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, 2003, s. 290.

²⁷³ Burhanettin Kaya, “Depresyon: Sosyo-ekonomik ve Kültürel Pencereden Bakış”, *Klinik Psikiyatri*, C. 10, S. 6, 2007, s. 12.

olabilmekte ve birey, imtihan içerisinde olduğu düşüncesini derinden hissedebilmektedir. Zira başa gelen tüm sıkıntılar gibi maddi zorlukların da yukarıdaki verilerden de görüleceği üzere bireyin teslimiyet düzeyini arttırdığı düşünülmektedir. Çaresizlik anlarında yaratıcıya teslim olmak ve O'ndan yardım beklemek, bir tür başa çıkma mekanizması olarak işlev görmektedir.²⁷⁴

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi algılanan sosyo-ekonomik değişkene göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre düşük sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin irade ve çaba sarf etme puanı ($\bar{X}=3,87$) iken, ortanın altındaki bireylerin ($\bar{X}=4,07$), orta gruptaki bireylerin ($\bar{X}=4,19$), ortanın üstündeki bireylerin ($\bar{X}=4,19$), üst düzey bireylerin ise ($\bar{X}=4,11$)'dir ($F_{(4,843)} = 5,483$; $p<.05$).

Olumsuz yaşam olayları, hayata tutunma gücü ve geleceğe yönelik umutlara üstün gelirse, bu durum, bireyin umutsuzluğa kapılmasına neden olabilmektedir. Sorunlarla uzun süre başa çıkamayan birey ruhsal dünyasında çöküntü hissedebilir ve bu durum, onun Allah'a yönelmesini desteklemek yerine, din yönden kopmasına neden olabilir.²⁷⁵ Bireylerin ekonomik durumları iyileştikçe, çaba gösterme düzeylerinin de arttığı gözlemlenmektedir. Yani düşük sosyo-ekonomik grupta yer alan bireyler, içinde bulundukları duruma birtakım yüklemeler yapabilmektedirler. Örneğin, kadercî atıfta bulunup yoksulluğun alın yazısı olduğunu düşünmek bunlar arasında sayılabilir.²⁷⁶ Yapılan araştırmalara göre birçok araştırmacı, bireylerin başlarına gelen olayları devam eden bir düzene, kadere ve aktörlere atfetme eğilimi içerisinde olduklarını tespit etmişlerdir.²⁷⁷ Buna bağlı olarak bu durumdaki bireylerin, hayat tarzlarını değiştirme veya gelir düzeyini artırma noktasında irade ve çaba harcama isteklerinin diğer gruplara göre daha düşük olabileceği düşünülmektedir.

²⁷⁴ Karakaş, Koç, “Stresle Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, s. 611.

²⁷⁵ Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara 2013, s. 91.

²⁷⁶ Karayığit, “Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-Sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri”, s. 130.

²⁷⁷ Bemard Spilka, Phillip Shaver, Lee A. Kirkpatrick, “Din Psikolojisi Açısından Genel Bir atıf Teorisi”, çev. Ali Kuşat, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2001, s. 175.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi algılanan sosyo-ekonomik değişkene göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, düşük sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin *acziyet ve tembellik* puanı ($\bar{X}=2,35$) iken, ortanın altındaki bireylerin ($\bar{X}=2,35$), orta gruptaki bireylerin ($\bar{X}=1,99$), ortanın üstündeki bireylerin ($\bar{X}=2,31$), üst düzey bireylerin ise ($\bar{X}=2,65$)’dir ($F_{(4,843)}=6,461$; $p<.05$). Bulgulara göre hareketle ortaya çıkan anlamlı ayrışma orta düzey ekonomik gruptaki bireyler ile üst grup bireyler arasındadır.

Karakaş ve Koç tarafından yapılan araştırmaya göre stresle dinî başa çıkma yöntemlerini en çok orta derece gelir grubunda yer alan bireyler tercih etmektedirler. Bu durum, araştırmacılar tarafından bu grupta yer alan bireylerin içinde bulundukları durumu geliştirme ümitleri gibi faktörlerin onları bilişsel çabaya yönelttiği şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁸ Araştırma bulgularına göre orta gelir grubunda yer alan bireylerin *acziyet ve tembellik* gösterme düzeylerinin en düşük olduğu görülmektedir. Tevekkül düzeyleri, diğer sosyo-ekonomik gruplara göre daha yüksek olan orta gelir grubundaki bireylerin *acziyet ve tembellik* düzeylerinin en düşük olması, doğru bir tevekkül anlayışına sahip oldukları yönünde yorumlanabilir. Orta gelir düzeyinde yer alan bireylerin tevekkül düzeylerine bağlı olarak *acziyet ve tembellik* gösterme düzeylerinin düşük çıkması, dinî yönlerindeki bağlılıkla, fakirlikten Allah’a sığınmak ile ve içinde bulunulan duruma şükür duygusuyla açıklanabilir.²⁷⁹ Buna göre içinde bulunmuş olduğu sosyo-ekonomik durumu koruma ve hedeflemiş olduğu isteklerine ulaşma noktasında gayret gösteren orta düzey gelir grubunda bulunan bireyler, hem Allah’ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere şükrederek dindar bir duruş sergilemekte hem de Allah’a bağlılıklarını arttırarak tevekkül içerisinde bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun *toplam tevekkül* düzeyi algılanan sosyo-ekonomik değişkene göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre düşük sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin *toplam tevekkül* puanı ($\bar{X}=3,81$) iken, ortanın

²⁷⁸ Karakaş, Koç, “Stresle Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, s. 627.

²⁷⁹ Göcen, *Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi*, s. 161.

altındaki bireylerin ($\bar{X}=4,06$), orta gruptaki bireylerin ($\bar{X}=4,09$), ortanın üstündeki bireylerin ($\bar{X}=4,05$), üst düzey bireylerin ise ($\bar{X}=4,03$)’dür ($F_{(4,843)}= 6,23$; $p<.05$).

Algılanan gelir düzeyi ve dindarlık arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalara bakıldığında, sonuçlar orta düzey gelir grubunda yer alan bireylerin daha dindar olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda ortaya çıkan bir diğer sonuca göre ise düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olmak veya yüksek sosyo-ekonomik gelire sahip olmak dindarlığı olumsuz etkileyen bir durumdur.²⁸⁰ Taş tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise gelir durumu orta ve ortanın altı seviyedeki bireylerin, düşük ve üst gelir grubunda yer alanlara göre daha dindar oldukları tespit edilmiştir.²⁸¹ Yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların, bu araştırmanın bulgularını desteklemesinden hareketle, orta sosyo-ekonomik düzeydeki bireyler için dinin, en önemli anlam kaynaklarından olmasının²⁸² toplam tevakkül puanlarına olumlu yansıdığı düşünülmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle araştırmanın, “*düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin tevakkül düzeyleri daha yüksektir*” şeklindeki hipotezinin kısmen desteklenmediği görülmektedir.

5. Tevakkül-Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 14. Eğitim Durumuna Göre Teslimiyet, İrade ve Çaba Sarf Etme Düzeyleri

Boyutlar	Eğitim Durumu	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	İlkokul/Ortaokul	107	12,6	4,39 ^a	0,64	-
	Lise ve Dengi Okul	240	28,3	4,46 ^b	0,49	b-c,d
	Yüksekokul/Üniversite	425	50,1	4,33 ^c	0,65	-
	Yüksek Lisans/Doktora	76	9,0	4,19 ^d	0,61	-
	Toplam	848	100,0	4,36	0,61	-

²⁸⁰ Karayigit, “Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-Sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri”, s. 130.

²⁸¹ Kemaleddin Taş, “Dindarlığa Etki Eden Faktörler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2004, s. 80.

²⁸² Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 97.

	F _(3,844) = 4,665, p<.05					
İrade ve Çaba Sarf Etme	İlkokul/Ortaokul	107	12,6	3,91 ^a	0,73	a-b,c,d
	Lise ve Dengi Okul	240	28,3	4,11 ^b	0,55	-
	Yüksekokul/Üniversite	240	50,1	4,21 ^c	0,54	-
	Yüksek Lisans/Doktora	425	9,0	4,21 ^d	0,52	-
	Toplam	848	100,0	4,15	0,58	-
	F _(3,844) = 8,438, p<.05					

Tablo 14’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre ilkokul/ortaokul grubunun teslimiyet puanı ($\bar{X}$ =4,39) iken, lise ve dengi okul grubunun ($\bar{X}$ =4,46), yüksekokul/üniversite grubunun ($\bar{X}$ =4,33) ve yüksek lisans/doktora grubunun ise ($\bar{X}$ =4,19)’dur ($F_{(3,844)} = 4,665$; $p<.05$).

Lise ve dengi okul düzeyinden sonra eğitim seviyesi yükseldikçe grupların teslimiyet puanlarının düştüğü görülmektedir. Yüksek lisans/doktora mezunlarının, lise ve dengi okul, yüksekokul/üniversite ve ilkokul/ortaokul mezunlarından teslimiyet puanları açısından daha düşük düzeyde olmalarının nedeni, eğitim seviyesi yükseldikçe dindarlık düzeyinde meydana gelen düşüş olabilir.²⁸³ Ayrıca yapılmış olan çalışmalara bakıldığında, bireylerin eğitim düzeyleri yükseldikçe dinin inanç, ibadet ve sosyal hayat boyutlarının bu durumdan olumsuz etkilendiği görülmektedir.²⁸⁴ Bir diğer araştırmada ise, okur-yazar veya ilkokul mezunları arasında çok dindar ve dindar kişilerin oranı çok yüksek iken, öğrenim düzeyi yükseldikçe dindarlık oranında azalma tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak ise insanların eğitim düzeyi yükseldikçe olguları neden-sonuç ilgisine göre daha fazla

²⁸³ Kübra Yıldız, *Ailelerde Çocuk Disiplini ve Dindarlık İlişkisi (Bursa Örneği)*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Naci Kula), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017., Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din.*, Gülüşan Göcen, *Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, DEM yayınları İstanbul 2014., Erkan Kavas, *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Certel), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

²⁸⁴ Taş, “Dindarlığa Etki Eden Faktörler”, s. 74.

sorgulamaları gösterilebilir.²⁸⁵ Aynı zamanda öğrenim seviyesinin yükselmesi ile birlikte dinî inançlarda liberalleşme ve bireyselleşme yönelimlerinin attığı söylenebilir.²⁸⁶ Dindarlık boyutundaki bu farklılaşmaya bağlı olarak bireylerin hayata bakış açılarında da değişiklikler meydana gelecektir. Zira din, psikolojik bir motif olarak, bireyin anlam dünyasını şekillendiren bir değer alanıdır.²⁸⁷ Bununla beraber örneğin, teslimiyet noktasında ileri eğitim seviyesindeki bireylerin yaratıcıya sığınmalarının, dindarlık düzeyi yüksek olan kimselere oranla az olacağını söylenebilir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, ilkokul/ortaokul grubunun irade ve çaba sarf etme puanı ($\bar{X}=3,91$) iken, lise ve dengi okul grubunun ($\bar{X}=4,11$), yüksekokul/üniversite grubunun ($\bar{X}=4,21$) ve yüksek lisans/doktora grubunun ise ($\bar{X}=4,21$)’dir ($F_{(3,844)}=8,438$; $p<.05$). Tabloda yer alan sonuçlara göre gruplar arasında çıkan anlamlı ayrışma ilkokul/ortaokul grupları ile diğer gruplar arasındadır.

Eğitim düzeyleri ile irade ve çaba sarf etme puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur. Buna göre, bireylerin eğitim hayatları boyunca harcamış oldukları emek ve çalışmaları irade düzeylerini de etkilemiş olabilir. Bu durum, eğitim düzeyi düşük olan bireylerde tam tersi bir etkiye neden olabilir. Bu da bireylerin kriz anlarında mevcut durumu avantaj olarak değerlendirmelerini etkileyip, onları dezavantajlı bir duruma düşürebilir. Kriz anlarından çıkamamak ise bireyi intihara sürükleyebilmektedir. İntihar teşebbüsünde bulunan kimselerin eğitim düzeylerinin düşük olduğu yönündeki araştırma bulguları da bu durumu desteklemektedir.²⁸⁸ Bu gibi durumda, bireylerin irade ve çaba düzeylerinin yüksek

²⁸⁵ Nilüfer Voltan Acar, İbrahim Yıldırım, Tuncay Ergene, “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 12, 1996, s. 50.

²⁸⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 95.

²⁸⁷ Hâbil Şentürk, Selahattin Yakut, “Hayatın Anlamı ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2014, s. 53.

²⁸⁸ Halise Devrimci Özgüven, Çiğdem Soykan, Seda Haran, “İntihar Girişimlerinde Sorun Alanları ve Tetikleyiciler”, *Kriz Dergisi*, C. 11, S. 1, 2003, s. 16.

olmasının sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.²⁸⁹ Bununla birlikte, yüksekokul/üniversite ve yüksek lisans/doktora mezunlarının diğer gruplara oranla daha yüksek irade ve çaba puanlarına sahip olmaları, yalnızca eğitim değişkeni ile açıklanabilecek bir durum değildir. Zira sadece eğitim durumu bireyi desteklememekte, sosyal çevre, karakter yapısı gibi birçok etken de bireyin irade ve çaba göstermesinde etkili olabilmektedir. Ayrıca, özgüveni yüksek olan bireylerin de bir işin çözümünde oldukça yoğun bir şekilde çaba sarf edebildikleri görülmektedir.²⁹⁰

Tablo 15. Eğitim Durumuna Göre Acziyet ve Tembellik ve Toplam Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Eğitim Durumu	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Acziyet ve Tembellik	İlkokul/Ortaokul	107	12,6	2,25 ^a	1,21	-
	Lise ve Dengi Okul	240	28,3	2,23 ^b	1,16	-
	Yüksekokul/Üniversite	425	50,1	2,05 ^c	0,97	-
	Yüksek Lisans/Doktora	76	9,0	2,03 ^d	0,95	-
	Toplam	848	100,0	2,12	1,06	-
	$F_{(3,844)} = 2,262, p > .05$					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puanları	İlkokul/Ortaokul	107	12,6	4,01 ^a	0,90	-
	Lise ve Dengi Okul	240	28,3	4,12 ^b	0,47	-
	Yüksekokul/Üniversite	425	50,1	4,05 ^c	0,40	-
	Yüksek Lisans/Doktora	76	9,0	3,97 ^d	0,47	-
	Toplam	848	100,0	4,06	0,46	-
	$F_{(3,844)} = 2,591, p > .05$					

Tablo 15’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemiştir ($F_{(3,844)} = 2,262; p > .05$). Aynı şekilde, örneklem grubunun

²⁸⁹ Ali Eryılmaz, “Ergenlik Döneminde Stres ve Başa Çıkma”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2009, s. 23.

²⁹⁰ Selahattin Yakut, “Özgüven ve Dindarlık İlişkisi: İlahiyat Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, C. 15, S. 3, 2020, s. 439.

toplam tevekkül düzeyi de eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermemiştir ($F_{(3,844)} = 2,591$; $p < .05$).

Öğrenim düzeyindeki artış ve üniversite eğitimiyle birlikte gençlerin farklı kültür ve anlamlandırma sistemleriyle karşılaşmaları, geleneksel anlamlandırma sisteminden uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Bununla birlikte gençler, farklılıklara karşı hoşgörü bilincine de sahip olabilmektedirler. Ayrıca bireylerde oluşan fikri değişime bağlı olarak daha dinamik bir yapı ortaya çıkabilmektedir.²⁹¹ Eğitim düzeyindeki artış, sosyo-ekonomik düzeydeki artışı da etkilemekte ve üst sınıflara doğru gidildikçe, dindarlığın boyutlarının uygulama yoğunluğun da azaldığı görülmektedir.²⁹² Tablo 15’te gruplar arasında anlamlı bir farklılık çıkmamasına rağmen, yüksek lisans/doktora grubunun toplam tevekkül puanının diğer gruplara kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, eğitim seviyesi diğer grupta yer alan bireylere göre yüksek olan bu grubun, farklı düşünce ve görüşleri sorgulamaya ve bilgi birikimine bağlı olarak, dindarlık anlayışlarında farklılıklar olabileceği öngörülebilir. Ayrıca, bu grubun eğitim seviyesi ilkokul/ortaokul düzeyinde olan bireyler ile aralarında dünyaya bakış farklılıkları olması kaçınılmaz olacağından ve almış oldukları eğitim durumu dolayısıyla bulunmuş oldukları sosyo-ekonomik seviyenin de Allah’a tevekkül etme düzeylerini etkileyeceği düşünülmektedir.

Araştırmanın “eğitim düzeyi yükseldikçe tevekkül düzeyleri de buna bağlı olarak düşmektedir” şeklindeki hipotezinin doğrulanmadığı tespit edilmiştir.

6. Tevekkül-Meslek Grupları İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 16. Meslek Grubuna Göre Tevekkül Düzeyleri

Boyutlar	Meslek	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Teslimiyet	İşçi	117	13,8	4,36 ^a	0,65	-
	Memur	120	14,2	4,39 ^b	0,52	-
	Esnaf	83	9,8	4,47 ^c	0,52	-

²⁹¹ Yusuf Batar, “Türkiye’de Din Eğitimi ve Toplumsal Beklentiler (Konya Örneği)”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 2012, s. 142.

²⁹² Celalettin Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”, *Bilimname*, S. 1, 2003, s. 171.

	Ev Hanımı	91	10,7	4,62 ^d	0,38	d-a,g
	Serbest Meslek	49	5,8	4,34 ^e	0,60	-
	Emekli	28	3,3	4,48 ^f	0,52	-
	Öğrenci	360	42,5	4,25 ^g	0,68	-
	Toplam	848	100,0	4,36	0,61	-
	$F_{(6,841)} = 5,492, p < .05$					
İrade ve Çaba Sarf Etme	İşçi	117	13,8	3,97 ^a	0,68	-
	Memur	120	14,2	4,30 ^b	0,44	b-a
	Esnaf	83	9,8	4,08 ^c	0,52	-
	Ev Hanımı	91	10,7	4,18 ^d	0,58	-
	Serbest Meslek	49	5,8	4,16 ^e	0,60	-
	Emekli	28	3,3	4,32 ^f	0,52	-
	Öğrenci	360	42,5	4,14 ^g	0,57	-
	Toplam	848	100,0	4,15	0,58	-
	$F_{(6,841)} = 3,977, p < .05$					
Acziyet ve Tembellik	İşçi	117	13,8	2,30 ^a	1,14	-
	Memur	120	14,2	2,08 ^b	1,01	-
	Esnaf	83	9,8	2,45 ^c	1,36	c-d,g
	Ev Hanımı	91	10,7	1,89 ^d	1,01	-
	Serbest Meslek	49	5,8	2,52 ^e	1,10	e-d,g
	Emekli	28	3,3	2,36 ^f	1,25	-
	Öğrenci	360	42,5	2,00 ^g	0,92	-
	Toplam	848	100,0	2,12	1,06	-
	$F_{(6,841)} = 4,960, p < .05$					
Tevekkül Ölçeği Toplam Puanları	İşçi	117	13,8	4,02 ^a	0,54	-
	Memur	120	14,2	4,12 ^b	0,35	-
	Esnaf	83	9,8	4,13 ^c	0,42	-
	Ev Hanımı	91	10,7	4,20 ^d	0,34	-
	Serbest Meslek	49	5,8	4,09 ^e	0,46	e-g
	Emekli	28	3,3	4,20 ^f	0,36	-
	Öğrenci	360	42,5	3,98 ^g	0,49	-
	Toplam	848	100,0	4,06	0,46	-

$F_{(6,841)} = 4,135, p < .05$

Tablo 16’da görüleceği üzere araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *teslimiyet* düzeyi meslek grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, işçilerin teslimiyet puanı ($\bar{X}=4,36$) iken, memurların ($\bar{X}=4,39$), esnafın ($\bar{X}=4,46$), ev hanımlarının ($\bar{X}=4,62$), serbest meslek sahiplerinin ($\bar{X}=4,34$), emeklilerin ($\bar{X}=4,48$), öğrencilerin ($\bar{X}=4,25$)’tir. Bu sonuçlara göre gruplar arasındaki anlamlı ayrışma ev hanımları ile işçi ve öğrenciler arasındadır.

Teslimiyet puanlarına bakıldığında, ev hanımlarının ve emeklilerin daha fazla teslimiyet gösterdiği ifade edilebilir. Aynı şekilde esnaf ve memurların işçilerden daha yüksek teslimiyet yönelimine sahip oldukları söylenebilir.

Ev hanımlarının diğer tüm meslek grupları arasında yüksek bir teslimiyet göstermeleri, dine yönelik duyarlılıkları, yaşanan sıkıntılara karşı yaratıcıya sığınma yönelimlerinin daha fazla olması, çocuk yetiştirmede ve aile içi ilişkilerinde dindar bir yönelimin sonucu olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte bu sonuçta, ev hanımlarının genel olarak eğitim düzeylerinin düşük olmasının, içinde yetiştikleri kültürel ve geleneksel ortam bağlamında kişilik ve karakter yapılarının da bu durumdan etkilenmesinin etkili olduğu söylenebilir.²⁹³ Açıkgöz’e göre akraba ve komşu ziyaretleri dışında sosyal hayattan kopukluğun vermiş olduğu psikoloji ile ev hanımlarının dine yönelimi daha fazla olmaktadır.²⁹⁴ Yapılan çalışmalara bakıldığında, ev hanımlarının diğer meslek gruplarına göre dindarlık düzeylerinin daha yüksek olmasının bu durumu desteklediği düşünülmektedir.²⁹⁵

²⁹³ Zeynep Özcan, “Empati ve Dindarlık Arasındaki İlişki”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2016, s. 2775.

²⁹⁴ Sakine Açıkgöz, *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı (Adıyaman/Çelikhan Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Celaleddin Çelik), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 18.

²⁹⁵ Mehmet Erkol, “Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, 2015, s. 155., Ayşegül Gün, “Yaygın Din Eğitimi Kapsamında Kadınların Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, 2012, s. 248.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *irade ve çaba sarf etme* düzeyi meslek grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, işçilerin irade ve çaba sarf etme puanı ($\bar{X}=3,97$) iken memurların ($\bar{X}=4,30$), esnafların ($\bar{X}=4,08$), ev hanımlarının ($\bar{X}=4,19$), serbest meslek sahiplerinin ($\bar{X}=4,16$), emeklilerin ($\bar{X}=4,32$), öğrencilerin ($\bar{X}=4,14$)’tür. Bu sonuçlara göre gruplar arasında ortaya çıkan anlamlı ayrışma işçiler ile emekliler arasındadır. Tablodaki verilere göre memurların ve emeklilerin irade ve çaba sarf etme puanları diğer gruplara göre yüksek çıkmıştır. Buna göre emeklilerin ve memurların günlük hayatta karşılaştıkları olaylar karşısında diğer meslek mensuplarına oranla daha çok irade ve çaba harcama yöneliminde oldukları ifade edilebilir.

İşçiler ile emekliler arasındaki anlamlı ayrışmanın sebebi ise emeklilerin düzenli bir gelir ve sosyal güvenceye sahip olması gibi faktörlerle izah edilebilir. Memurların ve emeklilerin diğer gruplara göre daha yüksek irade ve çaba düzeylerine sahip olmaları ise bu iki grupta yer alan bireylerin, bulundukları yere gelebilmek için harcadıkları emek ve iş hayatında sürekli olarak harcamaları gereken çaba ile açıklanabilir. Yapılmış olan diğer çalışmalara bakıldığında ise meslek grupları arasında emeklilerin dindarlığa yönelik en olumlu puanlara sahip olduğu görülmektedir.²⁹⁶ Emeklilerin yaşam şartları içerisinde sosyo-ekonomik durumları dolayısıyla da hayatlarında çaba sarf etme düzeylerinin daha çok olacağı düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun tevekkülün alt boyutu olan *acziyet ve tembellik* düzeyi meslek grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, işçilerin acziyet ve tembellik puanı ($\bar{X}=2,30$) iken memurların ($\bar{X}=2,08$), esnafların ($\bar{X}=2,45$), ev hanımlarının ($\bar{X}=1,89$), serbest meslek sahiplerinin ($\bar{X}=2,52$), emeklilerin ($\bar{X}=2,36$), öğrencilerin ise ($\bar{X}=1,99$)’dur. Bu sonuçlara göre gruplar arasında ortaya çıkan anlamlı ayrışma esnaflar ile ev hanımları ve öğrenciler arasında ve serbest meslek sahipleri ile ev hanımları ve öğrenciler arasındadır.

Buna göre ortaya çıkan anlamlı ayrışmaya göre esnaflar ve serbest meslek sahiplerinin çalışma şartlarındaki esneklik dolayısıyla acziyet ve tembellik

²⁹⁶ Taş, “Dindarlığa Etki Eden Faktörler”, s. 78.

puanlarının yüksek olduğu düşünölmekte olup ev hanımları ve öğrencilerin acziyet ve tembellik puanlarının düşük olmasında, günlük yaşamda yerine getirilmesi gereken sorumluluklarının olması ve dindarlık düzeyleriyle de ilişkili olarak anlamlı ayrışmanın ortaya çıktığı düşünölmektedir.

Acziyet ve tembellik boyutundan en yüksek puanı serbest meslek sahiplerinin aldığı, onlardan sonra en yüksek puanı ise esnafların aldığı görölmektedir. Esnafların, diğer meslek gruplarına kıyasla çalışma saatlerinin esnekliği ve çalışma mekânı gibi sebeplerle, acziyet ve tembellik puanlarının yüksek çıktığı düşünölmektedir. Bununla birlikte, gelir düzeylerinin nispeten daha yüksek olması ve sosyal güvencelerinin daha iyi olmasının²⁹⁷ onları daha rahat bir yaşam tarzına sevk ettiği de ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun *toplam tevekköl* düzeyi meslek grubu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, işçilerin toplam tevekköl puanı ($\bar{X}=4,02$) iken memurların ($\bar{X}=4,12$), esnafların ($\bar{X}=4,13$), ev hanımlarının ($\bar{X}=4,20$), serbest meslek sahiplerinin ($\bar{X}=4,09$), emeklilerin ($\bar{X}=4,20$), öğrencilerin ($\bar{X}=3,98$)’dir. Bu bulgulara göre gruplar arasında ortaya çıkan anlamlı ayrışma serbest meslek sahipleri ile öğrenciler arasındadır.

Serbest meslek sahiplerinin toplam tevekköl düzeylerinin yüksek çıkmasında meslekleri gereğince düzenli net bir gelire sahip olmamaları fakat geçim noktasında rızık kaygısı yaşamamaları gibi faktörlerin etkili olduğu düşünölmektedir. Bununla birlikte serbest meslek sahipleri ile öğrenciler arasındaki anlamlı ayrışmaya göre, öğrencilerin toplam tevekköl puanlarının düşük olmasında gelecek kaygısı yaşamalarının endişe düzeylerini arttırması gibi faktörlerin de toplam tevekköl düzeylerini etkilediği ifade edilebilir.

Anlamlı bir ayrışma çıkmamasına rağmen, toplam tevekköl puanları arasında en yüksek puana emeklilerin ve ev hanımlarının sahip olduğu görölmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere emeklilerin yapılmış olan çalışmalarda yüksek dindarlık

²⁹⁷ Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, s. 143.

seviyesine sahip olduğu görülmektedir.²⁹⁸ Bununla birlikte ev hanımlarının da zorluklara karşı dini başa çıkma mekanizması olarak kullanabilmeleri, boş vakit imkânının bulunabilmesi sebebiyle dinî etkinliklere katılabilmeleri ve dinî pratiklere yönelimleri ile dindarlık seviyelerinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir.²⁹⁹ Dindarlık seviyeleri yüksek olan bu iki grubun tevekkül yönelimlerine ilişkin ortak noktalarının, sıkıntılı anlarda, çaresizlik anlarında, beklenti hali, şükür ve üzüntü hali içerisindeyken³⁰⁰ olduğu düşünülmektedir. Bu kimselerin hayatında tevekkülün yalnızca bir an veya bir iş için sınırlı kaldığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü tevekkül sadece amelî olarak kalmayıp aynı zamanda itikadî olarak kişinin tüm duruş ve tavırlarına yansımaktadır. Yani Allah ile her an beraber olup onu zikredip, düşündürmektir. Özellikle emekli bireyler açısından bakıldığında, iş hayatından sonra artık dinlenme evresine geçildiği, çocukların genel olarak evlenip yuvalarını kurup evden ayrıldıkları bir dönem yaşanmaktadır ve bununla birlikte bu dönem de yalnızlık kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bundan dolayı yaratıcı ile daha derin bir bağ kurulmakta, ahirete yönelik hazırlık arttırılmakta ve böylece aslında tevekkül tüm iş, davranış ve tüm yaşamlarına yansımaktadır.³⁰¹

Ev hanımlarının toplam tevekkül puanlarının yüksek olması ise durumu ise yurtdışında ve yurt içinde yapılan araştırmalarda kadınların daha dindar oldukları bulgusu ile açıklanabilir. Bununla beraber bu değerlendirmeler psikolojik ve sosyolojik temellere dayanmakta olup kadınların kişilik yapısı, duygusal dünyaları, yaşanan olumsuz olaylar karşısında dini başa çıkma mekanizması olarak kullanmaları ile izah edilebilmektedir. Ayrıca bulundukları kültürel yapı içerisinde öğrenmiş oldukları itaat etme davranışının dinî itaate yol açtığı şeklinde açıklamalar

²⁹⁸ Abdullah İnce, *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği)*, (Danışman: Prof. Dr. Niyazi Akyüz), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 68.

²⁹⁹ Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”, s. 164.

³⁰⁰ Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, s. 113-129.

³⁰¹ Abdullah Dağcı, “Hz. Muhammed’in Yaşlılara ve Yaşlılığa Yaklaşımı Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, S. 1, 2020, s.88.

da bulunmaktadır.³⁰² Zira genel itibariyle eğitim seviyesi alt düzeyde olan ev hanımlarının, kültürel yapı içerisinde almış oldukları eğitime göre ataerkil yapıda aile içerisinde babaya veyahut da eşe itaatin önemi büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte yapılan araştırmalara göre kadınların Allah’a imana dair tutum ve düşüncelerinin taklidî iman yoluyla aileden öğrendikleri ve bilgiye dayalı inançtan uzak oldukları tespit edilmiştir.³⁰³ Tüm bu faktörlerle birlikte dinî hayatı canlı olan, toplumsal hayata daha az aktif katılım³⁰⁴ ve dinî başa çıkma yöntemlerini daha fazla kullanan ev hanımlarının, yaratıcıya güvenme ve onunla bağ kurma yönlerinin güçlü olduğu düşünülmekte olup bununla birlikte tevekkül etme düzeylerinin de yüksek olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre araştırmanın “*ev hanımlarının tevekkül düzeyleri diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir*” hipotezinin desteklenmediği tespit edilmiştir.

C. Yaşam Memnuniyetiyle İlgili Bulgular

Araştırmada yaşam memnuniyeti düzeyini ölçmek için kullanılan ölçekten alınabilecek en düşük puan 5 iken en yüksek puan 25’tir. Araştırmaya katılan örneklem yaşam memnuniyeti puanı ortalama bir düzeydedir ($\bar{X}=15.28$).

1. Yaşam Memnuniyeti-Cinsiyet İlişkisine Dair Bulgular

Örneklem grubunun yaşam memnuniyeti puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Bulgular tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Cinsiyete Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Cinsiyet	N	%	$\bar{X}$	SS	
----------	----------	---	---	-----------	----	--

³⁰² Özcan, “Empati ve Dindarlık Arasındaki İlişki”, s. 2775.; Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, s. 247-250.

³⁰³ Açıkgöz, *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı (Adıyaman/Çelikhan Örneği)*, s. 46.

³⁰⁴ Ayşegül Gün, “Yaygın Din Eğitiminin Hedef Kitlesi olarak Kadınlar: Dindarlık Durumları, Dini Sorunları ve Beklentileri”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, Ankara 30 Mart-01 Nisan 2012, s. 390.

Yaşam Memnuniyeti	Erkek	335	39,5	3,11 ^a	0,91	-
	Kadın	513	60,4	3,02 ^b	0,89	-
	Toplam	848	100,1	4,62	1,36	-
	t=1,427, p>.05					

Tablo 17’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun yaşam memnuniyeti düzeyi, cinsiyet değişkeni bağlamında anlamlı bir farklılık göstermemiştir (t=1,427; p>.05).

Literatüre bakıldığında yaşam memnuniyeti ile cinsiyet ilişkisine dair araştırmaların farklı sonuçlar ürettikleri görülmektedir. Örneğin, yapılmış olan bazı araştırmalarda kadınların erkeklere göre yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁰⁵ Bazı araştırmalar da ise tam tersi sonuçlara ulaşılmıştır. İlgili araştırmalarda, erkeklerin kadınlara göre daha yüksek bir yaşam memnuniyet düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir.³⁰⁶ Tablo 17’de görüldüğü üzere bu araştırmada ise her ne kadar anlamlılık düzeyine ulaşmasa da erkeklerin yaşam memnuniyeti düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan örneklem grubunun yapısı göz önüne alındığında sonuçların anlaşılmasının daha kolay olacağı düşünülmektedir. Zira örneklemde yer alan kadınların büyük çoğunluğu yeterli düzeyde eğitim görmemişlerdir. Bununla birlikte bu kadınlar, sosyo-ekonomik olarak da özgür değillerdir. Yaşam alanları genel olarak ev ile sınırlı olan ve sosyal etkiden daha uzak³⁰⁷ kalan bu kadınların etkinlik alanları, genel itibarıyla çocukların yetiştirilmesini ve ev işlerini kapsamaktadır. Bununla birlikte erkeklerin ise sosyal yaşamla daha iç içe olmaları, sosyo-ekonomik olarak çok yüksek seviyelerde olmasalar dahi iş ve arkadaş

³⁰⁵ Ahmet Alpay Dikmen, “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 3, 1995, s. 130.; Süheyla Ünal, Rıfat Karlıdağ, Saim Yoloğlu, “Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S. 4, 2001, s. 116.

³⁰⁶ Ahmed M. Abdel-Khalek, “Quality of Life, Subjective Well-Being, and Religiosity in Muslim College Students”, *Quality of Life Research*, C. 19, 2010, s. 1138.

³⁰⁷ Abdulkadir Çekin, “Kur’an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, 2014, s. 534.

çevrelerinin daha geniş olmasının³⁰⁸ yaşam memnuniyet düzeylerini olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Bu bulgulara göre “erkekler kadınlara göre yaşamlarından daha memnundurlar” şeklindeki araştırma hipotezinin desteklenmediği tespit edilmiştir.

2. Yaşam Memnuniyeti-Yaş Grupları İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 18. Yaş Gruplarına Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Yaş Grupları	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Yaşam Memnuniyeti	15-22	320	37,7	2,95 ^a	0,89	-
	23-39	363	42,8	3,07 ^b	0,89	-
	40-65	165	19,5	3,24 ^c	0,90	c-a
	Toplam	848	100,0	3,06	0,90	-
	$F_{(2,845)}=5,881, p<.05$					

Tablo 18’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun *yaşam memnuniyeti* düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermiştir. Buna göre, 15-22 yaş grubunun yaşam memnuniyeti puanı ($\bar{X}=2,95$) iken, 23-39 yaş grubunun ($\bar{X}=3,07$), 40-65 yaş grubunun ($\bar{X}=3,24$)’dür ($F_{(2,845)}=5,881; p<.05$). Bu sonuçlara göre ortaya çıkan anlamlı ayrışma 15-22 yaş grubu ile 40-65 yaş grupları arasındadır.

Tabloda görüleceği üzere, en düşük yaşam memnuniyeti ortalamasının 15-22 yaş grubuna ait olduğu tespit edilmiştir. Bu yaş aralığındaki bireylerde biriken enerji ve toplumsal beklentiler, onların geleceğe yönelmesini sağlamakla birlikte, onları yaşamın anlamını sorgulamaya da itmektedir.³⁰⁹ Bununla birlikte, Erikson’a göre bu grupta yer alan bireyler, ergenlik döneminde oldukları için “kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası” denilen bir ikilemle de karşı karşıyalardır. Ayrıca, çok hızlı değişiklerin yaşandığı bu dönem, bireyin yetişkinliğe hazırlandığı bir zaman dilimini de kapsamaktadır. Birey, bu yaşlarda aslında kim olduğunu fark etmeye çalışır ve bir

³⁰⁸ Sabriye Nazlı Batan, *Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Başa Çıkmanın Yaşam Doyumuna Etkileri*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016, s. 116.

³⁰⁹ Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2016, s. 166-167.

kimlik karmaşası içinde bulunur. Kişisel değerleri ve dinsel inançları noktasında eğer güçlü bir karar verebilirse sağlam bir kimlik duygusu oluşur. Fakat güçlü bir kimlik oluşturulamazsa birey, kendini rol karmaşası içinde bulur.³¹⁰ Bu yaş grubu içerisinde yer alan bireylerin, bu nedenle yaşam memnuniyeti düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre düşük olduğu düşünülmektedir.

Tabloya göre en yüksek yaşam memnuniyeti ortalamasının 40-65 yaş grubuna ait olduğu görülmekte olup ayrıca yaşın ilerlemesine bağlı olarak yaşam memnuniyeti düzeyinin de pozitif yönde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan bazı araştırmalar, yaşın ilerlemesiyle birlikte bireylerin, yaşlılığın getirmiş olduğu sağlık problemleri ile başa çıkmaları ve yakınlarının kaybı gibi acı tecrübeler yaşamalarının, onların yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkileneceğini ortaya koymuştur.³¹¹ Aynı şekilde, bazı araştırmalara göre artık yaşamdaki uzun vadeli hedeflerin azaldığı düşüncesine kapılan ve bunun yerine kendilerine duygusal anlamda hedefler koyan yaşlı bireylerin yaşam memnuniyeti düzeylerinde düşüşler yaşandığı görülmektedir. Yine ilgili çalışmalarda, çalışma hayatından çekilen ve herhangi bir şey üretmeyen yaşlılar için olumsuzlukların arttığına ve yaşam memnuniyetlerinin azaldığına dair bulgular mevcuttur.³¹² Bazı araştırma bulgularına göre ise yaş ilerledikçe yaşam koşullarının düzenlenmesine bağlı olarak yaşlı bireylerin yaşam memnuniyetlerinin ve mutluluk düzeylerinin yükseldiği görülmektedir.³¹³

Araştırmanın bulgularına göre, “örneklem grubunun yaşam memnuniyeti düzeyi yaşa bağlı olarak yükselmektedir” hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

³¹⁰ Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, 7. bs., İstanbul 2021, s. 167.

³¹¹ Karen L. Siedlecki, Elliot M. Tucker-Drob, Shigehiro Oishi, and Timothy A. Salthouse, “Life Satisfaction Across Adulthood: Different Determinants at Different Ages?”, *Journal of Positive Psychology*, C. 3, 2008, s. 154.

³¹² Özer, Özsoy Karabulut, “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, s. 73.

³¹³ Rüveyda Efdal Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Rıza Aydın), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 55.

3. Yaşam Memnuniyeti-Medeni Durum İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 19. Medenî Duruma Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Medenî Durum	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Yaşam Memnuniyeti	Bekâr	533	62,9	2,95 ^a	0,88	-
	Evli	294	34,7	3,25 ^b	0,91	b-a
	Dul	21	2,5	3,03 ^c	0,89	-
	Toplam	848	100,0	3,05	0,90	-
	$F_{(2,845)}=10,899, p<.05$					

Tablo 19’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun *yaşam memnuniyeti* düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Buna göre, bekâr grubunun yaşam memnuniyeti puanı ($\bar{X}=2,95$) iken, evli grubun ($\bar{X}=3,25$), dul grubun ise ($\bar{X}=3,03$)’tür ($F_{(2,845)}=10,899; p<.05$). Bulgulara göre gruplar arasındaki anlamlı ayrışma, evliler ile bekârlar arasındadır.

Tabloya göre en yüksek yaşam memnuniyeti puanı evlilere aitken, en düşük puan ise bekârlara aittir. Bu sonuçlara göre, evlilerin bekârlara göre yaşamlarından daha memnun oldukları söylenebilir. Evliliğin şüphesiz pek çok sorumluluğu bulunmakla birlikte, bireylerin yaşamın zorluklarına karşı yanında bir eşin bulunması, onu kendisine dayanak yapması, zorlukların beraber aşılması gibi faydaları ile bireyleri depresyona karşı koruyup onun yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileme fonksiyonu olduğu ifade edilebilir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki evlilik ile yaşam memnuniyeti arasında olumlu bir ilişki mevcuttur.³¹⁴ Karaca’ya göre, bireylerin yaşam süreci içerisinde sağlıklı iletişim ile anlaşabilecekleri, gelişim yolculuğunu birbirlerine yardımcı olarak devam ettirebilecekleri eşler bulmaları onlar için önemli bir fırsattır.³¹⁵ Evlilik yaşamıyla birlikte kişi, artık iki kişilik düşünmeye ve bu şekilde hayatını devam ettirmeye başlar. Bununla birlikte, stres düzeyinin evli bireylerde bekârlara oranla daha düşük

³¹⁴ Mehmet Ali Yıldız, Kemal Baytemir, “Evli Bireylerde Evlilik Doyumu ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracılığı”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2016, s. 76.

³¹⁵ Karaca, *Dini Gelişim Psikolojisi*, s. 195-196.

çıkmasının, evlilerin yaşam memnuniyetlerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.³¹⁶

Bulgulara göre araştırmanın, “evlilerin yaşam memnuniyeti düzeyi bekârlara göre daha yüksektir” şeklindeki hipotezinin desteklendiği görülmektedir.

4. Yaşam Memnuniyeti-Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 20. Algılanan Sosyo-Ekonomik Duruma Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Algılanan Sosyo-Ekonomik Düzey	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Yaşam Memnuniyeti	Düşük	71	8,4	2,39 ^a	0,86	a-b,c,d,e
	Ortanın Altı	110	13,0	2,87 ^b	0,98	-
	Orta	535	63,1	3,12 ^c	0,82	-
	Ortanın Üstü	112	13,2	3,31 ^d	0,93	-
	Üst	20	2,4	3,33 ^e	1,20	-
	Toplam	848	100,0	3,06	0,90	-
	$F_{(4,843)} = 15,234, p < .05$					

Tablo 20’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun *yaşam memnuniyeti* düzeyi algılanan sosyo-ekonomik değişkene göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Buna göre, düşük sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin yaşam memnuniyeti puanı ($\bar{X}=2,39$), ortanın altındaki bireylerin ($\bar{X}=2,87$), orta gruptaki bireylerin ($\bar{X}=3,12$), ortanın üstündeki bireylerin ($\bar{X}=3,31$) ve üst düzeydeki bireylerin ise ($\bar{X}=3,33$)’tür ($F_{(4,843)}=15,234; p<.05$). Bu sonuçlara göre anlamlı ayrışma, düşük sosyo-ekonomik grup ile diğer gruplar arasındadır.

Tabloda görüldüğü üzere bireylerin sosyo-ekonomik seviyesi yükseldikçe yaşam memnuniyeti puanlarının da yükseldiği gözlemlenmektedir. Aydemir’in yapmış olduğu çalışmada da bu yönde bulgulara ulaşılmıştır. İlgili çalışmaya göre,

³¹⁶ Behlül Tokur, *Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 104.

gelir düzeyi yüksek olan bireylerin yaşamdan aldıkları mutluluk düzeyleri da artmaktadır.³¹⁷ Berker tarafından yapılan araştırma da yüksek gelir düzeyinde bulunmanın yaşam memnuniyetini arttıran bir faktör olduğu tespit etmiştir.³¹⁸

Bireysel anlamda yaşamdan memnuniyet düzeylerini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Sağlık, aile, arkadaş çevresi, meslek gibi unsurlar bu faktörler arasında sayılabilir.³¹⁹ Tüm bunların başında, kişinin yaşam şartlarının en önemli belirleyicilerinden biri olan gelir durumu önemli bir faktördür. Günlük yaşamda ihtiyaçların karşılanması, yaşanılacak yerin seçilmesi, evli bireyler için çocukların yaşam şartları gibi birçok faktör bireyin stres düzeyini etkileyen nedenlerden bazılarıdır. Yapılan çalışmalara bakıldığında stres düzeyi en düşük olan grubun sosyo-ekonomik düzey olarak üst grupta yer alan bireyler olduğu görülmüştür. Stres düzeyi en yüksek olan grup ise düşük sosyo-ekonomik grupta yer alan bireylerdir.³²⁰

Bulgulara bakıldığında, gelir düzeyi yükseldikçe yaşam memnuniyetinin artması birkaç farklı açıdan değerlendirilebilir. Öncelikle düşük sosyo-ekonomik düzeyde yer alan bireylerin yaşam memnuniyetlerinin düşük olması, normal bir durum olarak yorumlanabilir. Çünkü bireyin ve ailesinin, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan ve bireyin karşılaması gereken ihtiyaçları bulunmakta olup³²¹ en temel yeme, içme gibi fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilmesi daha sonra güvenlik ihtiyacını karşılayabilmek için barınacak bir yer bulabilmesi, tüm bu imkânlar için bir gelire sahip olması gereklidir. Bununla birlikte, günümüzde toplumların tüketim kültürüne aşırı yönelmeleri sonucu, insanların tükettiklerine göre, yaşadıkları yere göre ve kullandıkları markalara göre sınıflandırması, onların kendilerini başkaları ile çok fazla kıyaslamalarına sebep olmakta ve bundan dolayı kişilerin kendi yaşamlarından memnun olma düzeyleri olumsuz etkilenebilmektedir. Diğer taraftan,

³¹⁷ Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, s. 58.

³¹⁸ Ali Berker, “Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C. 43, S. 2 2016, s. 691.

³¹⁹ Simla Güzel, “Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 3, 2018, s. 389.

³²⁰ Tokur, *Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, s. 107.

³²¹ Abraham H. Maslow, “A Theory of Human Motivation”, *Psychological Review*, C. 4, S. 50, 1943.

gelir düzeyinin mutluluğun yeter şartı olmadığı da bir gerçektir. Yapılan araştırmalara göre mutluluğun sosyo-ekonomik düzey ile olan ilişkisi belli bir noktaya kadar pozitif yönde doğrusal olarak ilerlemekte fakat bir aşamadan sonra durmaktadır.³²² Sosyo-ekonomik düzey ile mutluluk arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların da desteklediği üzere araştırmamızın bulguları da gelir düzeyi ile yaşam memnuniyeti arasında, her düzeyde anlamlı olmamakla birlikte doğrusal bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Bulgulardan hareketle araştırmanın, “*algılanan sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe kişilerin yaşamdan memnuniyetleri de artmaktadır*” şeklindeki hipotezinin kısmen doğrulandığı görülmektedir.

5. Yaşam Memnuniyeti-Eğitim Durumu İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 21. Eğitim Durumuna Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Eğitim Durumu	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Yaşam Memnuniyeti	İlkokul/Ortaokul	107	12,6	3,13	1,03	-
	Lise ve Dengi Okul	240	28,3	2,96	0,86	-
	Yüksekokul/Üniversite	425	50,1	3,08	0,89	-
	Yüksek Lisans/Doktora	76	9,0	3,11	0,8	-
	Toplam	848	100,0	3,06	0,90	-
	$F_{(3,844)} = 1,316, p > .05$					

Tablo 21’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun *yaşam memnuniyeti* düzeyi eğitim durumu değişkeni bağlamında anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($F_{(3,844)} = 1,316; p > .05$)

Lise ve dengi okul mezunlarının gelecek kaygısını yoğun bir şekilde yaşamaları, kimlik arayışı içerisinde olmaları ve bu dönemde pek çok stres ve kaygı kaynağı bulunması³²³ sebebiyle yaşamdan aldıkları memnuniyetin de azaldığı

³²² Handan Toprak, *Ergenlerde Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Sağlamlık ve Psikolojik İhtiyaç Doyumu*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sapmaz), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 114.

³²³ Esen Dinçel, *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*, (Danışman: Prof. Dr. Nesrin Hisli Şahin), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 76.

düşünülmektedir. Zira stres faktörleri, bireyin mutluluğunu etkileyerek onun yaşam memnuniyeti düzeyini düşürmektedir. Bununla birlikte, yüksekokul/üniversite grubunun yaşam memnuniyeti ortalaması ($\bar{X}=3,08$) olup bu grupta yer alan bireylerin gelecek kaygısı, iş bulma, ekonomik hayat, karşı cins ile olan ilişkiler, boş zamanı değerlendirip değerlendirememesi³²⁴ gibi faktörlerin de etkisiyle, diğer gruplara göre yaşam memnuniyeti puanlarının nispeten düşük olduğu düşünülmektedir. Zira yüksekokul/üniversite eğitimi yaş grubunda bulunan bireyler için yukarıda sayılan faktörler yaşamdan alınan doyumunu etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, yaşam memnuniyeti üzerinde etkisi olabileceği düşünülen diğer tüm değişkenlerle eğitim durumu değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesinin konunun anlaşılmasına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Bulgulara göre araştırmanın, “*eğitim düzeyi yükseldikçe yaşam memnuniyeti düzeyi de yükselmektedir*” şeklindeki hipotezinin desteklenmediği tespit edilmiştir.

6. Yaşam Memnuniyeti-Meslek Grupları İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 22. Meslek Gruplarına Göre Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri

Boyutlar	Meslek Grubu	N	%	$\bar{X}$	SS	Farklar
Yaşam Memnuniyeti	İşçi	117	13,8	2,87 ^a	0,91	-
	Memur	120	14,2	3,39 ^b	0,84	b-a,g
	Esnaf	83	9,8	3,09 ^c	0,96	-
	Ev Hanımı	91	10,7	3,17 ^d	0,89	-
	Serbest Meslek	49	5,8	3,01 ^e	0,89	-
	Emekli	28	3,3	3,25 ^f	0,92	-
	Öğrenci	360	42,5	2,96 ^g	0,87	-
	Toplam	848	100,0	3,06	0,90	-
	F _(6,841) = 5,023, p < .05					

Tablo 22’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan örneklem grubunun yaşam memnuniyeti düzeyi meslek durumu değişkenine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir. Buna göre, işçilerin yaşam memnuniyeti puanı ($\bar{X}=2,87$) iken,

³²⁴ Sultan Özkan, Emel Yılmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Yaşamına Uyum Durumları (Bandırma Örneği)”, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, C. 5, S. 13, 2010, s. 156.

memurların ($\bar{X}=3,39$), esnafların ($\bar{X}=3,09$), ev hanımlarının ($\bar{X}=3,17$), serbest meslek sahiplerinin ($\bar{X}=3,01$), emeklilerin ($\bar{X}=3,25$) ve öğrencilerin ($\bar{X}=2,96$)’dır ($F_{(6,841)}=5,023$; $p<.05$). Bu sonuçlara göre gruplar arası anlamlı ayrışma, memurlar ile işçi ve öğrenciler arasındadır.

Yaşam memnuniyeti kavramını, kişilerin sahip oldukları meslekten ve iş yaşamından ayrı olarak ele almak pek mümkün değildir. Zira bireyin gününün çok önemli bir kısmını kapsayan ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler arasında iş ve meslek hayatı gelmektedir. Bu bağlamda, bireyin meslek yaşamından duyduğu memnuniyetin, onun genel yaşam memnuniyetini de etkileyeceği ifade edilebilir.³²⁵

Bulgulara göre, memur ve emeklilerin, diğer tüm meslek sahiplerinden daha yüksek skorlar almalarının, düzenli bir gelire ve sosyal güvenceye sahip olmaları ile bir dereceye kadar açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira bireylerin düzenli bir gelire sahip olmaları gelecek yönündeki kaygı düzeylerini de azaltabilecektir. Bununla birlikte, bireylerin sosyal güvenceye sahip olmaları ise kendilerini güven içerisinde hissetmelerini sağlayarak ve böylece yaşam boyunca karşılarına çıkabilecek tehlikelere karşı yaşam memnuniyetlerini pozitif yönde etkileyen bir faktör olarak işlev görmektedir. Emekli ve memurlardan sonra yaşam memnuniyeti en yüksek çıkan grup ise ev hanımlarıdır. Ev hanımlarının yaşam memnuniyetlerinin yüksek olmasında, iş ve çalışma hayatından uzak olup stres faktörünün az olmasının etkili olabileceği düşünülmektedir. Zira kültürümüzde ev hanımlarının yaşam şartlarına bakıldığında, aile içindeki durum ve meselelerle ilgilenmekte, çalışan kadınlara göre kendilerine ve sosyal yaşamlarına daha fazla zaman ayırabilmektedirler.

Araştırmada dikkat çeken bir diğer bulgu ise işçi grubunda yer alan bireylerin yaşam memnuniyeti ortalamalarının en düşük düzeyde olmasıdır. Anket formlarını dolduran ve kendilerini işçi olarak tanımlayan kişilerin büyük çoğunluğu esnaf yanında çalışan, asgari ücretli ve bulundukları iş içerisinde kendilerini uzun vadeli

³²⁵ Mutlu Dağdelen, *Üretim ve Hizmet Sektöründe Çalışan İşçilerde Ruhsal Sağlık Düzeyi, Ruhsal Belirti Dağılımı, Algılanan Sağlık, İş Doyumu, Yaşam Doyumu ve Sosyo-demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması*, (Danışman: Prof. Dr. Süheyla Ünal, Doç. Dr. Burhanettin Kaya), İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, 2008, s. 13.

çalışan olarak görmeyen kimselerden oluşmaktadır. Dolayısıyla gelir düzeyinin yetersizliği, ihtiyaçların tam olarak karşılanamaması, düzenli bir sosyal güvenceye sahip olamama, yeterli eğitim görmeme gibi faktörlerin bu kimselerin yaşam memnuniyetlerini etkilediği düşünülmektedir. Sosyo-ekonomik düzey ve yaşam memnuniyeti ilişkisinin incelendiği Tablo 20'ye bakıldığında düşük sosyo-ekonomik seviyede yer alan bireylerin yaşam memnuniyeti düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiş olup, işçilerin gelir düzeylerinin de düşük sınıfta yer alması ve yaşam memnuniyeti düzeylerinin düşük olması sebebiyle bu verilerin birbirini desteklediği görülmektedir.

Bulgulara göre araştırmanın, “*memurların yaşam memnuniyeti düzeyleri diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

D. Dindarlık-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 23. Tevekkül, Dindarlık ve İçel Dinî Motivasyon Arasındaki Korelasyonlar

Boyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Teslimiyet	1								
2. İrade ve Çaba Sarf Etme	.580**	1							
3. Acziyet ve Tembellik	-.309**	-.235**	1						
4. Tevekkül Toplam Puanı	.924**	.784**	-.088**	1					
5. Dinî İnanç-Duygu	.845**	.575**	-.352**	.793**	1				
6. Dinî Bilgi	-.060	-.145**	.426**	.000	-.153**	1			
7. Dinî Davranış	.690**	.426**	-.218**	.647**	.660**	-.099**	1		
8. Dindarlık Toplam Puanı	.811**	.494**	-.176**	.777**	.840**	.165**	.896**	1	
9. İçsel Dinî Motivasyon	.735**	.498**	-.242**	.704**	.730**	-.138**	.646**	.705**	1
**p<.01									

1. İçsel Dinî Motivasyon-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin tevekkül puanlarıyla içsel dinî motivasyon puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi Tablo 23'te verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi içsel dinî motivasyonla *toplam tevekkül puanı* arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.704$; $p<.01$). Buna göre, iç güdümlü dinî yönelim ve tevekkül düzeyi arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu noktadan hareketle, kişilerin samimi olarak içselleştirdikleri dinî inançlarından kaynaklanan tutum ve davranışlarındaki artışa paralel olarak tevekkül düzeylerini gösteren tutum ve davranışlarının da artış göstereceği ifade edilebilir.

İç güdümlü dindarların yaşamlarının her noktasında dinî motiflere rastlamak mümkündür. Zira bu dindarlar, dini hayatlarının merkezine koyarak, duygu, düşünce ve davranışlarını inançlarına uyumlu hale getirmeye çalışırlar.³²⁶ Diğer bir ifadeyle dindar bireyler, dinî bir sığınak içerisinde olmanın verdiği güven ile yaşamlarını huzurlu bir şekilde devam ettirmek için dini akideler ile benlik yapılarını uyumlu bir hale getirmeye çalışır. Tüm bu süreçlerin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesinde ise bireylerin dinî inançlarından beslenen tevekkül eyleminin oldukça önemli bir işleve sahip olduğu ifade edilebilir.

Tabloya göre, içsel dinî motivasyon ile tevekkülün *teslimiyet* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.735$; $p<.01$). İçsel dinî motivasyon, yani iç güdümlü dindarlık bir anlamda, dinî teslimiyet olarak yorumlanmaktadır. Yani bireyin dine teslim olması ve bunu bir motivasyon kaynağı olarak kabul etmesi ve böylece dışarıdan bir zorlama olmadan güdülen bir amaç olduğu anlamına gelmektedir.³²⁷ İşte tam da bu noktada, yaşamının merkezine dini alan, içsel dini motivasyonu yüksek olan bir kimsenin, Allah ile birliktelik şuuru ile O'na yönelip güvenmesi oldukça kolaylaşmaktadır. Bu durumun, bireyin tevekkül eylemine olumlu yansıtacağı düşünülmektedir. İçsel dinî motivasyon ile tevekkülün teslimiyet

³²⁶ Behlül Tokur, “İçsel Dinî Motivasyon ve Özsaygı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 66, 2016, s. 164.

³²⁷ Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, s. 192.

boyutu arasındaki güçlü ilişkinin ($r=.735$; $p<.01$) varlığı, böyle bir düşünceyi aktive etmektedir.

Tabloya göre içsel dinî motivasyon ile tevekkülün *irade ve çaba sarf etme* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.498$; $p<.01$). İçsel dini motivasyona sahip olan bireylerin, yaşamlarında dini merkeze alarak faaliyetlerini gerçekleştirmeleri ve dindarlarından beslenen bir öz kontrole sahip oldukları düşünülmektedir. Buna bağlı olarak bu tip dindarların, iş ve davranışlarında irade gösterme, çaba harcama duygularının da artması beklenir. Bergin ve arkadaşlarının yapmış oldukları dini yönelim ve kişilik özellikleriyle ilgili araştırmaları da göstermektedir ki, kaygı duymak ile içsel yönelim arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Çünkü yaşamını düzenli bir şekilde planlayan, dinî kural ve yönelimlere önem veren bireylerde bir korku oluşmayacağı ve kaygı düzeyinin de azalacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmaya göre, içsel yönelim ve kendini kontrol arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir.³²⁸

Tabloya göre içsel dinî motivasyon ile tevekkülün *acziyet ve tembellik* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.242$; $p<.01$). Buna göre, içsel dini motivasyonu yüksek olan bireylerin, daha düzenli bir hayat yaşadıkları, acziyet ve tembellikten uzak durmaya çalıştıkları söylenebilir. Zira, bireyin içselleştirdiği inanç sayesinde, örneğin, günlük ibadetlerini düzenli bir şekilde yapıyor olması gibi faktörler yaşamını daha planlı bir hale getirecektir. Böylece bireyin, günlük hayattaki olaylar karşısında acziyet göstermeyeceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, en zor şartlar altında dahi dini kendisine dayanak yapan bireyin, olaylar karşısında tembellik göstermesi pek mümkün değildir. Çünkü din, bireyin hayatına anlam katmakla beraber onu başıboş bir yaşam algısından kurtarmakta; ibadetler yoluyla ona huzur, güven, sabır gibi birçok pozitif duygu yaşatmaktadır.³²⁹

³²⁸ Allen E. Bergin, Kevin S. Masters, P. Scott Richards, "Religiousness and Mental Health Reconsidered: A Study of an Intrinsically Religious Sample", *Journal of Counseling Psychology*, C. 34, S. 2, 1987, s. 199-200.

³²⁹ Karşlı, "Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği", s. 193.

Bulgulardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun içsel dinî motivasyon düzeyi ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

2. Dindarlık-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 23’te görüldüğü üzere, toplam dindarlık puanı ile *toplam tevekkül* puanı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.777$; $p<.01$). Genel olarak din, bireylerin anlamlandırmakta güçlük çektikleri olayların anlaşılabilmesine yardımcı olur. Bu anlamda din, kontrol edilmesi mümkün görülmeyen durumlarla karşılaşıldığı zaman, insana sınırlarını hatırlatmakla birlikte, bireyin ötesine uzanan yapısıyla ona bu sınırları kontrol edebilecek seçenekler sunmaktadır. Dinin sunmuş olduğu bu seçeneklerden sabır, inanç, teslim olma, tevekkül etme gibi araçlar, insana yol gösterici bir işleve sahiptirler. İnsanın sunulmuş olan bu araçlardan faydalanabilmesi ise büyük ölçüde dinî teslimiyetten geçmektedir. İşte bu nedenledir ki dinin özünü teslimiyet oluşturmaktadır. Böylece din, insana hayat boyunca yardım etmek amacıyla kendi pratiklerini sunar.³³⁰ Dinin teslimiyetle birlikte insana rehberlik amacıyla sunmuş olduğu araçlardan biri de tevekküldür. Tevekkül, insanı pasif bir hale getiren bir kavram değıl aksine onu harekete teşvik, eden eyleme geçiren bir kavramdır. Bu açıdan tevekkül, yapılan iş ve eylem için Allah’ı yardıma çağırma bilinci aşılacaktır.³³¹ Kur’an’ı Kerim’in, “(Yapacağın) işlerde onlara da danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan. Muhakkak ki Allah kendine dayanıp güvenenleri sever”³³² şeklindeki ifadeleri, belirtilen duruma işaret etmektedir.

Tabloya göre toplam dindarlık puanı ile tevekkülün *teslimiyet* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.811$; $p<.01$). Yaşamının her boyutuna dinî inancını yansıtan dindar bireyin, her anlamda inancının esaslarını benimseyerek yaratıcısına teslimiyet göstermesi beklenir. Tam anlamıyla dindarlık ise yaratıcıya

³³⁰ Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, s. 163.

³³¹ Rabiye Çetin, “Ku’ran-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, s. 797.

³³² Âl-i İmrân, 3/159.

teslim olduktan sonra başlamaktadır. Böylece karşılaşılan korku, kıtlık, hastalık, felaket ve yaşamın kaçınılmaz gerçeği ölüm karşısında birey, Allah’a teslimiyet gösterdiği için gibi durumların yıkıcı etkisinden büyük ölçüde korunabilmektedir.

Tabloya göre toplam dindarlık puanı ile tevekkülün *irade ve çaba sarf etme* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.494$; $p<.01$). Yaşamı boyunca inancına sağlam bir şekilde sarılan birey, yaşamın anlamsızlığı şeklindeki bir düşüncüyü geride bırakarak, karşılaştığı engellerin birer imtihan olduğu bilinciyle iradeli bir duruş ve çaba gösterebilecektir. Dindarlık ile yaşamında artık bir amaç olduğunu fark eden kişi için, atmış olduğu tüm adımların artık bir sebebi mevcuttur. Bireyin böylece, anlamsızlık ve amaçsızlık duygusu içerisindeki kimselere göre çaba sarf etmesinin daha kolay olacağı ifade edilebilir. Özetle din olgusu, yaşama tutunmak için psikolojik olarak bireye bir hedef vermektedir. Bundan dolayıdır ki dindar kimselerin irade ve çabalarının, din olgusunun onun yaşama dair tutumlarını olumlu bir şekilde etkilemesi, bireye ahiret ve ebedîlik hissi vermesi gibi faktörler sayesinde onlara önemli katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tabloya göre toplam dindarlık puanı ile tevekkülün *acziyet ve tembellik* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.176$; $p<.01$). Dinler, müntesiplerini umutsuzluk, çaresizlik, tembellik gibi olumsuz durumlardan korumak için sürekli olarak motive etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de, “*İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir*”³³³ şeklinde bireyin tembelliğin adeta panzehri olan çalışmaya teşvik ettiği görülmektedir. Diğer taraftan Zeyd b. Erkam’dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, inananlara örnek olmak şöyle dua etmiştir: “*Allah’ım! Âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, bunaklıktan, kabir azabından sana sığınırım.*”³³⁴ Böylece dindar birey, göstermiş olduğu irade ile acizlikten ve tembellikten korunmakla birlikte, bir iş için

³³³ Necm, 53/39-41.

³³⁴ Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi, *el-Camiu’s-Sahih; Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Komisyon, 2. bs., Ankara 2013, C. 1, s. 303, “Zikir”, 73.

harcamış olduğu emeğın karşılığın ı elbet alacağın ı bilerek çalışmaya motive olmaktadır.

Bu sonuçlardan hareketle araştırmanın, “*genel dindarlık düzeyleri ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığ ı görülmektedir.

3. Dindarlığın İnanç-Duygu Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 23’te grldğ  zere, dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile *toplam tevekkül puanı* arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.793$; $p<.01$). Buna göre, *dinî duygu* ve düşünceleri olumlu olan bireyin, toplam tevekkül düzeyi de artış göstermektedir. Zira dindarlığın duygusal boyutunun, etki boyutuyla doğrudan bir ilişkisi mevcuttur.³³⁵ Kişinin ruhsal yaşamında büyük bir öneme sahip olan din, günlük hayatta karşılaşacağ ı olumsuz durumlara karş ı bireyin direncini arttırmakla kalmaz, aynı zamanda ona sevgi, memnuniyet, benlik saygısı gibi birçok olumlu duygular sağlayan bir işlev de üstlenmektedir.³³⁶ İşte bu noktada dini hayatın duygu boyutunda, yaşama olumlu özellikler katan bir diğ erdem ise tevekküldür. Tevekkül sayesinde bireyin korku ve kayg ı gibi duygulara kapılmayacağ ı, geleceğ e yönelik endişe taşımayacağ ı düşünülmektedir. Esasen, İşlam dininde daima Allah’a dayanıp güvenmek emredilmiştir. “*Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğ er sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü’minler, ancak Allah’a tevekkül etsinler*”³³⁷ buyrularak Allah’ın yardımından daha üstün bir yardımın olmayacağ ı bildirilmiştir.

Tabloya göre dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile tevekkülün *teslimiyet* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.845$; $p<.01$). Buna göre, dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu arttıkk kişinin tevekkül ederken *teslimiyet* duygu ve düşüncesi de artmaktadır. Bu açıdan bakıld ığ ında, yaratıcıya yönelik inancı

³³⁵ Ali Koçak, Hasan Kayıklık, “Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2019, s. 698.

³³⁶ Fatma Balcı, *Psikolojik ve znel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki zerine Bir İnceleme*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay ımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 103.

³³⁷ Âl-i İmrân, 3/160.

güçlü olan kimsenin yine ona karşı teslimiyet duygusunun da güçlü olacağı düşünülebilir. Esas teslimiyet, güven duygusu temelinde ortaya çıkabilir. Güven duygusu, yaşamın birçok alanında olduğu gibi dini yaşamda da önemli bir faktördür. Günlük hayatta güven duygusunun olmadığı bir bağlılıktan söz etmek mümkün değildir.³³⁸ Dinî inancın selameti için bireyin yaratıcısıyla arasında güven duygusunu oluşturması gerekir. Bununla birlikte iman, başa gelen imtihan ve sıkıntılara rıza gösterilmesini, sabredilmesini ve teslimiyet gösterilmesini istemektedir. “*Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de*”³³⁹ ayetinde buyrulduğu üzere, teslim olan kullara mükâfatlar verileceği bildirilmiş ve onların mahzun olmayacakları söylenmiştir.

Tabloya göre dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile tevekkülün *irade ve çaba sarf etme* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.575$; $p<.01$). Bu bulgu, dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu arttıkça tevekkülün bir özelliği olan irade ve çaba sarf etme düzeyinin de artacağına işaret etmektedir. İnanma eylemi, en başından itibaren bir şeyin tasdik edilmesi ve bir irade ile kesin bir tercih yapılması anlamına gelmektedir. Bu nedenledir ki, inancının sürekliliğini arzu eden bireyin, bu tercih doğrultusunda gayret göstermesi gerekmektedir.³⁴⁰ Yaratıcıya karşı inancı ve duygusal bağı güçlü olan kimsenin, yaşamda karşılaştığı zorluklar karşısında hemen pes etmeden, çaba göstereceği ve güçlü bir irade ile karşı koyacağı düşünülmektedir. Zira dinî inanca sarılmak, kişiye bir amaç ve hedef belirlemekle birlikte, yapmış olduğu her işe bir anlam katmaktadır. Yapılan çalışmalara göre, yaşamında dinin bir anlamı ve amacı olduğunu düşünen bireylerin sorumluluk bilinci ve çaba harcama düzeylerinin, böyle düşünmeyen bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁴¹

³³⁸ Koçak, Kayıklık, “Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular”, s. 699.

³³⁹ Bakara, 2/112.

³⁴⁰ Hayati Hökelekli, “Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü”, *Diyanet Dergisi*, C. 21, S. 2, 1985, s. 26.

³⁴¹ Saffet Kartopu, Harun Geçer, Hızır Hacıkeleşoğlu, “Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 58, 2018, s. 486.

Tabloya göre dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile tevekkülün *acziyet ve tembellik* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.352$; $p<.01$). Tevekkülün genel anlamda ilişkili olduğu kavramlar arasında metanet, azim, sebat, sabır gibi erdemler yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de tevekkülden bahsedilirken özellikle sabır kavramından da sıkça söz edilmiştir. Şüphesiz ki sabretmek, azim ve kararlılık gerektiren bir erdemdir ve bireyin kendi iç benliğini kontrol altına alarak psikik enerjisini bir noktada yoğunlaştırmasıyla işlevsel hale gelir.³⁴² Bu nedenle sabrın eşlik etmiş olduğu tevekkül, sadece belirli bir iş için değil, yaşamın tamamına nüfus ettiğinde bir anlam kazanmaktadır. Buradan hareketle dinî inanç ve duygu tarafından beslenen bireyin bir işe koyulurken acziyet ve tembellik göstermeyeceği ifade edilebilir.

Bu sonuçlardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî inanç-duygu boyutu ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

4. Dindarlığın Bilgi Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 23'te görüldüğü gibi, dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile *toplam tevekkül puanı* arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.000$; $p<.01$). Dindarlık yaşantısında, dinî bilgi boyutunun diğer boyutlar ile kaçınılmaz bir ilişkisi mevcuttur. Örneğin inanç boyutuyla yakın ilişkisi olan dinî bilgi boyutu, sadece inanç ile bir değer kazanır. Zira dinî bilgi düzeyi yüksek olan bireyin, bu bilgisini inancına yansıtmadığı sürece onun gerçek bir dindar olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte bir kimsenin, dinî öğrenmeye ayırmış olduğu zaman, onunla ilgili bilgileri elde etmek için istekli olması ve bu durumu önemsemesi dindarlığın belirtilerinden kabul edilir.³⁴³ Böylece dinî bilgi düzeyinin artması, bireyin toplam dindarlığına katkıda bulunduğu gibi, bu durum onun tevekkül düzeyinin yükselmesine de yardımcı olur.

³⁴² Mebrure Doğan, “Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2016, s. 3222.

³⁴³ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 54.

Tabloya göre dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile tevekkülün *teslimiyet* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.060$; $p<.01$). Buna göre, inançlarına dair bilgi seviyesi yüksek olan kişilerin, tevekkül etme sürecinde teslimiyet gösterme düzeylerinin daha az olduğu söylenebilir. Esasen dinî bilgi yalnızca ibadetlerin nasıl yapılacağına dair bir bilgi değildir. Dinî bilgi, yaratıcının bildirmiş olduğu mesajların içselleştirilmesini sağlayarak, ilahi mesajların daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunur. Diğer taraftan, özellikle seküler eğitim almış olan bireylerin, olaylara determinist bir bakış açısıyla bakmalarının doğal bir sonucu olarak teslimiyet düzeylerinde de bir azalma meydana gelebilir. Zira eğitim seviyesi yükseldikçe insanların olayları neden-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirme eğilimleri de yükselir.³⁴⁴ Bu nedenle araştırmada, dinî bilgi düzeyi ile tevekkülün teslimiyet boyutu arasında negatif bir ilişki tespit edilmiş olabilir.

Tabloya göre, dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile tevekkülün *irade ve çaba sarf etme* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.145$; $p<.01$). Buna göre dinî bilgi düzeyi yükseldikçe, olaylar karşısında irade ve çaba harcamanın azaldığı söylenebilir. Bu bağlamda, dinî bilgi ile irade ve çaba sarf etme arasında negatif ilişki kuran bireylerin yazgıcı tevekkül anlayışına sahip oldukları düşünülmektedir. Yani, insanın bireysel irade ve seçme özgürlüğünün olmadığı ve mutlak bir cebir altında olduğu şeklindeki bir düşünce, böyle bir sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir.³⁴⁵

Tabloya göre dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile tevekkülün *acziyet ve tembellik* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.426$; $p<.01$). Buna göre dindarlığın dinî bilgi düzeyi arttıkça, acziyet ve tembellik göstermenin de artacağı ifade edilebilir. Tembellik, bir işi gerçekleştirebilmek için gerekli olan öz-disiplindeki eksikliktir. Esasen, din insana benlik kontrolü sunmakta, ahlaki erdemler ile fitratında barındırmış olduğu tembellikten onu korumaktadır. Kendi öz denetimini sağlamak, dinî inancın daha başlangıç aşamasında birey için zaruridir. Zira dinî inanç

³⁴⁴ Voltan Acar, Yıldırım, Ergene, “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, s. 50.

³⁴⁵ Altıntaş, “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, s. 116-117.

insana bir yükümlülük vermekte ve ondan kendi denetimini yapmasını istemektedir. Belirlenen kurallar dışına çıkmak, öz denetimini kaybetmek dinî açıdan yasak sayılan eylemler arasında yer almaktadır.³⁴⁶ Bu bulgulara göre, kişilerin dinî bilgileri tam olarak özümseyemedikleri veya edinmiş oldukları dinî bilgiler karşısında kendi öz denetimlerini sağlayamadıkları için acziyet ve tembellik gösterdikleri düşünülmektedir.

Bulgulardan hareketle araştırmanın “örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî bilgi boyutu ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur” şeklindeki hipotezinin toplam tevekkül düzeyleri açısından doğrulandığı fakat tevekkülün boyutları açısından doğrulanamadığı tespit edilmiştir.

5. Dindarlığın Davranış Boyutu-Tevekkül İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 23’te görüldüğü gibi, dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile *toplam tevekkül puanı* arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.647$; $p<.01$). Dindar kimse için ibadet anı, bütün duygu potansiyellerinin harekete geçtiği bir zaman dilimidir. Allah’ın büyüklüğü karşısında hissedilen derin saygı, eldeki nimetlere şükran ve sevginin yanı sıra, istenilen bir davranışı yerine getirmiş olmanın verdiği mutluluk hissiyle beraber Allah’a duyulan güven duygusu ibadetten sonra da devam etmektedir.³⁴⁷ İbadet esnasında ortaya çıkan tüm bu duyguların temelinde ise tevekkülün olduğu ifade edilebilir. Böylece, Allah’a duyulan güvenin de eşlik etmiş olduğu tevekkül, dinî davranışların motivasyonel gücü olarak işlev görmektedir. Zaten araştırma bulgusunun da bu durumu desteklediği tespit edilmiştir.

Tabloya göre dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile tevekkülün *teslimiyet* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.690$; $p<.01$). Din kavramının terminolojik tanımına bakıldığında, tanımda öne çıkan noktanın “insanların, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak” ifadesinin olduğu göze çarpmaktadır.³⁴⁸

³⁴⁶ Esra Eрман, *Mistik Dindarlarda Benlik Kontrolü (Self-Control) ve Ahlâki Güç*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 22-24.

³⁴⁷ Karaca, *Din Psikolojisi*, s. 148.

³⁴⁸ M. Doğan Karacoşkun, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 2, 2004, s. 24.

Buna göre insanın iradî olmayan dinî davranışlarının bir değerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, dinî ibadet ve davranışların temelinde irade bulunmaktadır. Bu nedenledir ki iradî olarak dinî ritüellerini yerine getiren bireyin Allah’a teslimiyet hissi taşıdığını söylemek hiç de yanlış bir düşünce değildir.

Tabloya göre dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile tevekkülün *irade ve çaba sarf etme* boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.426$; $p<.01$). Dinî ibadet ve davranışlar, esas olarak bireyin nefsinin hevâ ve isteklerini kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bireyin iradesini denetim altına alarak dinin yasakladığı eylemlerden uzak durması gerekir. Bununla birlikte, bir davranışın ibadet değeri kazanabilmesi için, iradî olması, Allah’ın hoşnutluğunun hedeflenmesi³⁴⁹ ve bir çabanın ürünü olması gerekmektedir. Araştırma bulgularının da bu yönde sonuçlar ürettiği görülmektedir.

Tabloya göre dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile tevekkülün *acziyet ve tembellik* boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=-.218$; $p<.01$). Buna göre dinî davranışların yerine getirilme düzeyinin yükselmesi ile acziyet ve tembellik gösterme düzeylerinin azaldığı ifade edilebilir. Esasen Kur’an’a göre ibadetlerin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, kulun kendi acizliğinin farkına vararak yaratıcının kudretinin bilincinde olması gerekir.³⁵⁰ Ancak tevekkül eyleminde kastedilen acziyet ve tembelliğin Kur’an’da belirtilmiş olan acziyet kavramıyla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tevekkülde ifade edilen acziyet ve tembellik, yapılacak olan bir işin istenildiği gibi sonuçlanması için gerekli sebepleri yerine getirmekten imtina gösterilmesi anlamına gelmektedir. Bu tür acziyet ve tembelliğin ise dinî davranışla pozitif yönde bir ilişkisinin olmayacağı oldukça açıktır. Zaten araştırma bulguları da bu düşüncüyü desteklemektedir.

Bu bulgulardan hareketle araştırmanın “*örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî davranış boyutu ile tevekkül düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

³⁴⁹ Hüseyin Certel, “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, 1999, s. 211.

³⁵⁰ Yusuf Çelik, “Kur’an’da İbadet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2014, s. 218.

E. Dindarlık-Yaşam Memnuniyetiyle İlgili Bulgular

Tablo 24. Yaşam Memnuniyeti, Dindarlık ve İçsel Dinî Motivasyon Arasındaki Korelasyonlar

Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1. Yaşam Memnuniyeti	1					
2. Dinî İnanç-Duygu	.288**	1				
3. Dinî Bilgi	-.044	-.153**	1			
4. Dinî Davranış	.249**	.660**	-.099**	1		
5. Dindarlık Toplam Puanı	.277**	.840**	.165**	.896**	1	
6. İçsel Dinî Motivasyon	.298**	.730**	-.138**	.646**	.705**	1

**p<.01

1. İçsel Dinî Motivasyon-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Örneklemin yaşam memnuniyeti puanları ile iç güdümlü dinî yönelim puanları arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan korelasyon analizi Tablo 24’te verilmiştir.

Tablo 24’te görüldüğü üzere, *içsel dinî motivasyon ve yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki mevcuttur ($r=.298$; $p<.01$). Dinî değerleri içselleştirmiş bireyler için din, her konuda tek başvuru kaynağıdır. Bu tür bireyler için din, kişiliğin merkezinde yer alıp, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını yönetmektedir. Bu nedenledir ki içsel dinî motivasyona sahip bireyler için din, kişiliğin psikolojik bir unsuru olarak işlev görmektedir.³⁵¹ Bu durumun ise bireyin yaşam memnuniyeti düzeyine olumlu yansıyacağı söylenebilir. Zira, içsel dinî motivasyon sayesinde bireyin kişiliğini tutarlı hale getiren dinin, onun ruh sağlığına da olumlu katkılar sağlayacağı düşünülebilir. Khalek’in 11-18 yaş grubu Arap gençlerle yapmış olduğu çalışmada, içsel dinî motivasyon düzeyi yüksek bireylerin

³⁵¹ Mebrure Doğan, “Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Gelişimlerinde İçsel Dinî Motivasyon, Dinî Başa Çıkma, Sabır ve Şükrün Rolü”, *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, C. 13, S. 25, 2018, s. 219.

yaşamdan daha memnun oldukları ve depresiflik düzeylerinin de daha düşük olduğu yönündeki bulgular,³⁵² böyle bir yorum yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Bu bulgulardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun içsel dinî motivasyon düzeyi ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

2. Dindarlık-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 24’te görüldüğü üzere, *dindarlık toplam puanı ile yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=.277$; $p<.01$). Din, bireyi duygusal ve zihinsel olarak biçimlendirerek, iç dünyasında ona pozitif düşünce ve içsel bir huzur aşılamaktadır.³⁵³ Dinin bu fonksiyonu onun anlamlandırma sistemi olmasından kaynaklanmaktadır. Zira, din, anlaşılması zor olan olumsuz yaşam olaylarına anlam vererek, onların insanlar tarafından makul karşılanmasına yardımcı olur. Bu nedenledir ki dindar kimse, yaşamını derinden sarsabilecek olan acı, hastalık ve ölüm gibi olayları sükûnetle karşılar. Çünkü o, bu gibi durumları dinin sunmuş olduğu anlamlandırma şeması içine yerleştirerek yeniden yorumlar.³⁵⁴ Travma ile maneviyat ve din ilişkisinin incelendiği bir çalışmada bu yönde bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, din ve maneviyatın travmadan sonra bireyin iyileşmesine yardımcı olmakla kalmadığı, bireyin gelişimine katkı sunan bir işlev de gördüğü belirlenmiştir.³⁵⁵

Bu bulgulardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun dindarlık düzeyi ve yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

³⁵² Ahmed M. Abdel-Khalek, “Religiosity, Subjective Well-Being, And Depression in Saudi Children and Adolescents”, *Mental Health, Religion & Culture*, C. 12, S. 8, 2009, s. 810-811.

³⁵³ Kandemir, *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, s. 179.

³⁵⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 61.

³⁵⁵ Doğan, “Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Gelişimlerinde İçsel Dinî Motivasyon, Dinî Başa Çıkma, Sabır ve Şükürün Rolü”, s. 226.

3. Dindarlığın İnanç-Duygu Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 24’te görüldüğü üzere, dindarlığın *dinî inanç-duygu* alt boyutu ile *yaşam memnuniyeti* puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=.288$; $p<.01$).

Dinî inanç ve duygular, bireyin tüm yaşamını etkileyen bir yönelim sistemi olarak işlev görür. Dindarlığın bu boyutu sayesinde din, bireyin ruh dünyasında kök salmaktadır. Zira inanç ve duygudan yoksun bir dinin bireyi etkileyip harekete geçirmesi pek mümkün değildir. Dolayısıyla bireyin yaşamının düzenlenmesinde dinî inanç ve duyguların yadsınamaz bir yeri vardır. Bireyin yaşam memnuniyeti düzeyinin de bu düzenlemeden olumlu etkilenmesi beklenir. Gashi’nin yapmış olduğu çalışmada bu yönde bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre dindarlık düzeyleri iyi ve orta olan bireylerin, yaşam memnuniyet düzeylerinin diğer gruplara oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁵⁶

Bulgulardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî inanç-duygu boyutu ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

4. Dindarlığın Bilgi Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 24’te görüldüğü üzere, dindarlığın *dinî bilgi* alt boyutu ile *yaşam memnuniyeti* puanları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=-.044$; $p<.01$).

Dindarlığın bilgi boyutu bireyin inanmış olduğu din hakkında bilgi sahibi olması anlamına gelir. İncanın oluşması aşamasında çevreden edinilen bilgiler önemli olmakla birlikte, dindarlığın inanç-duygu ve davranış boyutunun şekillenmesi de dindarlığın bu boyutuna bağlıdır. Diğer taraftan ise dindar bireyin, incanın yaşamına yansıtabilmesi de ancak itikadî ve amelî esasları bilmesine, yani dinî

³⁵⁶ Feim Gashi, “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, 2016, s. 15.

bilgiye bağlıdır.³⁵⁷ Bu nedenle, sahip olduğu dinî bilgileri yaşamına yansıtmayan ya da yansıtamayan bireylerin, buna bağlı olarak yaşam memnuniyeti düzeylerinin de düşük olacağı ifade edilebilir. Araştırmanın ilgili bulgusunda dinî bilgi ile yaşam memnuniyeti arasındaki negatif ilişkinin varlığı böyle bir problemin olduğunu göstermektedir.

Bulgulardan hareketle araştırmanın, “*örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî bilgi boyutu ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur*” şeklindeki hipotezinin doğrulanamadığı tespit edilmiştir.

5. Dindarlığın Davranış Boyutu-Yaşam Memnuniyeti İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 24’te görüldüğü üzere, dindarlığın *dinî davranış* alt boyutu ile *yaşam memnuniyeti* puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=.249$; $p<.01$). Dindarlığın davranış boyutunun pek çok açıdan yaşam memnuniyetini olumlu etkilediği ifade edilebilir. Yapılan birçok tecrübi araştırma, dinî ritüellerin bireyin yaşamını belirli bir düzene koyarak, ona psikolojik bir rahatlama sağladığını göstermiştir. Bu bağlamda, ibadetlerin sıkıntılara rağmen bireyin yaşamına anlam katarak onun ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.³⁵⁸ Bununla birlikte, bireylerin dinî davranışlara yönelmeleri, ibadet etmeleri ve özellikle de dua etmek gibi ritüeller ile yaşam memnuniyetleri arasında olumlu ilişkilerin olduğu belirlenmiştir.³⁵⁹ Konuyla ilgili olarak Yaparel’in “Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada ise, depresyon ile dinî ibadetlere katılım arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.³⁶⁰

³⁵⁷ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Tuğba Ofset, Isparta 2011, s. 99.

³⁵⁸ Mevlüt Kaya, Nurettin Küçük, “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2017, s. 21.

³⁵⁹ Gashi, “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)”, s. 26.

³⁶⁰ Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Neda Armaner), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 142-143.

Bulgulardan hareketle araştırmanın, “örneklem grubunun dindarlığın alt boyutu olan dinî davranış boyutu ile yaşam memnuniyeti düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur” şeklindeki hipotezinin doğrulandığı tespit edilmiştir.

F. Tevekkül-Yaşam Memnuniyeti-Dindarlık İlişkisiyle İlgili Bulgular

Tablo 25. Tevekkülün Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata B	β	T	P	İkili r	Kısmi r
Sabit	.572	.090	-	6,334	.000	-	-
Dinî Bilgi	.080	.012	.129	6,689	.000	.000	.225
Dinî Davranış	.092	.016	.151	5,628	.000	.647	.190
İçsel Dinî Motivasyon	.162	.023	.213	7,171	.000	.704	.240
Yaşam Memnuniyeti	.027	.010	.052	2,594	.010	.304	.089
Dinî İnanç-Duygu	.495	.028	.542	17,996	.000	.793	.527

R=0,833

R²=0,693

F_(5,842) =380,475

p=0,000

Dindarlığın dinî bilgi, dinî davranış, dinî inanç-duygu boyutu ile içsel dinî motivasyon ve yaşam memnuniyetine göre tevekkülün yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 25’te verilmiştir. Buna göre yordayıcı değişkenlerle bağımlı, yani yordanan değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlara bakıldığında, dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile *tevekkül* arasında pozitif yönlü bir ilişkinin ($r=.65$) olduğu, ancak diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise iki değişken arasındaki ilişkinin ($r=.19$) olarak hesaplandığı görülmektedir. Dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile *tevekkül* arasında pozitif yönlü ($r=.00$) bir ilişki vardır. Diğer dört değişken kontrol edildiğinde, bu korelasyonun ($r=.23$) olarak hesaplandığı görülmektedir. Aynı şekilde dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile *tevekkül* arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r=.79$) vardır. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise, söz konusu korelasyonun ($r=.53$) olduğu tespit edilmiştir. Yine *içsel dinî motivasyon* ile *tevekkül* arasında ($r=.70$) bir ilişki olduğu, diğer dört değişken kontrol edildiğinde ise, belirtilen korelasyonun ($r=.24$) olduğu görülmektedir. Son olarak *yaşam memnuniyeti* ile *tevekkül* arasında ($r=.30$)

düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu, diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise, belirtilen korelasyonun ($r=.09$) olduğu tespit edilmiştir.

Yordayıcı değişkenler birlikte ele alındığında, bu değişkenlerin bireylerin tevekkül skorları ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir ($R=0,833$, $R^2=0,693$, $p<.01$). Beş değişken birlikte ele alındığında ise yaşam memnuniyeti ve dindarlığın, tevekküldeki toplam varyansın yaklaşık %69'unu açıkladığı belirlenmiştir.

Standardize edilmiş olan regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin tevekkül üzerindeki göreceli önem sırası: dinî inanç-duygu, içsel dinî motivasyon, dinî davranış, dinî bilgi ve yaşam memnuniyetidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçlarına bakıldığında ise, dinî bilgi, dinî davranış, içsel dinî motivasyon, dinî inanç-duygu ($p<.000$) ve yaşam memnuniyeti ($p<.05$) değişkenlerinin tevekkül üzerinde yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda dindarlığın dinî bilgi, dinî davranış, dinî inanç-duygu boyutu, içsel dinî motivasyon ve yaşam memnuniyetinin tevekkülün yordanmasında anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Araştırma bulgularına göre, tevekkülün dindarlığın dinî inanç-duygu, dinî bilgi boyutu, içsel dinî motivasyon ve yaşam memnuniyeti skorları ile pozitif; dinî bilgi ile negatif yönlü bir ilişkisi olmasına rağmen, çoklu regresyon analizine göre tüm bu değişkenlerin bireylerin tevekkül düzeylerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgulara göre tevekkülün bireye psikolojik bir güç ve dayanıklılık sağladığı, bunun da bireyin yaşam memnuniyeti düzeylerine olumlu yansıdığı ifade edilebilir. Zira bireyin, karşılaşmış olduğu olumsuz yaşam olaylarının ardından elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a olan güveninden dolayı O'na tevekkül ederek, "*Mevlâ neylerse güzel eyler*" bakış açısıyla hareket etmesinin, yaşam memnuniyeti düzeyine olumlu katkı yapacağı ifade edilebilir. Böylece, yaşam memnuniyeti düzeyi yükselen bireyin, zorluklarla mücadele ederken ekstra bir güç kazanarak iyimser bir bakış açısına sahip olacağını söylemek mümkündür. Böylece birey, tevekkül sürecinde

sahip olduğu bu bakış açısıyla karşılaşmış olduğu problemlerin, kalıcı değil geçici durumlar olduğunu düşünür.³⁶¹

“Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah (sana) yeter”³⁶² ayeti gereğince Allah’ın kazasına teslim olup rıza makamında yer alan mü’min kimse, dünyada kazandığı veya kaybettiği şeyler için sevinç ya da üzüntü duymayı terk eder. Zira, onun için tek amaç Allah’ın rızasını kazanmaktır. Zikredilen ayette bildirildiği üzere, tevekkül eden kimse olaylarla ilgili endişe duymaz ve işin sonucunu Allah’a bırakır. Çünkü tevekkül eden kimse olumlu gibi görünen bir durumun aslında olumsuz olabileceğini ya da kendisine olumsuz görünen bir durumun olumlu olabileceğini düşünür. “Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz”³⁶³ ayeti bu duruma işaret etmektedir. Ancak bu teslimiyet duygusunu geliştiremeyen bireylerde günümüzün en yaygın problemlerinden biri olan depresyon gibi ruhsal rahatsızlıklar meydana gelebilmektedir. Meydana gelen bu manevi boşluğun önemli nedenlerinden birisinin de yanlış bir tevekkül anlayışıyla yaşama bakış açısı olduğu ifade edilebilir. Zira doğru bir tevekkül anlayışına sahip olan bireyin aklen ve ruhen sağlıklı olma ihtimalinin arttığı söylenebilmekte olup bununla beraber bu kimse için mühim olan yaratıcının rızasını ve sevgisini kazanmaktır.³⁶⁴ Yani tevekkül eden birey, başlamış olduğu işin başından sonuna kadar Allah’ın yardımına ihtiyaç duymakla birlikte, teslimiyet duygusundan dolayı, sonuçlanmasını beklediği iş her ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlasın kendisi için hayırlı olanın bu olduğuna dair bir inanca sahiptir. Bu durumun da onun ruhsal sağlığına olumlu yansımaları beklenir.

Dindarlığın dinî davranış, dinî bilgi, dinî inanç-duygu boyutu, içsel dinî motivasyon ve tevekküle göre yaşam memnuniyetinin yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 26’de verilmiştir.

³⁶¹ Ayten, Göcen, Sevinç, Öztürk,” Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, s. 75.

³⁶² Nisâ, 4/81.

³⁶³ Bakara, 2/216.

³⁶⁴ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 9, S. 3, 2009, s. 89.

Tablo 26. Yaşam Memnuniyetinin Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata B	β	T	P	İkili r	Kısmi r
Sabit	.643	.307	-	2,091	.037	-	-
Dinî Bilgi	-.018	.041	-.015	-.446	.656	-.044	-.015
Dinî Davranış	.037	.056	.031	.671	.502	.249	.023
İçsel Dinî Motivasyon	.201	.077	.136	2,612	.009	.298	.090
Dinî İnanç-Duygu	.081	.108	.046	.754	.451	.288	.026
Tevekkül Ölçeği	.297	.114	.152	2,594	.010	.304	.089
R=0,329		R ² =0,108					
F _(5,842) =20,410		p=0,000					

Analizlere göre yordayıcı değişkenler ile bağımlı (yordanan) değişken arasındaki ikili ve kısmi korelasyonlar incelendiğinde, dindarlığın *dinî davranış* boyutu ile *yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü bir ilişkinin ($r=.25$) olduğu, ancak diğer değişkenler kontrol edildiğinde iki değişken arasındaki korelasyonun ($r=.02$) olarak hesaplandığı tespit edilmektedir. Dindarlığın *dinî bilgi* boyutu ile *yaşam memnuniyeti* arasında negatif yönde ($r=-.04$) bir ilişki vardır. Fakat, diğer dört değişken incelendiğinde, bu korelasyonun ($r=-.02$) olarak hesaplandığı tespit edilmektedir. Aynı şekilde dindarlığın *dinî inanç-duygu* boyutu ile *yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r=.29$) vardır. Diğer değişkenler kontrol edildiğinde ise, bu korelasyonun ($r=.27$) olduğu görülmektedir. *İçsel dinî motivasyon*la *yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü ($r=.30$) bir ilişki olduğu, diğer dört değişken kontrol edildiğinde ise, belirtilen korelasyonun ($r=.09$) olduğu tespit edilmektedir. *Tevekkül* ile *yaşam memnuniyeti* arasında pozitif yönlü anlamlı ($r=.30$) anlamlı bir ilişki olduğu, diğer dört değişken kontrol edildiğinde ise, belirtilen korelasyonun ($r=.09$) olduğu görülmektedir.

Yordayıcı değişkenler birlikte ele alındığında, bu değişkenlerin bireylerin yaşam memnuniyeti ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. ($R=.329$, $R^2=.108$, $p=.000$). Beş değişken birlikte ele alındığında ise tevekkül ve dindarlığın,

yaşam memnuniyetindeki toplam varyansın yaklaşık %11'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Standardize edilmiş olan regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin yaşam memnuniyeti üzerindeki göreceli önem sırası; tevekkül, içsel dinî motivasyon, dinî inanç-duygu, dinî davranış ve dinî bilgi şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçlarına bakıldığında ise, yalnızca tevekkül ve içsel dinî motivasyon ($p < .05$) değişkeninin yaşam memnuniyeti üzerinde yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Dinî bilgi, dinî davranış, dinî inanç-duygu ($p > .05$) boyutlarının yaşam memnuniyetinin yordanmasında anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir.

Araştırma sonucunda yaşam memnuniyetinin, dindarlığın dinî inanç-duygu, dinî davranış boyutu, içsel dini motivasyon ve tevekkül skorları ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olmasına rağmen, çoklu regresyon analizinde yalnızca tevekkül ve içsel dinî motivasyon değişkenlerinin bireyin yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tevekkül, bireylerin yaşamlarında başvurdukları dinî motifli bir başa çıkma mekanizması olarak işlev görmektedir. Zira karşılaşılan güçlüklerle başa çıkabilmenin en iyi yolu, kişinin elinden gelen tüm çabayı ortaya koyabilmesi, kendi gücünü aşan olaylarda ise çok daha üstün bir güç ile iletişim kurması ondan yardım istemesidir. Bununla birlikte, kendi üzerine düşeni yaptıktan sonra yaratıcıya güvenmek, başarıya yalnızca O'nun ulaştıracağına inanarak işin sonucunu O'na teslim etmek, inançlı birey için eşsiz bir motivasyon kaynağıdır. Bu motivasyon sayesinde bireyin hayata ve olaylara olumlu bakışının, onun ruh sağlığına da olumlu yansımaları beklenir.³⁶⁵ Diğer taraftan, “*Rableri onlara şu karşılığı verdi: ‘Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden, hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim’*”³⁶⁶ ayetinde bildirildiği üzere harcadığı en ufak emeğin dahi zayi olmayacağına inanan bireyin karşılaşacağı problemler karşısında pes etmeyeceği söylenebilir. Bu durumun da bireyin yaşam memnuniyetine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

³⁶⁵ Hayati Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, Dem Yayınları, İstanbul 2017, s. 110-111.

³⁶⁶ Âl-i İmran, 3/195.

SONUÇ

Tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada, söz konusu kavramların hangisinin diğerinin nedeni olup olmadığı çok tartışma götüreceği gibi, dindarlığın, tevekkül ve yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi bağlamında da bu tartışma yapılabilir. Zira, insanla ilgili neden ve sonuçlar devamlı olarak birbirlerini yeniden üretirler. Bununla birlikte, tevekkül ve yaşam memnuniyeti ilişkisine seküler perspektiften bakan araştırmacılar, genel olarak dindarlık değişkeninin bu kavramlar üzerindeki ilişkilerini göz ardı edebilirler. Diğer taraftan, konuya din psikolojik bir yaklaşımla bakan araştırmacılar da tevekkül ve yaşam memnuniyeti ilişkisindeki seküler değişkenleri görmezden gelebilirler. Bu nedenledir ki “Acaba tevekkül eden insanlar mı yaşamlarından daha çok memnundurlar? Yoksa yaşam memnuniyeti düzeyi yüksek olan insanlar mı tevekkül etmeye daha eğilimlidirler? Ya da dindar insanların mı yaşam memnuniyet düzeyleri daha yüksektir? Yoksa yaşamlarından memnun olan insanlar mı daha dindardırlar?” Bu ve bu gibi soruların cevaplarını vermek hiç de kolay değildir. Bununla birlikte en azından bu çalışmada, dindarlık ve tevekkül düzeyleri yüksek olan bireylerin yaşam memnuniyet düzeylerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık ilişkisinin incelendiği bu çalışmanın ürettiği sonuçların, günümüzde salgın bir hastalık gibi yaygınlaşmış olan, atalet, depresyon, stres, anlamsızlık ve umutsuzluk gibi duyguların, bireylerin yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkileme potansiyeline karşı önemli bir işleve sahip olacağı düşünülmektedir.

Tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık ilişkisinin birkaç değişkenden ziyade birçok değişkenin dikkate alınarak incelenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda yapılacak olan araştırmaların tevekkül, yaşam memnuniyeti ve dindarlık ilişkisinin anlaşılmasına önemli katkılar sunacağı söylenebilir. Bununla birlikte, araştırmanın genellenebilirliğine katkı sağlamak amacıyla, farklı örneklem gruplarıyla yapılacak olan çalışmaların önemli sonuçlar üreteceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDEL-KHALEK, Ahmed M.; “Quality of Life, Subjective Well-Being, and Religiosity in Muslim College Students”, *Quality of Life Research*, C. 19, 2010, ss. 1133-1143.
- ABDEL-KHALEK, Ahmed M.; “Religiosity, Subjective Well-Being, and Depression in Saudi Children and Adolescents”, *Mental Health, Religion&Culture*, C. 12, S. 8, 2009, ss. 803-815.
- ABDEL-KHALEK, Ahmed M.; “Religiosity, Subjective Well-Being, Self Esteem and Anxiety Among Kuwaiti Muslim Adolescents”, *Mental Health, Religion & Culture*, C. 14, S. 2, 2011, ss. 129-140.
- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad; *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l Kur’âni’l Kerîm*, el-Mektebetu’l-İslamiyye, İstanbul 1982.
- ACABOĞA, Asiye; *Din-Mutluluk İlişkisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Halil Apaydın), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- AÇIKGÖZ, Sakine; *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı (Adıyaman/Çelikhan Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Celaleddin Çelik), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- ADİYAMAN, Hamza; *Tevrat, İnciller ve Kur’an-ı Kerim’de Tanrı*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hamza Karaoğlu), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- AKBAŞ, Ahmet; “Hz. İbrâhim’de Rıza ve Tevekkül Ahlakı”, *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, Şanlıurfa 8-9-10 Kasım 2019, ss. 255-282.
- AKBOLAT, Abdurrahman; *Yaşlılık Döneminde Yaşam Kalitesi ve Dindarlık İlişkisi (Şanlıurfa İli Örneği)*, (Danışman: Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır),

- Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- AKGÜL, Mehmet; “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi (Konya Huzurevi Örneği)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 19, 2004, ss. 19-56.
- AKTO, Akif; “Allah -İnsan Arasında Ontolojik, Epistemolojik ve Varoluşsal Bir İlişki Biçimi: Tevekkül”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 2, 2016, ss. 878-902.
- AKYÜREK, Zeynep; *İktisadi Bir Kavram Olarak Öznel İyi Oluş ve Dindarlık*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aykut Sezgin), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- ALLPORT, Gordon W, J. Michael Ross; “Personal Religious Orientation and Prejudice”, *Journal of Personality And Social Psychology*, C. 5, S. 4, 1967, ss. 432-443.
- ALTAY, Korkut; *Yetişkinlerde Tevekkül Anlayışına Psiko-Sosyal Yaklaşım*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Vasfi Kurt), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- ALTINTAŞ, Hayrani; *İslam Ahlakı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- ALTINTAŞ, Ramazan; “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 7, 2000, ss. 113-136.
- ALTUNTAŞ, Halil; “Allah’a Tevekkül... Ama Nasıl?”, *Diyanet Aylık Dergisi*, S. 25, 2003, ss. 151.
- APAYDIN, Halil; “Ruh Sağlığı-Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, 2010, ss. 59-77.
- ARICI, Asude; *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

- ARMANER, Neda; *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*, Ayyıldız Matbası, Ankara 1973.
- ARSLAN, Mustafa; “Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı: Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme”, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 2, 2009, ss. 112-125.
- ATAK, Mustafa; *Maneviyat Psikolojisi 2*, Elit Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ATEŞ, Nesibe Esen; “Travmayı Anlamlandırması Açısından İmtihan İnancı ve Başa Çıkma: Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Aileleri Örneği”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C. 6, S. 1, 2019, ss. 125-151.
- AYDEMİR, Rüveyda Efdal; *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Rıza Aydın), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- AYDIN, Ali Rıza; “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, S.3, 2009, ss. 87-99.
- AYDIN, Fulden Elif; *İşe Bağlılık, Dindarlık ve Hayat Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Avukatlar Üzerine Nicel Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- AYDIN, Hayati; “Kur’an’da İrade-Azm ve Tevekkül”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 22, 2008, ss. 59-79.
- AYDIN, Mehmet S.; *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İzmir, 1987.
- AYDIN, Özlem; *Yaşamı Sürdürmede Dinî İnancın Rolü*, (Danışman: Doç.Dr. Öznur Özdoğan), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- AYTEN, Ali, Gülüşan Göcen, Kenan Sevinç, Eyyüp E. Öztürk;” Dinî Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 12, S. 2, 2012, ss. 45-79.

- AYTEN, Ali, Refik Yıldız; “Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 16, S. 1, 2016, ss. 281- 308.
- AYTEN, Ali, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- AYTEN, Ali, Zeynep Sağır; “Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisinde Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47, 2014, ss. 5-18.
- AZİMLİ, Mehmet; “Bedir Savaşı Çerçevesinde Bazı Mülahazalar”, *Bilimname*, C. 2010, S. 1, 2010, ss. 7-20.
- BAHADIR, Abdülkerim; “Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2002, ss. 111-123.
- BAHADIR, Abdülkerim; “Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karşısında Savunmasız İnsan”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2002, ss. 129-142.
- BAHADIR, Abdülkerim; *Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- BAHADIR, Abdülkerim; *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2018.
- BALCI ARVAS, Fatma; *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri ve Değerlerin, Dindarlık ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.
- BALCI, Fatma; *Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- BATAN, Sabriye Nazlı; *Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Başa Çıkmanın Yaşam Doyumuna Etkileri*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- BATAR, Yusuf; “Türkiye’de Din Eğitimi ve Toplumsal Beklentiler (Konya Örneği)”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, 2012, ss. 121-152.
- BAYNAL, Fatma; “Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi”, *Bilimname*, S. 35, 2018, ss. 253-282.
- BAYNAL, Fatma; “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2015, ss. 206-231.
- BERGİN, Allen E., Kevin S. Masters, P. Scott Richards; “Religiousness and Mental Health Reconsidered: A Study of an Intrinsically Religious Sample, *Journal of Counseling Psychology*, C. 34, S. 2, 1987, ss. 197-204.
- BERKER, Ali; “Zorunlu Göçün Yol Açtığı Refah Kaybının İncelenmesi: Yaşam Memnuniyeti Yaklaşımı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C. 43, S. 2 2016, ss. 675-706.
- BROYLES, Philip A., Cynthia K. Drenovsky; “Religious Attendance and the Subjective Health of Elderly”, *Review of Religious Research*, C. 34, S. 2, 1992, ss. 152-160.
- BUBER, Martin; *Ben ve Sen*, çev. İnci Palsay, Kopernik Yayınları, 1. bs., İstanbul 2017.
- BULUT USLU, Nurefşan; “Farabî ve Aristoteles’te Mutluluk Ahlâkı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 2, 2018, ss. 472-473.
- BURGER Jerry M.; *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, 7. bs., İstanbul 2021.
- BÜYÜKDÜVENÇİ, Sabri; “Aristoteles’te Mutluluk Kavramı”, *Felsefe Dünyası*, S. 9, 1993, ss. 41-45.

- CENGİL, Muammer; “Depresyonu Önlemede Dinî İnancın Koruyucu Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.3, S. 2, 2003.
- CERTEL, Hüseyin; “Dini Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 4, 1999, ss. 209-222.
- CERTEL, Hüseyin; *Din Psikolojisi*, Tuğba Ofset, Isparta 2011.
- CEVİZCİ, Ahmet; *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul 2014.
- CÜCELOĞLU, Doğan; *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- ÇAĞRICI, Mustafa; “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 337-339.
- ÇALIŞIR, G., A. Ünal; *Bedelli Özgürlük: Kadınlarda Boşanma ve Sonrasında Yaşanan Travma*, A. Solak (edt.), Aile Eksenli Şiddet ve Doğurduğu Sosyal Travmalar, Hegem Yayınları, Ankara 2018, ss. 209-230.
- ÇEKİN, Abdulkadir; “Kur’an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, 2014, ss. 523-536.
- ÇELEBİ, İlyas; *Kitaplara İman*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- ÇELİK, Celaleddin; “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”, *Bilimname*, S. 1, 2003, ss. 152-174.
- ÇELİK, Yusuf; “Kur’an’da İbadet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2014, ss. 203-219.
- ÇETİN, Rabiye; “Ku’ran-ı Kerim Bağlamında Kader-İmtihan İlişkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, ss. 780-800.
- ÇOLAK YILMAZ, Büşra, Hanifi Parlar; “Kadınların Evlilikte Kullandıkları Başa Çıkma Yöntemleri ile Algıladıkları Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi İstanbul Örneği”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 35, 2019, ss. 731-744.

- DAĞCI, Abdullah; “Hz. Muhammed’in Yaşlılara ve Yaşlılığa Yaklaşımı Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, S. 1, 2020, ss. 75-94.
- DAĞDELEN, Mutlu; *Üretim ve Hizmet Sektöründe Çalışan İşçilerde Ruhsal Sağlık Düzeyi, Ruhsal Belirti Dağılımı, Algılanan Sağlık, İş Doyumu, Yaşam Doyumu ve Sosyodemografik Özelliklerinin Karşılaştırılması*, (Danışman: Prof. Dr. Süheyla Ünal, Doç. Dr. Burhanettin Kaya), İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, 2008.
- DAĞLI, Abidin, Nigah Baysal; “Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 59, 2016.
- DEMİR, Ömer; *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, (Danışman: Prof. Dr. Mualla Selçuk), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- DEMİREL, Garip; *Kur'an-ı Kerim’de Kadın ve Psikolojisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Etöz), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- DEVİRİMCİ ÖZGÜVEN, Halise, Çiğdem Soykan, Seda Haran; “İntihar Girişimlerinde Sorun Alanları ve Tetikleyiciler”, *Kriz Dergisi*, C. 11, S. 1, 2003, ss. 13-24.
- DİENER, Ed, Katherine Ryan; “Öznel iyi oluş: genel bir bakış”, çev. Nevzat Gencer, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 3, 2018, ss. 2621-2638.
- DİENER, Ed, R. A. Emmons, R. J. Larsen, S. Griffin, “The Satisfaction with Life Scale”, *Journal of Personality Assessment*, C. 49, ss. 71-75.
- DİKMEN, Ahmet Alpay; “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 3, 1995, ss. 115-140.

- DİNÇEL, Esen; *Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler*, (Danışman: Prof. Dr. Nesrin Hisli Şahin), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- DOĞAN, Mebrure; “Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2016, ss. 3214-3245.
- DOĞAN, Mebrure; “Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Gelişimlerinde İçsel Dinî Motivasyon, Dinî Başa Çıkma, Sabır ve Şükrün Rolü”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, C. 13, S. 25, 2018, ss. 207-230.
- DOĞAN, Mebrure; *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- DOĞAN, Tayfun, Ali Eryılmaz, Leyla Ercan; “İşe Bağlılığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Akademisyenler Üzerine Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2014, ss. 48-57.
- EKŞİ, Halil; *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.
- ERAYDIN, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF Yayınları, İstanbul 1994.
- ERDOĞAN, Emine; *Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Öznur Özdoğan), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- ERKOL, Mehmet; “Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 2, 2015, ss. 131-161.

- ERMAN, Esra; *Mistik Dindarlarda Benlik Kontrolü (Self-Control) ve Ahlâki Güç*, (Danışman: Prof Dr: Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- ERSOY, Mehmet Akif; *Safahat*, Hece Yayınları, Ankara 2009.
- ERYILMAZ, Ali; “Ergenlik Döneminde Stres ve Başa Çıkma”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2009, ss. 20-37.
- ESENDEMİR, Mahmut; *Modern Bilim Öngörüsü Yönünden Kur’ân’ı Kerîm’in Diğer Kutsal Kitaplarla Karşılaştırılması*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yölcü), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- FÂRUKÎ, İsmail Raci; *Tevhid*, çev. Dilâver Yardım, İnsan Yayınları, İstanbul 1987.
- FERAH, Nimet; “Boşanma Sürecindeki Bireylerde Depresyon Anksiyete Stres ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki”, *Biliname*, C. 2019, S. 37, 2019, ss. 383-405.
- FOLKMAN, Susan, Judith Tedlie Moskowitz; “Coping: Pitfalls and Promise”, *Annual Review of Psychology*, C. 55, 2004, ss. 745-774.
- FROMM, Erich; *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükân, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- FROMM, Erich; *Umut Devrimi: İnsancıllaşmış Bir Teknolojiye Doğru*, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul 2012.
- FUKUYAMA, Yoshio; “The Major Dimensions of Church Membership”, *Review of Religious Research*, C. 2, S. 4, 1961, ss. 154-161.
- GASHİ, Feim; “Dua ve Hayat Memnuniyeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2, 2016, ss. 1-29.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed; *İhyâu Ulûmi’-d-Din Tercemesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed; *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Ali Arslan, Yeni Şafak, İstanbul 2004.
- GEÇİOĞLU, Ahmet Rıfat, Hasan Kayıklık; “Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, ss. 202- 224.
- GLOCK, Charles Y.; “Dinî Teslimiyetin Tetkiki Üzerine: Dindarlığın Boyutları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Faruk Karaca, 2001, S. 3, ss. 1-27.
- GÖCEN, Gülüşan; *Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- GÖCEN, Gülüşan; *Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*, DEM yayınları İstanbul 2014.
- GÖKCAN, Mansur; “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18, 2018, ss. 131-165.
- GÜL, Serdar Kenan, İsmail Dinçer Güneş; “Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S. 1, 2009, ss. 79-101.
- GÜLENDAM, Ramazan; “Mehmet Akif’e Göre Müslümanlardaki Ümitsizlik İleti”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, 2009, ss. 121-134.
- GÜLER, Fatma; *Sosyal Tabakalaşma, Toplumsal Cinsiyet ve Din İlişkisi: Üst Sosyo Ekonomik Tabakaya Mensup Dindar Kadınların Gündelik Hayatı Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Vejdi Bilgin), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- GÜN, Ayşegül; “Yaygın Din Eğitimi Kapsamında Kadınların Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, 2012, ss. 237-272.

- GÜN, Ayşegül; “Yaygın Din Eğitiminin Hedef Kitlesi olarak Kadınlar: Dindarlık Durumları, Dini Sorunları ve Beklentileri”, *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu*, Ankara 30 Mart-01 Nisan 2012, ss. 387-405.
- GÜNGÖR, Erol; *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, 2. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.
- GÜNGÖR, Öznur, *Klasik ve Modern Sistemde Hafızlık Yapan Bireylerde Öznel İyi Oluş ve Sosyal Kaygı İlişkisi Üzerine Bir Çalışma*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- GÜRKAN, Salime Leyla; “Zebûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 171-173.
- GÜRSU, Orhan, Yaşar Ay; “Din, Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 61, 2018, ss. 1176-1190.
- GÜVEN, Hülya; *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Veysel Uysal), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- GÜVEN, İbrahim Furkan; “Makyavelizm ve Dindarlık: Demografik Değişkenler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Bilimname*, S. 37, 2019, ss. 1155-1186.
- GÜZEL, Simla; “Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 3, 2018, ss. 389-394.
- HASYILMAZ, Hüseyin; *Huzurevlerinde Yaşayan Yaşlılarda Dinî Hayat (Antalya Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- HATİP, Abdülaziz; “Allah'a Tevekkülün Lüzumu ve Mütevekkilin Alametleri”, *Araşan Sosyal Bilimler Entistüsü İlmî Dergisi*, C. 1, S. 3-4, 2007, ss. 37-52.
- HAYTA, Akif; “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslâm’da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 4, S. 12, 2006, ss. 29-63.

- HELLIWELL, John. F.;" Well-Being and Social Capital: Does Suicide Pose a Puzzle?" *Social Indicators Research*, C. 81, S. 3, ss. 455-496.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *İnsani Değerler*, 1. bs., DEM Yayınları, İstanbul 2013, s. 117.
- HÖKELEKLİ, Hayati; "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", *Diyanet Dergisi*, C. 21, S. 2, 1985, ss. 16-28.
- HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara 2013.
- HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisine Giriş*, 6. bs., Dem Yayıncılık, İstanbul 2017.
- HÖKELEKLİ, Hayati; *İslam Psikolojisi Yazıları*, Dem Yayınları, İstanbul 2017.
- HÜNLER, Olga Selin; *Effects of Religiousness on Marital Satisfaction and the Mediator Role of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness and Marital Satisfaction Relationship*, (Danışman:Dr. Öğr. Üyesi Tülin Gençöz), Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- İBN EBİ'D DÜNYA; *Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, çev. Mustafa Utku, Uludağ Yayınları, Bursa 2005.
- İMAMOĞLU, Abdulvahit, Nimet Ferah; "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, S. 2, 2019, ss. 497-530.
- İNCE, Abdullah; *Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeler Örneği)*, (Danışman: Prof. Dr. Niyazi Akyüz), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2012.
- KANDEMİR, Fatih; *Umut-İyimserlik ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- KAPLANER, Kübra, Aysin Satan; "Evli Bireylerin Çok Boyutlu Başa Çıkma Biçimleriyle Evliliklerinde Çatışma Yaşama Durumları Arasındaki İlişki ", *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, C. 3, S. 1, 2020, ss. 01-32.

- KARACA, Faruk, “Dilimizde Dinî İnanç İfade Eden Bazı Kavramlar”, AÜİFD, S. 14, 1999, ss. 227-243.
- KARACA, Faruk; “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2001.
- KARACA, Faruk; “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 16, 2003, ss. 75-85.
- KARACA, Faruk; *Din Psikolojisi*, 3. bs., Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2017.
- KARACA, Faruk; *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2011.
- KARACA, Faruk; *Dinî Gelişim Psikolojisi*, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2016.
- KARACA, Faruk; *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*, Bil Yayınları, İstanbul 2001.
- KARACA, Faruk; *Teslimiyet Kavramının Psikolojik Tahlili*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi A.Vahit İmamoğlu), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- KARACOSKUN, M. Doğan; “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 2, 2004, ss. 23-36.
- KARAKAŞ, Ahmet Canan, Mustafa Koç; “Stresle Başa Çıkma ve Dinî Başa Çıkma Yöntemleri Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 3, 2014, ss. 610-631.
- KARAMAN, Fikret; “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Dergisi*, S. 1, 1996, ss. 67-92.
- KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş; *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- KARATAŞ, Kasım, Mustafa Baloğlu; “Tevekkülün Psikolojik Yansımaları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, 2019, ss. 110-118.

- KARAYİĞİT, Nuriman; “Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-Sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, 2017, s. 119-133.
- KARSLI, Necmi; “Psikolojik İyi Oluş ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2019, ss. 173-205.
- KARTOPU, Saffet, Harun Geçer, Hızır Hacıkeleşoğlu; “Sorumluluk Duygusu ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 58, 2018, ss. 465-488.
- KARTOPU, Saffet; “Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama ve Anlam Arayışı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, 2013, ss. 67-90.
- KAVAS, Erkan; *Dini Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Certel), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- KAYA, Burhanettin; “Depresyon: Sosyo-ekonomik ve Kültürel Pencereden Bakış”, *Klinik Psikiyatri*, C. 10, S. 6, 2007, ss. 11-20.
- KAYA, Mevlüt, Nurettin Küçük; “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, 2017, ss. 17-44.
- KAYIKLIK, Hasan; “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 3, 2006, ss. 491-499.
- KAYIKLIK, Hasan; *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*, Karahan Kitabevi, Adana 2011.
- KESER, Aşkın; “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi; Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, *Çalışma ve Toplum*, S. 4, 2005, ss. 77-96.
- KILAVUZ, M. Akif; “Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, 2005, ss. 97-112.

- KIMTER, Nurten; *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- KIZMAZ, Zahir; “Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S.2, 2003, ss. 279-304.
- KİRAZ, Celil; *Kur’ân’da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma-*, (Danışman: Prof. Dr. Abdurrahman Çetin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2005.
- KOCAMAN, Merve; *Şiddete Uğrayan Kadınlarda Dini Başa Çıkma (Erzincan Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. İbrahim Gürses), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- KOÇ, Mustafa; “Din Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Dini Yaşam”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2000, ss. 97-103.
- KOÇAK, Ali, Hasan Kayıklık; “Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S.2, 2019, ss. 685-713.
- KOMİSYON, *İslâm Tarihi*, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 1985.
- KOMİSYON; *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. bs., Ankara 2013.
- KÖKTAŞ, M. Emin, Türkiye’de Dinî Hayat: İzmir Örneği, İşaret Yayınları, İstanbul 1993.
- KÖSE, Ali, Ali Ayten; *Din Psikolojisi*, 8. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- KUŞEYRİ, Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazın; *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 3. bs., İstanbul 1991.
- KUZGUN, Şaban; “Hâcer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 431-433.

- KÜÇÜKCAN, Talip, Ali Köse; *Doğal Âfetler ve Din (Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)*, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- KÜLÜNKÖĞLU, Gülnur; *Kur'an'da Tevekkül*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Çelik), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- KÜMBÜL GÜLER, Burcu, Hadi Emeç; “Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserlik Etkisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 21, S.2, 2006, ss. 129-149.
- LEONDARİ, Angeliki, Vasilios Gialamas; “Religiosity and Psychological Well Being”, *International Journal of Psychology*, C. 44, S. 4, 2007, ss. 241- 248.
- LİBRÁN, Eliseo Chico; “Personality Dimensions and Subjective Well-Being”, *The Spanish Journal of Psychology*, C. 9, S. 1, 2006, ss. 38-44.
- LUCAS, Richard E., Ed Diener; *Encyclopedia of Applied Psychology*, (ed. Charles Spielberger), Elsevier Academic Press, *Well-being*, ss. 669- 676.
- MASLOW, Abraham H.; “A Theory of Human Motivation”, *Psychological Review*, C. 4, S. 50, 1943, ss. 370-396.
- MASLOW, Abraham H.; *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz, Kuraldışı Yayınları, İstanbul 2001.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi, *Kişilik ve Din*, DEM Yayınları, İstanbul 2004.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi; “Din Dindarlık ve Değerler”, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1., 2013, ss. 173-189.
- MİRZA, Gözde Aynur; *Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları*, (Danışman: Doç. Dr. Çetin Türkyılmaz), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- MİSBAH, Muhammed Taki; “Tevekkül ve İlahî Kadere Hoşnutluk”, *İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 13, 2017, ss. 111-126.

- MUSTAFAYEVA, Lale; *İş-Aile Çatışmalarının Hayat Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Türkiye ve İngiltere'deki Akademisyenlerin Karşılaştırılması*, (Danışman: Prof. Dr. Serkan Bayraktaroğlu), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- MUTÇALI, Serdar; *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- MUZ, Seda; *Bilişsel Terapi ve Dinî Başa Çıkma*, (Danışman: Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- MÜSLİM, b. el-Haccac; *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (çev. Ahmed Davudoğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.
- MYERS, David G., DIENER Ed.; “Who is Happy?”, *Psychological Science*, C. 6, S. 1, 1995, ss. 10-19.
- NECATİ, M. Osman; *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- NECATİ, M. Osman; *Kur'an ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.
- NIŞANCI, Zübeyir, Ümmügülsüm Aysan; “Türkiye’de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. 39, S. 2, 2019, ss. 303-327.
- O’CONNOR, Brian P., Robert J. Vallerand; “Religious Motivation in the Elderly: A French-Canadian Replication and an Extension”, *Journal of Social Psychology*, 1989, C. 130, ss. 53-59.
- OKUMUŞ, Esra; *Genç Yetişkinlerde Narsisizm ve Dindarlık İlişkisi Kayseri: Kocasinan İlçesi Örneği*, (Danışman: Doç. Dr. Mustafa Ulu), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- ORAL, Osman; “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Kader ve Tevekkül İnancı”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2016, ss. 1-15.

- ÖNGİDER, Nilgün; “Bilişsel Davranışçı Terapinin Boşanma Sonrasında Kadınların Depresyon, Anksiyete ve Yalnızlık Semptomlarında Etkinliği: Bir Pilot Çalışma”, *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, S. 2, 2013, ss. 147-155.
- ÖZ A.; *Vahyin Son Yılları*, A. R. Gül, Y. E. Gördük (edt.), Tefsir, Lisans Yayınları, 1. bs., İstanbul 2019, ss. 547-576.
- ÖZARSLAN, Selim; “Yanlış Tevekkül Anlayışının Trafik Kazalarındaki Rolü”, *Din ve Trafik Sempozyumu*, Malatya 7-9 Nisan 2016, ss. 185-193.
- ÖZCAN, Zeynep; “Empati ve Dindarlık Arasındaki İlişki”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2016, ss. 2758-2781.
- ÖZER, Melek, Özlem Özsoy Karabulut; “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, *Turkish Journal of Geriatrics*, C. 6, S. 2, 2003, ss. 72-74.
- ÖZKAN, Sultan, Emel Yılmaz; “Üniversite Öğrencilerinin Üniversite Yaşamına Uyum Durumları (Bandırma Örneği)”, *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, C. 5, S. 13, 2010, ss. 153-171.
- ÖZLER, Mevlüt; “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 22-24.
- PARGAMENT, Kenneth I., Harold G. Koenig, Lisa M. Perez; “The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE”, *Journal of Clinical Psychology*, 2000, C. 56, S. 4, ss. 519-543.
- PARGAMENT, Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, The Guilford Press, New York 1997.
- PAZARLI, Osman; *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- PEKER, H.; *Dua, İbadet ve Dinî Törenler*, H. Hökelekli (edt.), Din Psikolojisi, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 2020, ss. 192-214.
- PEKER, Hüseyin; “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, ss. 41-49.

- PEKER, Hüseyin; *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003.
- RODNEY, Stark, Williams Sims Bainbridge; *A Theory of Religion*, Place of Publication, New York 1987.
- RYFF, Carol D., Corey Lee M. Keyes; “The Structure of Psychological Well Being Revisited”, *Journal of Personality and Social Psychology*, C. 69, S. 4, 1995, ss. 719-727.
- SAĞIROĞLU, Tuğba; *Mevlana’nın Mesnevi Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- SAMBUR, Bilal, *İslam’ın Aktüel Değeri*, Katkı Yayınları, 2.bs., Ankara 2007.
- SARI, Tuğba, Gülfem Çakır; “Mutluluk Korkusu ile Öznel ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 5, 2016, ss. 222-229.
- SARIKAYA, Berat, Zeynep Şeren; “İnsan Sorumluluğu ve Fiillere Etkisi Bağlamında Sabır ve Tevekkül Kavramları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S. 12, 2017, ss. 68-88.
- SCOBİE, Geoffrey E. W.; *Psychology of Religion*, Halsted Press, New York 1975.
- SERTKAYA, Nazan; *Güvenin Yeni Dini İmkânları: Güven ve Dindarlık Üzerine Bir İnceleme*, (Danışman: Doç. Musa Öztürk), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- SİEDLECKİ, Karen L., Elliot M. Tucker Drob, Shigehiro Oishi, Timothy A. Salthouse; “Life Satisfaction Across Adulthood: Different Determinants at Different Ages?”, *Journal of Positive Psychology*, C. 3, 2008, ss. 153-164.
- SİNANOĞLU, Mustafa; “İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 1-2.
- SOLMAZ, Rabiye; *Din Eğitimi Açısından Kur’an ve Sünnette Tevekkül Kavramı*, (Danışman: Prof. Dr. Bayraktar Bayraklı), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- SPİLKA, Bemard, Phillip Shaver, Lee A. Kirkpatrick; “Din Psikolojisi Açısından Genel Bir atıf Teorisi”, çev. Ali Kuşat, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2001, ss. 173-195.
- STAVROVA, Olga, Detlef Fetchenhauer, Thomas Schlösser; “Why are Religious People Happy? The Effect of the Social Norm of Religiosity Across Countries”, *Social Science Research*, C. 42, S. 1, 2013, ss. 90-105.
- ŞAHİN, Adem; *İlahiyat Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dinî Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Erdoğan Fırat), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- ŞAHİN, Meryem; *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yöneliminin Psikolojik Sebepler ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Hayati Hökelekli), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- ŞEN, Hatice; *Tevekkül-İman İlişkisi*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ŞEN, İ. Hakkı; “Peygamberimizin Tevekkül Anlayışı”, *Diyanet Dergisi*, C. 18, S. Hicret Özel Sayısı, 1981, ss. 173-180.
- ŞEN, Ömer Faruk; *Hız. Yakub Örneğinde Sabır ve Tevekkül*, (Danışman: Prof. Dr. Fatma Asiye Şenat), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- ŞENAT, Fatma Asiye; “Hz. İbrâhim ve Hz. Eyyûb’un Şahsi Hayatlarıyla İlgili İmtihanlarının Psikolojik Analizi”, *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*, C. 1, Şanlıurfa 8-9-10 Kasım 2019.
- ŞENTEPE, Ayşe, Metin Güven; “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 31, 2015, ss. 27-44.

- ŞENTÜRK, Habil, Selahattin Yakut; “Hayatın Anlamı ve Din”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2014, ss. 45-60.
- TARHAN, Sinem, Hasan Bacanlı; “Sürekli Umut Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, C. 3, S. 1, 2015, ss. 1-14.
- TAŞ, Kemaleddin; “Dindarlığa Etki Eden Faktörler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, 2004, ss. 63-83.
- TİRMİZÎ, Ebu Muhammed; *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu), Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1977.
- TOKPINAR, Mirza; *Hangi Doğru? Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, 2. bs., Kitabı Yayınevi, İstanbul 2009.
- TOKUR, Behlül, “İçsel Dinî Motivasyon ve Özsaygı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 66, 2016, ss. 159- 175.
- TOKUR, Behlül; *Stres-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Faruk Karaca), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.
- TONBUL, Önder; *İlk Dönem Sûfilerine Göre Tevekkül Anlayışı*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Necmettin Bardakçı), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- TOPRAK, Handan; *Ergenlerde Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Psikolojik Sağlamlık ve Psikolojik İhtiyaç Doyumu*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sapmaz), Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- TURAN, Yahya; “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dinî Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 22, S. 1, 2018, ss. 395-434.

- TUZGÖL DOST, Meliha; “Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi “, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 22, 2007, ss. 132-143.
- TÜMER, Günay; “Din”, *DİA*, C. IX., 1994, ss. 312-320.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, “Umut”, Ankara 1988.
- UYSAL, Veysel, Şule Kaya; “Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, 2015, ss. 646-662.
- UYSAL, Veysel; *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- UYSAL, Veysel; *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, DEM Yayınları, İstanbul 2006.
- ÜNAL, Süheyla, Rıfat Karlıdağ, Saim Yoloğlu; “Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri ile İlişkisi”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, S. 4, 2001, ss. 113-118.
- ÜNVERDİ, Mustafa; “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”, *Kader Dergisi*, C. 18, S. 1, 2020, ss. 177-209.
- VEENHOVEN, R.; “The Study of Life Satisfaction”, W.E. Saris, R. Veenhoven, A.C. Scherpenzeel, B. A. Bunting (edt.), *Comparative Study of Satisfaction with Life in Europ.*, *Eötvös University Pres*, 1996, ss. 11-48.
- VERGTOE, Antonie; *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İFAV Yayınları, İstanbul 1999.
- VOLTAN ACAR, Nilüfer, İbrahim Yıldırım, Tuncay Ergene; “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 12, 1996, ss. 45-56.
- WITTER, Robert A., William A. Stock, Morris A. Okun, Marilyn J. Haring; “Religion and Subjective Well-Being in Adulthood: Quantitative Synthesis”, *Review of Religious Research*, C. 26, S. 4, 1985, ss. 332-342.

- YAKUT, Selahattin; “Özgüven ve Dindarlık İlişkisi: İlahiyat Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, C. 15, S. 3, 2020, ss. 437-459.
- YAPAREL, Recep; “Dinî Tarifi Mümkün mü?”, *DÜİFD*, S. 4, ss. 403-417.
- YAPAREL, Recep; *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Prof. Dr. Neda Armaner), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- YAPICI, Asım, Hasan Kayıklık; “Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 3, S. 9, ss. 177-206.
- YAPICI, Asım; “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 19, S. 49, 2016, ss. 131-161.
- YAPICI, Asım; *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitabevi, Adana 2007.
- YAŞIN, Tuğba; *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri*, (Danışman: Prof. Dr. H. Nejat Basım), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- YAVUZ, Yusuf Şevki; “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 58-63.
- YETGİN, Zeliha; *Kur’ân-ı Kerîm’de Teslimiyet*, (Danışman: Prof. Dr. M. Sait Şimşek), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- YILDIZ, Kübra; *Ailelerde Çocuk Disiplini ve Dindarlık İlişkisi (Bursa Örneği)*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Naci Kula), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

- YILDIZ, Mehmet Ali, Kemal Baytemir; “Evli Bireylerde Evlilik Doyumu ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracılığı”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2016, ss. 67-80.
- YILDIZ, Murat; “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik bir Çalışma” *Tabula Rasa*, S. 1, 2001, ss. 19-42.
- YILDIZ, Refik; *Emeklilerde Başa Çıkma ve Dindarlık İlişkisi*, (Danışman: Prof. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- YILMAZ ÇITIR, Yasemin; *Ergenlik Döneminde Dindarlık, Şükür ve Hayat Memnuniyeti (İstanbul Pendik Örneği)*, (Danışman: Doç. Dr. Ali Ayten), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- YÖRÜK, Ali; *Yaşlıların Dini ve Sosyal Yaşantıları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Karaman Örneği*, (Danışman: Doç. Dr. İsmail Güllü), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ZAFER, Hakan; “Tevekkül Ölçeği (TÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, I. Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi, İstanbul 28-30 Nisan 2016, ss. 217-218.

EKLER

EK-1: Anket Formu

Kişisel Bilgi Formu

Saygıdeğer Katılımcı;

Elinizdeki formda bilimsel bir çalışmada kullanılmak üzere tevekkül ve yaşam memnuniyetiyle ilgili birtakım maddeler bulunmaktadır. Yaptığınız işaretlemeler sonucu ortaya çıkacak olan veriler sadece bilimsel amaçlarla kullanılacak olup, sizden kimliğinizle ilgili hiçbir bilgi istenmemektedir. Araştırmanın güvenilir ve geçerli sonuçlar üretmesi, yapacağınız işaretlemelerin samimiyetine bağlıdır. Lütfen maddeleri dikkatli bir şekilde okuyup size en uygun ifadeyi (X) işareti ile belirtiniz. Destek ve iş birliğinizden dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Edanur TERZİBALİ TÖRENEK

Erzincan Binalı Yıldırım Üni. Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Öğrencisi

- I. Cinsiyetiniz:** (1) Erkek (2) Kadın
- II. Yaşınız:** (1) 15-22 Yaş (2) 23-39 Yaş
(3) 40-65 Yaş
- III. Medenî Haliniz:** (1) Bekâr (2) Evli
(3) Dul
- IV. Sosyo-Ekonomik Düzey:** (1) Düşük (2) Ortanın Altı (3) Orta
(4) Ortanın Üstü (5) Üst
- V. Eğitim Durumunuz :** (1) Okur-Yazar (2) İlkokul/Ortaokul
(3) Lise ve Dengi Okul (4)Yüksekokul/Üniversite
(5)Yüksek Lisans/Doktora
- VI. Meslek Grubunuz :** (1) İşçi (2) Memur (3)Esnaf (4) Ev Hanımı
(5) Serbest Meslek (6) Emekli (7) Öğrenci

Tevekkül Ölçeği

Aşağıda Tevekküle ilişkin 19 cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerden her biri için “hiç katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” seçenekleri yer almaktadır. Her cümleyi dikkatle okuyunuz ve size uyan seçeneği çarpı (X) koyarak işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Tevekkül etmenin bir tür tembellik olduğunu düşünürüm.					
2. Gerçek tevekkül; insanın işlerini tedbir alarak yapmasıdır.					
3. Başa gelen üzücü olaylara tevekkül etmek insanı rahatlatır.					
4. Hedefe ulaşmak için ısrarla çaba sarf ettikten sonra tevekkül etmek en güzel tevekkül şeklidir.					
5. Daha önce karşılaştığım bir sorunu tekrar yaşamamak için elimden geleni yaparım.					
6. Çaresiz kaldığımda tevekkül etmek beni yeniden hayata bağlar.					
7. Sabretmek, en güzel tevekküldür.					
8. Tevekkül etmek; şuursuz ve iradesiz bir teslimiyet değildir.					
9. Bir işimde Allah’a tevekkül etmem, o konuya özenmeyeceğim anlamına gelmez.					
10. Hiç beklemediğim bir anda başıma bir iş gelirse Allah’ın beni imtihan ettiğini düşünürüm.					
11. Çözemediğim sorunlar beni Allah’a yöneltir.					
12. Çok arzu ettiğim bir şeye ulaşamadığımda, “bu Allah’ın takdiridir, nasip değilmiş” derim.					
13. Herhangi bir sorunla karşılaşıncı ilk önce Allah’a dua edip, yardım isterim.					
14. Çözemediğim bir konuda Allah’tan yardım istemek beni daha güçlü hissettirir.					
15. Güçsüz kimselerin mecbur kaldığı için tevekkül ettiğini düşünürüm.					
16. Allah’a tevekkül ettiğim işlerimin sonucundan şüphe etmem.					
17. Elimden gelenin en iyisini yaptıktan sonra Allah’a dua ederim.					
18. Sorumluluklarımı bilmem beni tevekkül etmeye yöneltir.					
19. Ortada ters giden bir şeyler varsa hatayı kendimde ararım.					

Yaşam Memnuniyeti Ölçeği

Aşağıda Yaşam Memnuniyetine ilişkin 5 cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerden her biri için “hiç katılmıyorum”, “çok az katılıyorum”, “orta düzeyde katılıyorum”, “büyük oranda katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” seçenekleri yer almaktadır. Her cümleyi dikkatle okuyunuz ve size uyan seçeneği çarpı (X) koyarak işaretleyiniz.	Hiç Katılmıyorum	Çok Az Katılıyorum	Orta Düzeyde Katılıyorum	Büyük Oranda Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Şimdiye kadar yaşamdan istediğim önemli şeylere sahip oldum.					
2. Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim.					
3. İdeallerime yakın bir yaşantım vardır.					
4. Yaşam koşullarım mükemmeldir.					
5. Yaşamımdan memnunum.					

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği

Aşağıda İçsel Dini Motivasyon ilişkin 10 cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerden her biri için “hiç katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” seçenekleri yer almaktadır. Her cümleyi dikkatle okuyunuz ve size uyan seçeneği çarpı (X) koyarak işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Dini İncam bütun hayatımı kapsar.					
2. Hayatımda, Allah'ın varlığını (tecrubî olarak) hissediyorum.					
3. Bir kimse her önemli karar aşamasında Allah'ın hidayetini (rehberliğini) istemelidir.					
4. Dini inançlarım bazı durumlarda davranışlarımı kısıtlar.					
5. Benim için hiçbir şey, (yapabildiğim en iyi bir şekilde) Allah'a kulluk etmekten daha önemli					
6. Dinimi diğer bütün dünyevî işlerimin üzerinde tutmaya azami gayret sarf ederim.					
7. Dini inançlarım hayata bakış açımı belirler.					
8. Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil.					

9. Dinî değerlerin (inançlarımın) günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.					
10. Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum.					

Dindarlık Ölçeği

Aşağıda Dindarlık ilişkin cümle bulunmaktadır. Bu cümlelerden her biri için “hiç katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” seçenekleri yer almaktadır. Her cümleyi dikkatle okuyunuz ve size uyan seçeneği çarpı (X) koyarak işaretleyiniz.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. Hz. Muhammed Allah'ın peygamberidir.					
2. Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozulur.					
3. Dini bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir.					
4. Ana-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için anne-babama iyi davranıyorum.					
5. Komşulara iyi davranmak dini bir prensip olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.					
6. Evlilik dışı cinsel ilişki (zina) dinde yasaklandığı için bu tür ilişkiden kaçmıyorum.					
7. Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermekten kaçınıyorum.					
8. İbâdet ederken Allah'ın huzurunda bulunduğumu düşünerek duygulanırım.					
9. İncamın gereği olan ibâdetleri yerine getiriyorum.					
10. Bir kimseye yardım ettiğimde içimde bir coşku ve huzur duyarım.					
11. Büyük bir camiye girdiğimde her zaman yaşamadığım bir biçimde duygulanırım.					
12. Öldükten sonra ahiret denen sonsuz bir hayat olacaktır.					
13. Söz verildiğinde sözünde durmak dini bir kural olduğundan verdiğim sözü tutuyorum.					
14. Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçmıyorum.					
15. Dinde yasak edildiğinden içki içmemeye gayret ediyorum.					

16. Dini inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum.					
17. Günah işlediğimi düşündüğümde, pişmanlık ve huzursuzluk hissedirim.					
18. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in Hz. Hatice'den doğan oğludur.					
19. Kur'an 114 sureden meydana gelmiştir.					
20. Allah vardır.					
21. Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal kitaptır.					
22. İnsanları aldatmak dini inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum.					
23. Kâbe, Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu yerdir.					
24. Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda, ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım.					
25. Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım.					
26. Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür.					
27. Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım.					